

dr. FÉNYES SAMU

HÁBORÚS JEGYZETEK

Ajánlás féle

A habom megmutatta, hogy nemcsak diadalmasak, de hogy *legyőzhetetlenek* is vagyunk.

Ez az eredmény nemcsak a világot lepte meg, hanem vajuk meg őszintén, magunkat is. Nem ilyen várakozásokat neveltek bennünk. A reakció egy pusztulásnak induló történelmi osztály sorsához akarta kötni országiunk jövőjét is és a magyar államférfiaik legnagyobb része hitte vagy legalább hirdette, hogy hiszi, hogy jövendők egyenesen attól függ, vajjon az úri nemzetségek befolyása megmarad-e a vármegyékben és a törvényhozásban. A demokratizálásra irányuló minden törekvést Kassandra-jóslatokkal fogadott, egyenesen a magyar faj elleni merényletet és az állam elkerülhetetlen veszedelmei látta, vagy akarta lát látni bennök. A „radikálisok” némely szószólói politikai érettség híján, meg nem emésztett elméleteket hoztak a politikai piacra és szinte kéjelegtek annak a kifésülésében, hogy a nemzetiségi kérdés mint bomlasztotta meg a magyar állam és a monarchia fundamentumait. Egy ideológiához való hűséget fontosabbnak tartottak, mint az élethez való alkalmazkodást. Az élethez való alkalmazkodásnak azonban nem az ideológiához való hűtlenséget értem, hanem azt a törekvést és ellenőrző munkát, mely az ideológiákat π lap aszta lás nyomán állandóan át meg átformálja.

A parlamentek ma sehohsem mutatói a nemzeti kultúrának s az ország szellemi nivójának és így a politikai porond és a parlament sem lehel igazi nevelője a népnek, hanemha a demagógia diszciplinájában. A mi nagy pártjaink sokféle rövidlátóknak mutatkoztak a mesgyéiken túl történő dolgok tekintetében. Sokszor egyenesen azt a véleményt szuggerálták az országnak, hogy akár mint alakul is idők folyamán

újjá Európa abrosza, nekünk magyaroknak és a monarchiának abban a folyamaidban csak passzív szerep juthat.

Az iskola és irodalom sem igen végzőit sokkal derekabb munkát a nevelés körül. Az iskola olyan, ideálokat csillogtatott, olyan indulatokat szított, melyek a helyett, hogy a jövőre neveltek volna, dédelgették a múltba való visszaszafáját. Az irodalom részben a tehetetlenek színekurája. részlten a tehetségesek valami vajúdásféle benső küzdelme volt, mely mintha újra meg akarta volna szülni a francia dekadenciát. Pedig csak utánozta.

Az a sok nagy tehetség! – Mind abban versengett, hogy kisebb legyen a többinél.

Meg is volt a láttatja közönségünkön.

A függetlenség eszméje mint ideál, a közjogi gyermekes fontoskodások, rég letűnt nemzedékek jelszavai mint Programm, a nemzetiségi kérdést a szolgabírákkal elintézni óhajtó tétova sovinizmus, a kongregációk zsákmányául oda dobolt iskola ennek a félszeg nevelésnek a legközvetlenebb eredményei. Persze, hogy az ilyen növelés nem volt alkalimat arra, hogy még az erősebb bizakodásalakban is nagyon meggyökeresitse a jövődőibe vetett hitet.

Végig kellett csinálnunk ezt a háborút. *Kellett.* Nemcsak kényszerűség volt, de jó és hasznos, mert épültünk általa.

Megtanított arra, hogy erősebbek vagyunk, mint amilyeneknek magunk tartottuk magunkat. Megtanított arra, hogy nem lehet minket legyőzni; milliók a milliók után mennek a csatamezőre, mintha lakodalomba mennének és mindez a második éve már, lelkesítő szónoklatok és csendőr nélkül. Egyre fokozódó kedvvel és elszántsággal. Diadalmaszkodunk, ha mind a négy határon gyúl is ki ellenünk a világ.

A cinikusok álmélkodnak. Az ő kátéjuk szerint a rajongás, lelkesedés csak jövedelmező foglalkozásnak jogosult és érthető. A háború elvesztette előttük minden érdekességét, ha nem lehet a kávéházi asztalok mellett a pesszimizmust terjeszteni. Ők már meg is unták a háborút, – és az mégis tart.

És az emberek mennek, egyre mennek . . .

Hát ez mind tőlünk telik?

Óriási folyama az *eddig* nem szemlélt energiáknak indíft meg, oly lendülettel, mely eleve előidézte a moariardhia egyél) részeinek a hasonló irányú lendületét és ott is ismeret. len és eddig nem sejtett energiaáramlatokat hozott működésbe. A furor hungaricus kovásza lett az egész monarchiának.

De hol fészkel hát ez a furor hungaricus?

És ez a háború újjá fogja alakítani nemcsak a föld-abroszt, hanem a népek gondolkodását is. Nagy devalvációja áll; be majd a régi értékeknek, új értékek és értékmérők kerülnek uralomra. Nemcsak az egyes államok határai fognak megváltozni, hanem a kultúra alapvető kérdéseiről alkotott évszázados felfogások is.

Kultúra! Szabad-e még egyáltalán kultúráról beszélni, mikor 30 millió fegyveres áll a harctereken az északi Jeges-tengertől Fokvárosig és a Csöndes-óceántól az Atlanti-óceánig, mikor embervérrel itatódik három világrész földje és 5 millió özvegy s 25 millió árva siratja és sínyli a háború áldozatait? Mikor emberevőket és fetisihimádó színes vadakat uszítanak az európai civilizációra a józtlés és az udvariasság tanítómester népei és mikor a kultúra vezérnemzetei hajmeresztő kegyetlenkedésekkel és nemes értékek elpusztításával ülik az embertelenségek orgiáit?

Nem kell féltetni sem a kultúrát, sem a humanizmust. Nincs visszaesés a fejlődés szelekciósabta utjain. Néha csak betegség árán lehet megszerezni az egészséget és gyakorta sok mindenfélének el kell pusztulnia, hogy életben maradjon az, ami életrevaló. Ez a háború minden kegyetlenségével mégis csak a haladásnak, az elme diadalának, az erkölcsi törvény érvényesülésének, sőt a humanizmus újra-éledésének, megtisztulásának, a mélységes irgalom föltámasztásának az útja.

Első pillantásra nem mindenki fogja belátni ezeknek az állításoknak az igaz voltát, de ez csak annak tulajdonítható, hogy hamisak az értékmérőink és új becsüt kell eszközölni mindama dolgok felől, melyek érdekelnek. Sok hazugságot kell magunkról lehámlítani, sok képmutatástól kell

megtisztulnunk, sok tévedést kel eloszlatnunk és sok új igazságot megtanulnunk.

Embervoltunk legnemesebb törekvése a kényszerűségekben is diadalmaskodni. Még csak azt se merném mondani, hogy háború és kultúra egy tengelynek két ellenkező pólusa. Vannak energia-megnyilatkozások, melyek csak az energiák legmagasabb feszültségi állapotában lehetségesek. A vajúdás is ilyen; nem olyan gyönyörűséges, mint a pásztoróra, mégis a megvalósulása annak, amiért virágos álmaink szárnyalni indultak. Talán épp e háború nyomán lesz beteljesülése annak, amiért a kultúra és humanizmus nagy elméi és vértanúi epekedtek és szenvedtek.

A vajúdás órája.

E háború nyomán új rendnek kell támadni. Ez megingathatatlan igazság, mert sok hályog hullt le a szemünkről és sok hazugságtól mentesültünk.

Nekünk itt a Kárpát és Adria közt szintén alkalmazkodnunk kell majd az új rendihez, nekünk is új becsüt kell csinálni sok minden dologra. Sok mindenre, a mit értékes kincsünknek tartottunk, rá kell ütnünk a „hamis.” bélyeget. Ebben a munkáiban akarom kivenni picike részemet. Ezért tartom a fáradságra érdemesnek, hogy egynéhány kérdésre rávessek egy-egy sugarat. Úgy ahogy eszembe jut.

A népek hatalma nemcsak addig ér, valameddig köz-igazgatásuk határai vagy seregeik fegyverei. A népek arzenáljához a szellemi befolyásolás fegyverei is tartoznak. Az öldöklő fegyverek keli hadrakelt seregek épp úgy hozzátartoznak a nép kultúrszervezetéhez, mint az otthonmaradot-íak, ágyúik lövegei épp úgy, mint a szellemüké. Tisztában kell lennünk afelől, hogy nem kell-e ama népek szellemi arzenálja ellen szintén fölvenni a harcot, melyek ellen tüz-zel-vassal, ekrazittal harcolunk. Meg kell találnunk a feleletet arra a kérdésre is, hogy a kultúra és humanizmus útja-e az, melyet ma ghurkák és szenegál-négerék sorfala peremez?

Még egy szót!

Nők, kik a párotokat sóvárogjátok vissza, szülők, kik gyermekeitekért imádkoztok, milliók, kiket megkap az együvé tartozás nagy érzete, ha igazán áhítjátok a békét, ne áhítsátok mohón!

Ez a háború a békesség nagy vajúdása; ennek is megvan a maga érési ideje. A koraszülés veszedelmesebb lehet, mint a magtalanság, mert nyomorékot szül. A békenyomórék új háború veszedelmét szülné.

Ezt a harcot a végleges győzelemig kell kihúzni.

A végleges győzelem a mi győzelmünket jelenti, mert *ellenfeleink győzni nem tudnak.*

Nemcsak azért nem, mert nincs bennük a diadalra elég energia és nincs energiájuknak megfelelő szervezetük, hanem azért: sem, mert egyik sem méltó erkölcsileg a diadalra, sem a francia burzsoá-demagógia, sem az angol kalmár-demagógia sem az orosz cár-demagógia.

A cárizmus nem méltó rá, mert csak az erőszak tartja létét, a francia nép nem, mert meddő lett, Anglia nem, mert világhuralma oly üzlet, mely csak minden versenytárs letörésével boldogulhat.

Anglia világhuralma bellum unius contra omnes.

I. A nemes Albion

Meglehetősen nivótlan európai vita indult meg a felől, hogy ki okozta a háborút. E vitában szó volt miniszterek és uralkodók sürgönyeiről, hajszálfinom időmeghatározásokról. E vita, úgy látszik, abból a föltevésből fakadt, hogy a háború is elmarad, ha ez vagy az a szó elmarad, vagy ha marább hangzik el. Anglia azt állítja magáról, hogy a kis népek szabadságának a védelmében fogott fegyvert és ha Németországnak eszébe nem jut Belgiumot megtámadni, neki se jut eszébe a háborúba beleavatkozni.

Ma már teljesen fölösleges ennek az ürügynek a hazug voltát bizonyítani, mert az annyira nyilvánvaló, hogy maga Anglia sem kivan többé rá emlékeztetni. Hisz Görögországgal szemben való eljárása, Bulgária ellen alkalmazott kísérletei eléggé bizonyítják, hogy Anglia sokkal deszpolitikusabban bánik el a kis államokkal, mint bármelyik más nagyhatalom.

A francia jelszó – a militarizmus elleni harc – se téveszthet meg józan embereket. Az az ország, mely emberes nemzetvalója betetőzését a katonai gloárban látja és amely bosszú érzetből egész Európát átitozdék óta állandó harcokeszeg állapotára kényszeríti, nem igen tudta magát – képmutatás híján – a militarizmus rombolójának.

Oroszország látszik a háború közvetlen felidézőjének. Csakhogy Oroszország Nyugateurópában többé-kevésbé mindig a Dummer August szerepét játszotta, akinek a kezéről mindig elverték a prédát, valahányszor nagy birkózásra szedte össze lomha erejét. Oroszországgal mindig *eljátszották ezt* a szerepet. Ma már nyilvánvaló ugyan, hogy a Szerbiából szított délszláv irredenta, a szerajevói gyilkosság,

Szerbia válasz, a mi demarcheimkra egyenesen pétervári kommandóra történt, hogy Oroszország már hónapokkal előbb mozgósított távoli végein, mint ahogy Princip golyója elsült, – mégis egész bizonyos, hogy Oroszország nem a mozgató, hanem a mozgatott volt. Hiszen ima azt is tudjuk, hogy Anglia már rég leszerződött az amerikai lövészergyárosokkal, mielőtt még Németország Belgiumot szóbahozta. Sőt ugyanevvel a Belgiummal évekkal előbb katonai konvenciót kötött Németország ellen és hogy titokban már ugyancsak évekkal előbb szövetkezett Olaszországgal is, mely csak azért maradt még meg színleg a hármasszövetségben, hogy Angliának és Franciaországnak és nem utolsó sorban Oroszországnak kémszolgálatot teljesítsen.

Ki okozta tehát a háborút?

A pánszlávizmus köntösében jelentkező cári diemiagógia nagy viharfelhő volt Európa egén, de nem kisebb veszedblmű a köztársaságnak nevezett francia burzsoá-demagógia sem. Ki hozta elszigeteltségükből e viharral vajúdó két felhőt össze, hogy a rettentő kisülést előidézze?

Anglia kalmár-demagógiája.

Napoleon azt mondta egykor: Angliának két nyelve van. A *másik* nyelvét kellene megtanulnom, hogy Európa ura lehessen.” A képmutatás nyelve ez a másik nyelv.

Kétszáz év óta minden világtragédiának Anglia a szerzője, de nem íratja rá a nevét a színlapra. Csak mikor a tantüemek fölvételénél jelentkezik, tudják meg a beavatottak, hogy ő volt a szerző.

Még pedig olyan szerző, ki a legkevésbé valószínű kapcsolatból szövi cselekményét.

Bajos különben megtalálni a választ arra a kérdésre, hogy mi köti össze az ántánt hatalmait. A francia – és a flandriai – atlanti tengerpart az a kapu, amelyen keresztül a tengerentüli nyugat a kontinenst eltéri. Franciaország gazdasági politikája nagyjából csak kontinentális politika, vagyis olyan lehet, mely meg akarja akadályozni, hogy a tengerek olyan hatalom uralma alá kerüljenek, mely esetleg

kiéhezteti a kontinenst vagy e címen meg sarcolj a Franciaország született és kitartó ellensége volt évszázadokon át Anglia panoceanisztikus hatalmának. Ebben a szerepében érdemelte ki Európa háláját és evvel a szerepével védte meg saját létérdekét is. Mert hiszen, ha Angliának igazán megvan a (hatalma, hogy vesztegár alá veüssé Európát, úgy ezt legjobban és. legelső-sorban Franciaország sínyli meg. Mindenki megbékélhet Anglia oecánuralmával, csak Franciaország nem.

És Franciaország mégis szövetségese ennek az Angliának, született és állandó ellenségének S A gazdasági érdek az ellenkezőt okolná meg, Maga Franciaország sem hivatkozik a gazdasági, hanem a politikai érdekére.

Anglia flottája védi a francia atlanti tengerpartot, hogy a francia flotta annál biztosabban megvédhesse a Földközi - tengert.

Magyarán ez annyit jelent, hogy Franciaország védte- lenül kiszolgáltatja atlanti partjait az angol flottának, de a saját flottájával védi meg Anglia útját Szuehez. Ahogy most Szalonikihan garázdálkodnak az angolok, épp úgy garázdálkodnak Calais-ben, vagy garázdálkodhatnak, ha nekik úgy tetszik. És kitől van Franciaországnak a Földközi-tengeren félnivalója? Mit keresnek a franciák Macedóniában, Gallipolin? A saját zsoldjukon condottiere-szolgálatot végeznék Angliának. Az atlanti kapu kiszolgáltatásával adófizetői, jobbágyai lesznek Angliának, mert az atlanti part a világforgalom kapuja. A Földközi-tengeri a világforgalom szempontjából nem olyan fontos, de Angliából igen, mert ez az Indiák útja. De talán nem lenne képes megvédeni egyszerre hathatósan az atlanti világkaput is és az Indiák földközi-tengeri kapuját is. Ezért kell Franciaországnak háborút viselni, hogy legyen, aki Anglia hatalmát ott is megvédje.

Ügyes trainerek ambíciót tudnak szuggerálni a versenyparipába. A nemes állat olyan buzgalommal fut inaszakadtáig, mintha ő lehetne a végén a nyertes és nem. a gazdája.

A jó trainer és a *nemes* állat!

Anglia a világ legjobb trainere.

És nemcsak az ideges telivért tudja szuggerálni, hanem

megtáncoltatja a lomha mackót is. Oroszországgal sem játszik más játékot, mint Franciaországgal.

És vajjon, mi ez az óriás, szuggesztív eszköze?

Cant

Cant voltaképp kántálást jelent. Kántálni: templomi éneket zengeni. A templomi ének nagyon pompás intézmény. Minthogy az ember egész élete során gyakorolja, utóvégre a szövegét és a muzsikáját úgy elsajátítja, hogy automata-módra el tudja zengeni, anélkül, hogy az elméje kísérné. Az elme aközben, foglalkozhatik egyébbel, kántálás közben azon járathatom az eszem, miképp vehetnem el felebaráti in kenyerét vagy kaparinthatnám el szomszédom házát.

De van a cantnak másik jó oldala is. Az ezredik felebarátom se fogadja szívesen, ha elszedik a kenyerét és nem minden szomszéd hagyja őrizetlen a házát. De ha én kifosztandó fel eb aratóimhoz és szomszédaimhoz istenes ének kántálása val közeledem, jámborságában talán maga odadobja nékem darabka kenyerét és az ájtatos szomszéd gyanúperőről sem él az istenes szózattal közeledő iránt.

A kántálás tehát pompás intézmény. Nemcsak a templomban alkalmas, hanem a templomon kívül a gyakorlati; életben, üzletben és politikában – alig van e kettő közt különbség – egyaránt szolgálatos.

Képmutatás mindenütt van, – a Tartuffe alakját francia elme képezte ki, – de nem mindenütt fundamentuma a politikának, az államéletnek, a társadalomnak és az üzletnek. Sehol a világon, csak Angliában. Ennek a legegységesebb angol sajtáságnak külön angol neve is lett: *Cant*.

Az angol mindig kántál.

Az angol tiszteli a hagyományokat. *Cant*.

Az angol fanatikus vasárnap-ünneplő. *Cant*.

Az angol egy héten többet citál az írásból, mint másutt egy papi kollégium egy év alatt. *Cant*.

Az angol nagy hódolója a jóerkölcsöknek. *Cant*.

Az angol tiszteli az emberi méltóságot és polgári jogokat. *Cant*.

Az angoli nép a kis országok szuverenitását s a kis népek szabadságát védi. *Cant*.

Anglia a Belgium neutralitásának védelmében fogott fegyvert. Cant.

Anglia a militarizmus ellen harcol. Cant.

Cant, cant, cant.

Allamélete, alkotmánya, külpolitikája, konvenciója, erkölcsstana, vallásossága, mind cant, cant, cant. A képmutatás.

A létért folytatott küzdelemben az egyes fajtáknál olyan sajátságok erősödnek meg, amelyek fajtavédők. A cant a világhatalomért folytatott harcban az angolszász fajta védőjévé fejlődött. A szelekció egyenesen az angol világuralom, egyik eszközévé tette a képmutatást. A szelekció -törvénye pedig az, hogy inkább azok az egyének szaporítják a fajtát, amelyekben a legerősebb a fajtavédő sajátság, - a többiek tehát lassanként kipusztulnak. A fajtavédő sajátság hát nemzedékről-nemzedékre erősebb, gyökeresebb, hathatósabb lesz a túlélőkben, míg végre annyira általánosul, hogy úgyszólván alapsajátsággá válik.

A cant így lett alapsajátsága a túlélő angoloknak. Akikben nem volt meg elegendő mértékben, azok már kipusztultak.

Anglia idézeti fel: kétszáz év óta minden nagy háborút, sőt a koalíciós háborúk kényszerűsége csak azóta fejlődött ki, mióta Anglia világuralomra tör. Lehet mondani, hogy Anglia ajándékozta meg az emberiséget a koalíciós háborúk intézményével. De soha semmiféle államférfiak nem szórtak annyi tömjént és kenetet a béke dicsőítésére, mint azok az angolok, akik tűzbe borították a kontinenst. Orosz rubetekkel fizették azokat a szerb tisztet, kik Principet a gyilkosság akadémiáján kiképezték, ezeket a rubeleket Franciaország adta kölcsön, de Anglia volt haszonélvezője a tervnek. A francia köztársaság, az orosz cár és Princip csak Anglia játékbábui voltak. A tragédiák fölidézésén legjobban azonban Anglia szörnyűködött.

Ez a cant.

Az angol litterary gentlemanek előkelő kényelemben írják meg etikájukat és tanítják jó erkölcsre az egész embe-

riséget, – Albion mindig büszke volt arra, hogy ő a morál hazája, – de Anglia minden nemzetközi erkölcstelenségnek, minden nemzetközi korrupciónak ha kell, a politikai gyilkosságoknak a patrónusa és értékesítője. Minden angol féltékeny és büszke a maga polgári szabadságára, de ma már csak Oroszország ad példát olyan embertelen népnyomásra, mint Anglia.

Anglia legkenetesebben prédikál a humanizmusról, de legembertelenebbül viseli a háborút. A Baralong gyilkossága olyan csúnya folt, milyen még nem esett más nemzetben, még a félázsiai oroszban sem.

A Baralong gyilkossága a hivatalos Anglia cselekedete.

A tengerbe esett Zeppelin halállal tusakodó legénységének a cserbenhagyása a népjellem megnyilatkozása.

Rendesen egészen más orcáját látjuk a büszke Albionnak, – mert két orcája van az Erkölc Országának. Csak-hogy a másikat, az igazit, nagyritkán láttatja és mindig *erkölcsösi* játék keretében. Ha a hipokrizis történelmét és természetrajzát megírná valaha valaki, néni kellene csak Anglia igazi történelmét megírni.

Vajjon nem a háborúszította indulat mondatja mind ezt? Anglia, Shakespeare, Darwin, Spencer nemzete, az alkotmány s polgári szabadságok klasszikus földje, a kultúra elsöszülöttje, a tudomány érdemes úttörője, a tisztesség mintapéldája, az üzleti szoliditás kösziklája!

De ugyanaz az Anglia kétszáz év óta leginkább felelős minden vérpatakért, tervelője, haszonélvezője, felbujtója vagy cinkosa a népgyilkolásnak, kovácsolója népek békóinak. Hogy egyetlen gentleman a Themse vagy a Clyde partján erkölcsi traktátuskáit nyugodtan megírhatta, azért 200 millió kuli rabszolgáskodik és 500 millió adózik Stockholmtól Falklandig. Annak az angol üzleti szoliditásnak az oltalmazó istápjja az a világalózság, melyet Anglia az óceántok nemzetközi jogává tett. És annak a dicső angol alkotmány -nak a költségeit többé-kevésbé minden világrész lakói viselik.

Az, angol világhatalom alapja

A kapitalisztikus termelés határnélküli világpiacot keres, mert csak ilyen méretek közt tudja egészen kiélni magát. E piac megszerzése és megtartása pedig hatalmi kérdés. A kapitalisztikus termelés fejlődése létesítette a nagyhatalmuk kifejlődését. Katonai szervezetek tudtak azelőtt is efemer nagyhatalmakat létesíteni, de azok léte épp azért volt efemer, mert az államfenntartó katonai szervezet nem volt egyszersmind az állam termelő szervezete. A kapitalisztikus nagyhatalmak egészen más szervezetűek. Ezek fenntartó szervezete a termelési szervezet, melynek a katonai szervezet csak védelmezője.

A nagyhatalmak váltakozó koncertjében azonban igazi világhatalommá a kapitalizmus kifejlődése óta csak Angliai lett.

A renaissance századaiban alakult ki a kapitalisztikus termelés a Földközi-tenger partjain, de igazi szárnyalása csak Amerika fölfedezése után, a tizenhatodik században kezdődött. Anglia világtörténelmi szerepe is ekkor kezdődik. Az új-világ volt az ó-világ kamarája. Gyapot, fa, búza onnan került az olcsó tengeri úton az európai iparműhelyekbe. A Földközi-tenger megszűnt a nemzetközi forgalom főmedencéje lenni, szerepét átvette az Atlanti-óceán. Azoknak az európai országoknak kellett jelentőségre jutni, melyek az atlanti parton feküdtek és ezek közt is azok lettek, a jelentősebbek, melyek közelebb estek Amerikáihoz. Az olasz városok gazdasági jelentősége elenyészett, a világforgalomban Spanyolország, Franciaország, Flandria és Anglia versenyeztek és földrajzi helyzeténél fogva az elsőséget ezek közt is mihamar Angliának kelle kivívni.

A tengelyközlekedés eme korszakában a kontinentális államok a tengeri hatalmakkal a világforgalomban egyáltalán nem versenyezhettek. A nyílt tenger a legolcsóbb és legkönnyebb közlekedési út volt, – a nagy kontinensek belső része úgyszólván alig volt hozzáférhető és így nem bonyolíthaták le a világforgalmat, csak az átmeneti kereskedés közvetítői lehettek. Míhelyt Anglia tengeri verseny társait leküzdötte, a kontinentális hatalmaiktól nem kelle féltenie uralmát. Anglia világhuralma tehát versenytárs nélkül volt

mindaddig, míg a vasút le nem győzte a kontinensek közlekedési akadályait és meg nem szüntette a nehezen járható távolságokat.

A vasútrendszer a tizenkilencedik század során épült ki teljesen. Csak a tizenkilencedik század alkonyán keletkezhetett tehát Angliának komoly kontinentális versenytársa. Napoleon még nem volt az, mert nem volt még vasúthálózata.

De a világalomra nem elegendő a kedvező földrajzi helyzet. Világalommat csak a termelés világszervezetéhez való legnagyobb alkalmazkodással lehet szerezni és fentartani. Olyan politikai intézmények kellenek hozzá, melyek a termelés szervezetéihez való eme legteljesebb alkalmazkodást lehetővé teszik és közvetítik. Ez intézményiek szervezete annak a népnek az alkotmánya.

Az angol alkotmány megoldotta az alkotmány problémáját.

Az alkotmány problémája

Minden alkotmánynak két problémát kell megoldani. Az egyik probléma megoldása helyet juttat valamely országnak a világtermelés műhelyében. A másik probléma pedig az, hogy mikép lehet az egyensúlyt biztosítani a nép mint teherhordó és az államhalalom mint teherkezelő közt.

Ha növeljük a központi hatalmait, ez könnyen képes és így hajlandó lesz a népet elnyomni. Ha ellenben biztosítjuk a népet, vagyis apasztjuk a központi hatalmat, ez esetleg nem lesz képes a népnek a nemzetközi termelés szervezetében kedvező pozíciót szerezni és biztosítani.

Más szóval az alkotmány problémája voltaképp a hadsereg problémája. A hadsereg csak egy erős fegyelmű kézben halalom. Ha erős a hadsereg, a hatalom a nép ellen fordulhatja, – ha gyöngye, nem képes a népet idegen- invázió elől megvédeni, vagy nem képes a nemzetközi termelésből fölös hasznot biztosítani. Nehéz a kellő pontot eltalálni, mely az egyensúlyt biztosítsa.

Angliában eltalálták. A megoldásnak ez a módja másutt nem is lehetséges. Anglia szigetvoltának köszönheti ezt a szerencsét.

Angliának nincs – számbavehető – hadserege, a ko-

roua tehát el nem nyomhat ja a népet! Idegen invázió ellen pedig megvédi a tenger, ezt a tengert pedig megvédi a hajóhad. A hajóhad nagyhatalom birtokosává teszi az angol koronát, viláгурalomra képesíti Angliát, földrészek urává teszi, de nem olyan szervezet, melyet a nép elnyomására lehet fordítani. A hajóhaddal meg leshet sarcolni a világot, úr lehet általa a világoceánon, de saját polgárait nem lehet vele elnyomni.

Az angol impérium jelleme

Ezért és ezzel tudta az angol az alkotmány problémáját megoldani s általa viláгурalomra szert tenni. Olyan viláгурalomra, melyhez foghatót a római impériumon kívül nem is ismer a világtörténelem. Nagy Sándor, Attila, Nagy Károly, Mohamed, Napoleon világbirodalma csak efemer kísérletek. Mert *a viláгурalom nemcsak a politikai és katonai hatalom, hanem a gazdasági szervezet centralizációját is jelenti*. Kétezer évvel ezelőtt Rómának termelt az egész világ, a közlekedés minden útja, a termelés minden csatornája, a világhálózat minden szála Rómában futott össze, mint ahogy ma Britanniában. Kétezer évvel ezelőtt az egész világ Rómának termelt, Itália tehát a kéjlalkok, az úri parkok, a vadászterületek országa lett, – mint ma Anglia. Rómának hordta az egész világ a kincseit, százmillió verejtékezett, hogy Roma százezer ura úszszék töméntelen gazdaságban. Ma India kétszázmillió kulija, Egyiptom, Délafrika milliói verejtékeznek, hogy Anglia néhány százezer gentlemanje szépen élhesse életét.

A római túlhízlalt úr humanista lett és törvényt kellett hozni a rabszolgaszabadítás korlátozására, a stoa bölcselete megformálta a morálideált, az emberi méltóság fogalmát – a római nagyurak magánhasználatára, de Syriában hekatombákat raktak embertetemekből a stoikus Caesarok. Anglia is a humanizus apostola, meetingezik az elnyomott zsidókért és a lemészárolt örményekért, de az ír paraszttal úgy bánik, mint az orosz a zsidóval és Indiában már majdnem többet lemészárolt, mint amennyi örmény alattvalója van a török szultánnak. A római stoa megalkotta az emberi méltóság fogalmát, de annak a majestásában nem részesített mást, mint

rómaikat. Az angol morálbölcsélet gyakorlatilag szintén csak az angolt részesíti az emberi méltóság teljességében és amilyen undorral vegyes megvetéssel kezelte például a stoikus Hadrian Judaea népét, ugyanúgy kezelik az angol államférfiak az íreket vagy az eurásiaiakat.

Mikor az egész világ termékeit s kincseit Itáliába hozta, otthon a római arisztokrácia kapzsisága elnézőbb lett. Afrika harácsolt kincseiből jutott még a dologtalan proletariátusnak is kenyérre és cirkuszi játékokra. Itália minden lakója az idők folyamán római polgár lett, szükség esetén még azt az igényét is elismerték, hogy kenyeret kellett neki adni. A rengeteg harácsból jutott erre is. Anglia, az egész világ adószedője, szintén megengedheti magának, hogy nyugdíjat adjon a kivénült munkásoknak és a nagy vállalkozókat olyan bérminimum fizetésére kötelezte, mely mellett lehetetlen éhen halni. Mint Rómában, telik itt is a harácsból.

Rómának a hatalmát a légiók őrizték. E légiók eleinte Róma fiaiból toborzottak: Az uraság ára a hadi szolgálat volt. De mikor már meghódítva a világ, légióit a meghódított népekből szaporította vagy zsoldba vette a félig meghódított népeket. Az angol alkotmány hadmentességet biztosít minden polgárának, Anglia tehát zsoldosokkal, vagy idegen népek zsoldba vett légióival harcol és őrzeti világhatalmát. A aáboru alatt intézményesített általános védkötelezettség egyelőre csak bluff. Nem ellenségeit akarja vele legyőzni, csak szövetséges társai szemrehányását elhallgattatni. Az angol vezérkar még mindig csak francia és orosz csapatokkal manővroz.

Az angol alkotmány bölcsen oldja meg a hatalmi kérdést a nép s korona közt; a polgári méltóságnak olyan intézményes védelmezője, hogy hozzá foghatót nem igen találunk a világon. Persze csak messzebről nézve látszik ilyennek, közelebről nézve voltaképp nép és hatalom szövetkezése a világhódításra. E hódítás hasznaiból azonban a munkásnépnek aránytalanul kicsi rész jut, a meghódítottak osztályrésze meg csak nyomorúság. Az angol hódítás nem igen terjeszt kultúrát, csak a kizsákmányolás egyik legridegebb fajtáját valósítja meg. Az angol alkotmány nem a polgár jogát, mint embervoltunk természetszerű korolláriumát

érvényesíti, hanem az angolt emeli minden más fölé, mini a világ urát alattvalók fölé. A római impérium századaiban a *ci vis romanus* fogalma nőtt ilyen méltósággá, idegennel szemben a polgár fenség volt. Ezt Róma urai a világ rendjének nevezik. Seneca úr a kultúra áldásairól ömleng, Marc Aurél az emberi nemet dicsóíti, de a thrák vagy judaeai embert a kutyájánál kevesebbre becsülte. A Caesar a rend és a törvény megtestesítője, ki ebbeli voltáért isten és augusztus, de Róma humanista helytartói végig szántottak a leigázott népeken és levágták a húst leigázottak csontvázáról. Soha fenségesebb morált nem hirdetett senki, mint a stoa, de ugyané stoicusok voltak a legkegyetlenebb vérszopói a leigazol laknak.

A polgár- és embervoltára büszke angol rabszolgásítja az írt és a hindut még ember gyanánt sem kezeli.

Az elnyomatás fokát nemcsak ama szenvedésekkel s mélykülözettséggel kell mérni, melyekben az elnyomott vergődik. Primitív gazdasági fokon a gazdagok gazdagsága és gyönyöre is primitív. Csekély termelés mellett az elnyomottak szegénysége is nagyobb, – hisz az elnyomó is szegényebb – de ez nem jelenti egyszersmind az elnyomás nagyobb mérvét. Az elnyomás mértékét igazán csak úgy lehet megbecsülni, ha az elnyomó és elnyomott közti nívókülönbséget is figyelembe vesszük. A dahomeyi szultán és rabszolgája közt minden tekintetben kisebb a nívókülönbség, mint az angol polgár és egy hindu benszülött közt, – sőt kevesebb, mint a lord és az angol munkás között.

A népek szabadságáért fogott fegyvert Anglia, – ez a hivatalos megokolása a háborújának – de nem igen van a gazdasági kizsákmányolásnak, nép elrabszolgásításának sötétebb példája a világtörténelemben, mint amilyenek az áldozata az ír vagy a hindu paraszt. Ezeknek az angol polgár valósággal elrabolta a földet a talpa alól. Ez a gazdasági kizsákmányolás sohasem lett volna ilyen mértékben lehetséges, ha öntudatosan nem párosítják¹ a legrettenetesebb szellemi elnyomással. Anglia rendszeresen butította e népeket, valósággal lebékózza őket a sötétségbe, a tudatlanság éjszakájába, hogy ennyire kizsákmányolhatók legyenek, A hindu nép nagy értékes ősi kultúra nemzője és az ír, mihelyt az

angol elnyomás igája alól szabadul, értelmes, vidám, eleven eszű, magasan szárnyaló, tanulékony és dolgozó, de otthon, a saját rögén, nemcsak a legszegényebb, hanem körülbelül a legelhagyatottabb s legtudatlanabb népe a kultúrzónának. Indiát behajózzák Anglia vasúti sínei, telefon- és telegráfdrótjai, de népe a másfélszázados angol uralom nyomán szegényebb és elmaradottabb, mint a tatár mogulok idejében volt.

Néhány idézet

Macaulay, ki véghetetlen büszke angol voltára, brit fölényességére s az alkotmányra, melyet minden másnál tökéletesebb emberi műnek hirdet, végtelen megvetője a „vad celtának” – így nevezi az irt, – s néha elég őszinte:

„Ír föld leplezetlenül úgy kormányoztatott, mint karddal szerzett tartomány. Durva nemzeti intézményei elenyésztek. Az angol gyarmatosodó alávetették magokat az anyaország rendeleteinek, amelyek segélye nélkül fenn nem tartották magokat s a nép tiprásában kerestek kárpótlást, amely közt meg voltak települve. A Dublinban székelő parlamentek nem hozhattak törvényt az angol titkos tanács előző jóváhagyása nélkül, az angol törvényhozás hatalma Ír földre is kiterjedt. A végrehajtás eszközlése Angliából vagy az angol kerületből választott emberekre bízott, kiket a celta nép mindkét esetben idegeneknek, sőt ellenségek gyanánt tekintett.”

Más helyütt:

„Az ír katolikus oly helyzetben látszott lenni (II. Jakab idejében), melyet angol és skót hitsorsosa! irigyelhettek. Valósággal azonban mégis szánandóbb és boszantóbb volt sorsa amazokénál. Mert bár nem üldözték mint róm. katolikus, az volt nyomra mint ír. Hazájában ugyanaz a válaszfal, mely a hitfelekezetekkel elkülönözte, választotta el a népfajokat s ő a meghódított, leigázott és megalázott fajhoz tartozott. Ugyanazon a földön két, helyileg összevegyült, de erkölcsileg és politikailag elkülönözött népiség lakott. A vab láskülönbég távolról sem az egyedüli s nem is a legfőbb különbség volt közöttük, különböző volt a származásuk, különböző nyelven beszéltek, különböző fokán állottak a polgárosít sálnak, két ilyen népiség közt kevés rokonszenv teljét s

a százados csapások és jogtalanságok erős ellenszenvet idéztek elő. A kisebbség oly viszonyban állt a többséghez, mint a Hódító Vilmos harcosai a szász paraszthoz, vagy miként Cortez hada Mexikó indiánjaihoz.

Íreknek hívták amikor kizárólag a cellákat s azokat a családokat, melyek bár nem celta eredetűek voltak, idők oltán celta szokásokat vettek föl. E népség számra némi leg (kevesebb egymilliónál, néhány kivétellel, a római egy házhoz ragaszkodott. Mintegy kétszázezer gyarmatos lakott köztük, büszkék szász vérükre s protestáns hitükre. A számszerinti nagy túlnyomóságot bőven pótolta a másik oldalon a nagy értelmi fensőség, a nagyobb erély. Az angol települők mint látszik, ismeret, erély és kitartás tekintetében áltálán véve inkább felülmúlták az anyahon népét, mintsem alatta állottak. A benszülött pórság ellenben szinte vad állapotban volt. Soha nem dolgoztak, ha az éhség nem kínozta őket, Beérték olyan lakással, mely boldogabb országban élnek is rossz volt volna. A burgonya, mellynek termesztése kevés ügyességet, szorgalmat, avagy tőkét kivan s melyet nem tarthatni el soká – volt immár a köznép rendes tápszere, így táplált néptői nem várhatni szorgalmat, előrelátást. Csak néhány mértföldnyire Dublintól, a világon a legtermékenyebb és áldottabb földön már nyomorú kunyhók tűntek fei az utazónak, amelyekből piszkos és félmeztelen barbárok báméskodtak az átmenőre.”

„Az írek az angolok favágói és vízfordói lettek. Az ír törvénykönyv a leggyalázatosabb «hírbe jött az összes kereszténység előtt.”

„Olyan háborút indítottak az írek ellen, minőt Izrael viselt a kanaánbeliek ellen, kardrahányatták a bálványozókat, úgy hogy nagy városok lakosok nélkül hagyattak, sok ezerét kiűztek a szárazföldre, számos ezret Nyugatindiába szállították s a támadott úrt szászvérű s kálvinistahitű gyarmatosokkal töltötték be.”

Nem folytatom az idézeteket. Azt hiszem, alig szorulnak kommentárra. E viszonyokat ugyan Macaulay a Stuartok idejében festi így, de aki csak valaha betekintett a fent irodalomba, tudja, hogy Macaulay szavai a mai Írföldre is

ráillenek. A szegény írek ma is kizárólag burgonyából élnek, rosszabb viskókban laknak, mint angol uraik kutyaólai és ma is olyan tudatlanok, mint Mexico indiánjai Contez idejében, ma sem jut legtöbbször rongynál egyéb ruházat. És az a lord Carson, ki Ulsterben – az „angol gyarmatosok” megyéjében – fegyveres ellenállást szervezett a kormány ellen, mert politikai jogokkal akarta az íreket is felruházni, ma annak a kormánynak a tagja, amelyik ellen a lázadást szervezte. Az ír rabszolgaság kiegészítő része a dicső angol alkotmánynak és egyik emeltyűje az angol világalomnak.

Az írek helyzete annyira ismeretes minden könyvforogató ember előtt, hogy fölösleges volt Macaulay szavaival bizonyítani. Ez idézetekkel inkább Macaulayt, az angol kép-mutatás e nagymesterét akartam jellemezni.

Az angol hódító elrabolja az ír földjét, kizárja minden politikai és polgári jogból. Az eddig maga földjét rabszolga-kép ura számára kell megművelni és neki magának „a világon a legtermékenyebb s legáldottabb földön csak kutyaólanak se való viskó s néhány burgonya jut táplálékul, néhány rongy félmeztelen testére. És ezt a szenteskedő Macaulay a nyelv- és fajkülönbséggel okolja meg és az ír restségével!, tudatlanságával. Persze hogy különböző fokán állottak a polgárosultságnak, de ugyan miképp állhat leigázott, kiszipolyozott rabszolga, kit elzárnak az iskolától és kirekesztenek embervoltából, a polgárosultságnak ugyanazon fokán, mint ura? Egy néhány ezer martalócot eresztettek rajok. Ezt Macaulay értelmi fensőségnek és nagyobb erélynek nevezi. Kiverték lakásaikból, városaikban csak favágók és teherhordók lehettek és ezt a kenetes angol kritikus, a 'történetírás' klasszikusa, szelíden így fejezi ki: „Beérték olyan lakással, mely legdogabb országban ólnak is rossz volt volna.”

„A burgonya lett egyetlen tápláléka.” A világ legáldottabb földjét az angol harácsolók magoknak és vadjaiknak foglalták le, – a dús réteken fácánokat és foglyot tenyész-tettek, – az írnek csak a homokos, szikes árokpart maradt meg, ahol még a burgonya is alig tudott megfogózkodni a talajba. „Ilyen táplált néptől nem várhatni szorgalmat és

előrelátást.” Az igaz, – olyan igaz, mint az, hogy így táplált néptől, mint amilyen az angol és annak a történetírójától nem lehet várni mást, mint képmutatást,

Az ír nyomor és az angol hipokrizis ennek az alkotmánynak két legjellemzőbb sarjadéka. A szláv népeket akarja a magyarok igája, az olaszokat Ausztriáé alól megszabadítani, holott az Atlanti-óceántól a Visztuláig olyan gyalázatos elnyomásnak nincs és hosszú idő óta nem volt: mása, mint aminőben a nemes Albion részesíti idegennyelvű alattvalóit. Megjegyzendő, hogy az ír nyelvre nézve teljesen elangolosodott. Ma nincs ember, ki írül beszél, alig néhány száz lehet, ki ismeri a nyelvet. Az írség teljesen elangolosodott. Itt vér gyűlöli a vért s nem a nyelv a nyelvet.

Ne téveszsen meg senkit, hogy ma az írek pártja az angol kormányt támogatja. Redmond és társai nem írek, hanem írföldi angolok. Hogy az angol kormány mi kép gondolkozik az írség felől, azt az a körülmény világítja meg, hogy az általános védkötelezettséget nem merte kiterjeszteni az ír népre. Az orosz merte fölfegyverezni lengyel alattvalóit, a török is óhitű polgárait, csak Anglia nem meri hadsorra állítani az íreket.

Másféle foltja is van ennek a dicső alkotmánynak, mely különben majdnem szakadatlan háromszázados polgárháborúban fejlődött erőssé. A kapzsiság, a brutalitás iskolája volt ez az alkotmány még az újkor századaiban is. Annyi politikai gyilkosság nem igen foltozta egyetlen állam életét sem, mint az angolét. II. Jakab hároméves uralkodása alatt több politikai gyilkosság esett, mint az egész francia forradalomban. Lord Jeffreys, a nagy pecsét őre, a legfőbb bíró azzal dicsekedett, hogy egyetlen körútjában 840 bitó fát állított, pedig ez a derék ember nem szerette a halálos ítéleteket, – többszáz vádlottnak megkegyelmezett – csak halálra korbácsolhatta őket. És a politikai gyilkosságokat, ezeket a polgárháborúkat a legtöbbször nem a nagy osztályérdekek, különféle világszemléletek idéztek elő, – legtöbbször csupán a pártok kapzsisága, kik egymást akarták ki-

túrní, pedig úgy hasonlítottak egymáshoz, mint egy tojás a másikhoz.

A kapzsiság és brutalitás iskolája volt az angol alkotmány. Macaulay két emberöltő történelmében csak egy becsületes politikust ismer, – Penn Vilmost, kinek nevét Pennsylvania állaim neve örökíti meg, – a nagy kvekker humanistát, kit *csak* emberkereskedéssel vádol meg. Akkor u. i. nagyon jövedelmező üzletág volt megvádolni az embe-
reket, akiket aztán büntetésből rabszolgáikul adtak el. Penn Vilmos ilyen üzletkében lett ludas. Az igaz, hogy az üzletjövödelmét nem ő vágta zsebre, hanem a királynő és az előkelő angol ladyk.

Hogy a politikai jellemeknek milyen iskolája volt az angol alkotmány, annak a jellemzésére, úgy taláломra, ki-
szedek ugyancsak Macaulayból három rövidke jellemrajzot.

Cranmer Tamás, a High Church, az angol államegyház alapítójáról szólnak e sorok: „Véralkata és értelmisége kiválólag alkalmassá tette őt a közbenjárói szerepre. Nyilatkozataiban szenteskedő, működésében tág lelkiismeretű, semmiben sem buzgó, terveiben merész, cselekedeteiben gyáva és köpenyeforgató, engesztelhetetlen ellenség, lágymeleg barát.”

Egy másik silhouette Osborn Tamás lord kancelláré, amelyet főleg azért idézek, mert a dicső angol parlamentarismust is jellemzi benne, ennek a parlamentarismusnak egyik legnagyobb csodálója: „Nem olyan férfiú volt, akinek jelleme az erkölcsiség némi magasabb mértéke szerint dicséretre volna érdemes. Kincs és méltóságok után vágyott s megvesztegetett lévén, másokat is megvesztegetett. *Örökölte a parlament megvesztegetésének a mesterségét*, mi ugyan még igen fejletlen volt s kevés kilátást nyújtóit azon ritka tőkélyre, amelyre a következő században vitték. Osborn sokat tőkélyesített az első feltalálók tervén. Azok csak szónokokat vetlek, míg Osbornnak mindenki eladhatta magát, ha csak szavazattal bírt.”

Még csak egy lord főbíró, a nagy pecsét öre fotográfiájából néhány vonás: „A részrehajlatlan történetíró csak igen keveset képes mellőzni ama tömérdek alávalóságából, mely

az elvetemült bíró emlékezetét terheli. Élénk, erélyes ember volt Jeffreys, már természeténél fogva a szemtelenség és rossz szenvedélyek., képmása. Minden gyöngédség mások érzelmei iránti, minden önbecsülés, az ütemnek minden érzéké kitakarodott lelkéből. Szemtelenség és vadság ült a homlokán. Mihelyt elérte mindazt, amit a city adhatott, azonnal áruba bocsátotta az udvarnál érchomlokát és mérges nyelvét. Törvényszéke elé állani annyi volt, mint valamely fenevad barlangjába jutni, melyet senkisémm fékezhetett s melyet cirógatás és támadás egyképpen dühbe hozott.” Lehetne ezt a jellemzést még folytatni és lehetne hasonló jellemeikből egész albumot összeállítani, de az angol alkotmány nevelő hatására csak annyit jegyzek meg, hogy eme Jeffreys óta szinte intézményes lett Angliában, hogy az államügyész politikai perekben hamis tanukat alkalmaz, kik állandó évi fizetésben részesültek. Csak a 19-ik század elején szüntettek meg ezt az „intézményt”.

De a legszebb virág, mely az alkotmány fáján kisarjadí, a képmutatás volt. Az egyházi javak kérdése, a papság társadalmi s politikai súlya, mely kívánatos szövetségesévé lette úgy az oligarchiának, mint a polgárságnak, különösen hevessé és hosszantartóvá tette Nagy-Britanniában a vallásháborukat. Az angol főpapság származásánál fogva az oligarchiában gyökerezik, – túlnyomólag arisztokrata nemzetségek ifjabb sarjadékai – gazdasági érdekei azonban inkább a polgárság mellé sorakoztatják. A törekvés, hogy a javadalmak megszerzését függeflénítsék az oligarchiától, viszont amellettt kiváltságait biztosítsák, egész a tizennyolcadik századig nyújtotta a vallásháborukat, majdnem egy, évszázaddal tovább, mint másutt Európaszerte. Sehol a diadalmos reformáció nem üldözte a katolikus egyházat, bár mélységesebb volt köztük az ellentét. Az egyház testesítette, meg a dogmatismust, a reformáció pedig a szabad kritika Jogát hirdette. Amit magának igényelt, azt *nem* igen tagadhatta meg a régi egyháztól sem. A gazdasági érdek se igen hajtotta ilyen boszúállásra a reformációt. A reformáció az egyházi javadalmak szekularizációját hirdetvén, a pap eltartását a hívek és a világi hatóság kötelességének vallotta. A

megmaradt katolikus egyházi javak szekularizációja legfeljebb az államnak, de nem a protestáns papságnak hozhatott hasznot. Nem volt tehát közvetlen gazdasági ok sem, mely a katolikusok üldözésére sarkait volna.

Az angol államegyház azonban az egész hierarchikus szervezet megtartásával, úgyszólván az egész hamisítatlan katolicizmust is megőrizte, csupán az egyházi főnökséget helyezte a pápától a királyhoz. Az angol államegyház tehát ép oly ellensége volt a katolikusnak, mint a protestáns felekezeteknek. Főleg a katolikusoktól kelle tartania, mert a katolikusok közvetlen veszedelemmel fenyegették az egyházi javadalmakat. Alig kellett hitelvi változás, – máról-holnapra katolikusnak mondhatta! volna ki az egész angol egyházat valami erős király – és egyszerre minden javadalma s az ajtó elé lett volna téve és az eretnekeik, helyére pápatisztelők kerülhetnek. Ez a rettegés hajtotta az angol egyházat a katolikus egyháznak másutt példátlan üldözésére. Másutt a reformáció dogmák, meggyőződések, rajongások, világszemléletek harca volt, az angol államegyház reformja és egész küzdelme azonban mindmáig inkább a javadalmakért folytatott harc volt. Ezt a harcot azonban a meggyőződés álarca alatt kellett folytatni úgy a pápistáit, mint az igazi protestánsok ellen: így lett aztán az angol Alkotmány a képmutatás iskolája. A harmadfél évszázadig tartó nyílt és a hamu alatt üszkösödő vallásháború nevelte létfeltétellé a cant nemes erkölceit.

Az államegyház diadala azt eredményezte, hogy bizonyos külső demonstrációk és kijelentések képezték feltételét a honpolgárság teljességének. A hivatalos felekezethez valló tartozás fitogtatása, bizonyos üres formulákká vált hitvallás tételek kényszerűsége, – valamennyi az angol alkotmány legsajátabb intézménye, – azután kiegészítették és tökéletesítették a képmutatás-nevelésnek ezt a rendszerét.

A képmutatás, gyarmatosító és hódító művében és egész külső politikájában is fölötte hasznosnak bizonyult. Főleg ezért lehet igazán tökéletesnek nevezni az angol alkotmányt, mert példátlan tökéletességgel tudott a külső politikához való alkalmazkodásra nevelni. Belügyi intézményeivel olyan hypokrizist nevelt, mely a külső politikában,

hódításban és a világalomra való törekvésben a leghasznosabbnak bizonyult. Nem hegesztett be otthon minden sebet, sok nyomort sáncolt körül, sok örvényt bástyázott vedel mezői eg, resegett, ropogott néha, – de kifelé mindig tökéletesen működött. – Fundamentama lett a világalomnak.

A mai háborút nem lehet ennek a megismerése nélkül megérteni.

Az angol világalom rövid krónikája

Nagy-Britannia évezredekken keresztül nem játszott oly szerepet, mely világalomra való hivatottságát mutatta volna. Sziget voltánál fogva nem is volt arra alkalmas. Világalmai politikát csak olyan népek folytathattak, kiknek a háta mögött nagy emberreservoárok voltak, melyekből kitelhetek és megújulhattak a seregek. A szigetlakót védi ugyan támadás elől a tenger, de ez a tenger védi a kontinenst is a szigetlakó támadása elől, mert hisz ennek is csak a tenger felől lehet támadni. Ha a szigetet magas kultúrájú nép lakja, úgy szigetvolta megkönnyíti a kultúrája gyorsabb terjedését, ha harcias nép lakja, úgy a sziget alkalmasabb a kalózok megvédésére vagy a szárazföldre való betörések, raidek szervezésére. De világalom törzsökéül sziget nem igen alkalmas, már csak azért sem, mert határt szab a népesedésnek és könnyebben kiéheztethető. A középkor végéig Anglia is csak másod-harmadrendű hatalom volt Európában, bár betöréseivel századokon át megsarcolta Franciaországot és időnként valószággal leigázta mai szövetségeseit. Nagy szerepet ennek dacára nem játszhatott, mert kívül feküdt a nemzetközi forgalom nagy útjain. A nemzetközi forgalom igazi medencéje a Földközi-tenger volt, itt futottak össze Európa, Ázsia és Afrika útjai.

Amerika fölfedezésével egyszerre megváltozott Anglia helyzete. Amerika lett a vén Európának a magtára és kincses háza, fölös ipartermékeinek a lerakodó helye. A Földközi-tenger megszűnt a világforgalom útja lenni, bezárt kis medence lett a nagy világoceánnal szemben. Ennek a nyomán aztán a közép-tengeri országok is veszítettek jelentőségükből, távolabbra estek a világforgalom nagy útjaitól. Ellenben a nemzetközi forgalom és termelés első közvetítői

természetszerűleg azok az országok lettek és így politikai jelentőségre és hatalomra is azok tettek szert, melyek az Atlanti-óceán partjain feküdtek. Ezek közt is annak a helyzete volt a legkedvezőbb, amelyik a legrövidebb idő alatt tudott az Újvilággal közlekedni. Vagyis ebben a nemzetközi versenyben Angliának voltak a legkedvezőbb természetes feltételei. Persze csak a kapitalisztikus termelés mellett vált helyzete a világhatalom ilyen hatalmas emeltyűjévé.

Angliának ebben a versenyében természetes ellenségei azok az országok voltak, melyek a termelő európai népekkel a hátuk mögött szintén az Atlanti-óceán kapujánál feküdtek, vagyis Spanyolország és Franciaország. A veszedelmesebb Spanyolország volt. Spanyolországé volt Amerika, a vágyott piac, Spanyolországé volt Németalföld, tehát a csatorna másik oldala, melyről mindig a támadás veszedelme fenyegetett és végül a spanyol király kezében akkora hatalom összpontosult egyéb európai birtokai névén, hogy hadiereje, emberanyaga szinte kimeríthetetlennek látszott.

Egy nappal előbb azonban, hogy Columbus hajóra kelt, hogy első fölfedező útját tegye, 300 ezer zsidót kergettek ki Spanyolországból, aki mind kereskedéssel foglalkozott. Ezek szétszóródtak, javokrésze Németalföldre és Angliába került. Főleg aranynyal, drágakövekkel, gyarmati árukkal kereskedők és bankárok. Sombart Werner egyenesen a spanyol zsidók eme Angliába való beszivárgásának tulajdonítja, hogy Anglia lett a világ bankárja, a koloniális kereskedelem főbonyolítója és a tizenkilencedik század derekáig az aranynyal való kereskedés monopolizálója. A spanyol és portugál zsidók monopolizálták előbb a gyarmati cikkekkel és aranynyal való kereskedést, a 15-ik század végétől kezdve, a zsidókkal ez üzletágak is Angliába jutnak s még erősebb versengést s 'harcot idéznek elő Spanyolország elén. 1588-ban a spanyol armada megsemmisült az Anglia elleni harcban. Vagy százhusz elsőrendű hadihajó s azon több mint 3000 ágyú volt a spanyol részen. Az angol flotta ennek a tizedrészével sem ért föl, de az angolok harciasabbak, ügyesebbek és a tengerrel ismerősebbek voltak. Legnagyobb szövetségük, a vihar, győzelemre segítette őket. A spanyo-

ők még ágyúikat se süthették el, – „rájuk fűjt az isten és szétszóratódtak”. *Afflavit deus, et dissipati sunt.*

Az armada megsemmisítése vetette meg Anglia világhuralmának az alapjait. Minthogy csak a tengeren lehetett megtámadni, természetes, hogy a tengeri haderő lett reá nézve kizárólag fontos. Acsarkodhattak egymással a pártok akár-hogy a flotta mindnek egyaránt szent volt, mert csak ez biztosíthatta azt a harácsot, amelyért aztán érdemes volt egymás ellen acsarkodni.

A tengeri haderő fejlesztése volt tehát az angol politika egyik vezérlő eszméje. A flotta biztosította neki a tenger fölötti uralmat.

Az angol világhuralomnak vezérlő elvei voltak tehát:

kiépíteni lehetőleg a hadiflottát,

(megakadályozni, hogy más hatalmak versenyképes tengeri haderőt szervezhessenek,

mindig úgy beleavatkozni a kontinentális hatatlanak dolgába, hogy valamennyit meggyöngítse, nehogy akár-melyik is versenyezhesen vele a világhuralomért. Es evégből főleg arra volt gondja,

hogy ne engedje megnőni azokat a kontinentális államokat, amelyek földrajzi fekvésüknél fogva alkalmas flottabázisul szolgálhassanak egy Anglia ellen intézendő tengeri támadás esetén.

Minthogy pedig Anglia olyan szárazföldi hadsereggel nem rendelkezett, melylyel jelentős befolyást gyakorolhatt az európai nagyhatalmak sorsára, az elpohosodott római impérium példájára idegen népeket szervezett zsoldjába és ezek erejével verte meg és gyöngítette ellenfeleit. Csakhogy az idegeneknek ezt a zsoldba fogadását a megváltozott viszonyokhoz képest nem oly őszintén gyakorolta, mint a Caesarok.

Felhasználva a 'kontinentális államok egymás iránti féltékenységét, egyiket a másik ellen játszotta ki. A legfélelmesebb vezető nagyhatalom ellen koalíciókat hozott létre, mi arra kényszerítette a fenyegetett nagyhatalmat is, hogy ő is szövetségeseket keressen. Így aztán minden Angliát érdeklő kérdésben allianceok álltak allianceok ellen. A szövetséges háborúk, sőt világháborúknak így lett Anglia

a létesítője és nemzője. A VII. Edwárd bűnéül felrótt beke-
 rtségi és ántánpolitika oly régi, mint Anglia világuralomra
 való törekvése, vagyis 1588. óta tartó. Anglia maga alig volt
 angazsálva ezekben a háborúkban, legtöbbször csak pénzt
 adott szövetségeseinek. De míg Európa egyik fele a másik
 eillen viaskodott, Anglia annál könnyebben tett úrrá a ver-
 senytárs nélkül hagyott tengereken. Itt-ott egy-egy jelenték-
 telen szárazföldi csapattal is részt vett a küzdelemben, de ő
 mindenkép csak nyert az üzletnél, még akkor is, ha saját
 koalíciója vallott kudarcot. Egyrészt mert legalább a szö-
 vetségesítársai mentek, tönkre és kerültek ennek folytán
 annál nagyobb gazdasági függésbe tőle, másrészt még dia-
 dalmas ellenfele is annyira meggyöngült, hogy egy-két
 emberöltőre nem tudta kérdésessé tenni Anglia korlátlan
 uralmát a tengeren.

Ezekbe a koalíciókba Anglia rendesen csak pénzt fek-
 tetett bele és ha veszendőnek látta befektetését, idejekorán
 igyekezett megalkudni ellenfelével, hogy a másikkal bizto-
 sítsa a kis üzlet hasznát, ha már a saját üzlettársánál ve-
 szített.

A tizenhatodik és tizenhetedik század

Angliának, mint már az előbb rámutattam, Spanyol-
 ország volt leghatalmasabb ellensége. Egyrészt ura volt
 Amerikának, másrészt a belga-hollandi part – egy Anglia
 ellen irányuló tengeri háború legalkalmasabb flottabázisa
 – a kezében volt, azonfelül a legnagyobb szárazföldi hata-
 lom, melynek birodalmában a nap sohasem nyugodott le.

Spanyolországot a németalföldi tartományok forradal-
 mának a szítogatásával kezdte ki a tizenhatodik században.
 A protestantizmus védelme volt az az ürügy, amivel Spa-
 nyolország elleni gazdasági törekvéseit leplezte. Az elnyomott
 protestáns rendek védőjekép, a németalföldi szabadság bäs-
 tyájakép szerepelt, de Erzsébet odaküldött helytartója,
 Leicester gróf, voltakép magának akarta Flandriát és Hol-
 landiát megszerezni. Erzsébet a felszabadítónak odaküldött
 Lcicestert arra utasította, hogy önkényesen uralkodjék az
 angol korona nevében. Erre a németalföldiek hazakergették
 ugyan az angol helytartót, de Anglia elérte a célját, mert

egyrészt gyöngítette a spanyol hatalmat, másrészt pártokra bontotta a világkereskedelemben félelmetessé váló versenytársát, Hollandiát.

E mesterkedések következtében indította Spanyolország az armadát Anglia ellen és midőn Angliának sikerült ezt «» vihar segítségével tönkretenni, újra mint a protestáns vallás bajnoka és a németalföldiek szabadságának a protektora szerepelhetett. Inkább akarta a flandriai és holland partot egy bensőleg is szakadozott ország kéziében, mint a spanyol nagyhatalomében. Egyre szította tehát a németalföldiek és Flandria lázadását, támogatta őket Spanyolország ellen, de egyszersmind féltékenyen vigyázott arra is, hogy az (németalföldi) Egyesült Államok taraja nagyon meg ne nőjjön. Az északi protestáns tartományok (Hollandia) és a déli pápista részek (Belgium) egyesülését veszedelemnek tartotta. Egy kézben meg nem tűrte, ha kellett, szövetekezett a spanyollal, hogy ez elszakítsa Hollandiától Belgiumot, 'ha kellett, szövetekezett Hollandiával, hogy ezt megvédje. Minden kérdésben, mely Angliát érintette, Flandria lett a hadiszíntér és minthogy Anglia gyűjtötte fel a legtöbb háborút, Flandria majdnem állandó csatamező volt, mióta Anglia világhatalomra törekedett, mint a középkorban Lombardia.

De mindez nem tudta megakadályozni, hogy az Egyesült Államok nagyhatalommá ne fejlődjenek és kereskedelmük óriási kifejlődésével ne legyenek a világforgalomban legfélelmetesebb versenytársai Angliának. A 17-ik század első éveiben, ép azon a héten, mikor Erzsébet, az armada megsemmisítője meghalt, Hollandia megalapította a Kelet-indiai Társaságot. Legyőzte a portugál flottát és nemcsak Jávát és a keletindiai szigettenger szigeteit, hanem Ceylont, Hátsó Indiát is elfoglalta. 1607-ben a holland flotta megsemmisítette a spanyol flottát is.

Az Egyesült Államok ilyen rohamos fejlődése arra bírta Angliát, a protestantizmus védelmezőjét, Hollandia szövetségesét és Protektorát, hogy Spanyolországgal szövetekezzenek Hollandia megtámadására. A walesi herceg a spanyol infánsnőt akarta elvenni s mikor ez nem sikerült, elvette IV. Henrik leányát, csakhogy a katolikus országokkal való kapcsolat révén támasztéka legyen a protestáns Hollandia

ellen. Spanyolország azonban akkor harcban állt, helyesebben háborúra készült Franciaország ellen, a francia frigy tehát egyenesen Spanyolország elleni állásfoglalás volt. A francia szövetséget fel is használta arra, hogy Spanyolország ellen, melynek még tegnap barátságát kereste, hajóhadat vezessen és míg Cadixt ostromolta, elhelyezkedett Tangierben. De ez nem akadályozta meg abban, hogy másfél év múlva Franciaország ellen ne vigye hajóhadát azon ürügy alatt, hogy a la rochellei protestánsok védelmére megy. Valami nagy hódításokat e háborúban nem tett Anglia, de a háború mégis ürügyül szolgált neki a spanyol és francia kereskedő flották meggyöngítésére és a kalózság révén óriási zsákmány harácsolására és szomszédai hadiflottájának a megsemmisítésére.

A két másik ellenséget ekkép meggyöngítván, neki lehetett menni a legveszedelmesebbnek, a „szövetséges” Hollandiának,

A hadizenet igaz angol mód szerint történt. Cromwell megszavaztatta a hosszú parlamenttel az „Act of Navigation!” – a hajózási törvényt, mely nem Angliának, hanem a többi világnak szabott törvényt. Az Act of Navigation kimondja, hogy idegen világrészek termékeit Angliába csak angol hajó hozhatja. Idegen hajó csak saját termékeit hozhatja he angol kikötőbe. Amely hajó ez ellen vét, szállítmányostól lefoglalható.

Más szóval a gyarmatárkereskedéstől elzárt minden idegen népet és kényszerítette a spanyol, francia, németalföldi kereskedőket, hogy áruikat angol hajón szállítsák.

Az Act of N. nem lett volna teljes ama rendelkezés nélkül, mely szerint az Act tilalmának és annak az ellenőrzésére, hogy nem szállít-e valamely ellenséges hatalomnak hadiszereket, feljogosította Anglia minden hajóját, hogy idegen hajókat megállítson és kikutasson. Anglia így alkotott jogot és törvényeket a maga parlamentjében – az egész világ ellen. És megalkotván, azonnal fogamatba is vette. A csatornában az angol hajóhad, mintha véletlenül történt volna, megállította a hollandit, hogy a kikutatási jogot gyatorolja. A holland flotta ennek a parancsnak nem akart engedelmeskedni, hanem ágyúit szólaltatta meg. Az angolok

tüzérsége azonban fölényesebb volt; – az eredmény a holland flotta megsemmisítése egy körülbelül két évig tartó háborúban.

A hollandi flotta megsemmisítése után Spanyolországra került a sor. Az Act of Navigation sértette Spanyolországot is, de oknlan a hollandi flotta sorsán, nem mert ellenszégülni az angol kikutatási jognak, ám legalább viszonságát gyakorolt olykép, hogy ő sem engedett be a nyugotindiai kikötőköl csalk spanyol hajót európai kikötőibe. Anglia ez ellenében a nyugotindiai (kereskedelem teljes szabadságát követelte, „mert ez a népek természetes joga” és mikor Spanyolország megtagadta Anglia követelését, Cromwell ezt *a természet ellen való vétségnek* bélyegezte és jogosnak a? ellene való háborút, mert Spanyolország „*ellensége mindennek, ami istentől való*”.

Admirálisa minden hadizenet nélkül elfoglalta Jamaica (szigetét, Nyugotindia gyöngyét és a védelmére gyülekező spanyol flottát meglepte, megsemmisítette. Megjegyzendő, hogy mindez hadüzenet nélkül történt és a felek nem is tekintették magokat egymással hadban állóknak. Ennek az a magyarázata, hogy Spanyolország akkor már vagy két évtized óta állt háborúban Franciaországgal. Szívesen beleegyezett tehát Jamaica átengedésébe (mely azóta angol birtok), csakhogy most ne kerüljön még Angliával is „háborúba”. Cromwell ezt annyira nem tekintette háborúnak, hogy szövetekezés dolgában alkudozott Spanyolországgal. Ez azonban nem akadályozta abban, hogy ugyanakkor no alkudozzék Franciaországgal is.

Cromwell halála után II. Károlylyal visszakerültek Anglia trónjára a Stuartok. Az orániai herceg szövetséget létesített Hollandia és Anglia között, ami azonban nem akadályozta Angliát abban, hogy kalózmódra béke idején is ne foszsa ki a szövetséges hajóit. Hollandia kénytelen volt Franciaországgal szövetekezni, XIV. Lajos segítségével meg is verte az angolokat. A holland hajóhad benyomult A Themsébe és London közelébe vonult. London akkor egyszer hallotta idegen ellenség ágyúit. A legyőzött Anglia azonban viszályt támasztott az Egyesült Államok rendéi és az orániai ház közt. Másfelől elcsábította ellenfele szövetség-

gesét, Lajost, aki végre reákényszerítette Hollandiát a béke«kötésre, amelyben a *megvert* Anglia megkapta az észak-amerikai partot, melyet akkor Új-Nederlandnak hívtak. Ekkor nevezték el régi Új-Amsterdam nevű fővárosát Új-Yorknak. Így lett egy vesztes bábom zsákmánya Észak-Amerika atlanti partvidéke. Ekkor kaparította el a portugáltól Bombayt es vidékét.

Németalföldek meg voltak alázva, Spanyolország ben-sőleg megroppanva, Franciaország azonban XIV. Lajossal rohamosan első nagyhatalom lett. Midőn XIV. Lajos spanyol Flandria elfoglalására indult 1667-ben, Anglia létrehozta Hollandiával és Svédországgal az első hármas szövetségét Franciaország ellen, – Spanyolország támogatására. Az aacheni békében (1668.) Anglia segített ugyan megnyom-orítani a saját szövetségését, Spanyolországot, de ellenségét, Franciaországot is meg tudta akadályozni abban, hogy Flandriát elfoglalja. Anglia a legtöbbször veszedelmesebb volt szövetségeseire, mint ellenségeire. Két évvel később Anglia már XIV. Lajossal szövöttek a két év előtt meg-mentett Hollandia ellen. 1672-ben már Hollandiával áll harcban. A hollandok ekkor megverték az ellene vonuló an-gol flottát. Mikor azonban a franciák régi ellensége, Spa-nyolország is és vele a császár is Hollandia segítségére sietett, az angolok külön békét kötöttek Hollandiával és vele fizették meg ama háború költségét, melyben a hollandok voltak győztesek. De még ugyanebben a háborúban, melyet Franciaország szövetségeseiképp kezdtek, lord Ossory ve-zérlete alatt sereget küldtek a hollandok segítségére s „az egész háború legvéresebb napján fényesen igazolta a nem-zet híresztelt elszánt bátorságát”, írja Macaulay. Az ango-lok megverték saját szövetségeseiket.

Ypern és Dixmuiden közt volt ez a csata, melyben an-golok a franciák ellen harcoltak ugyanabban a háborúban, melyet az ő szövetségében kezdtek!

Végire is, miután egész Európa minden hatalmassága szerencsésen egymásnak esett és mind elvérzett benne, *Anglia közbevetette magát a béke érdekében*, amely hosszat alkudozás után 1677-ben Nymwegemben létre is jött.

A Stuartok, úgy II. Károly, mint II. Jakab a francia

szövetséget keresték, *hogy* a francia hatalom segítségével védekezhessenek a saját parlamentjük ellen. A második forraeciilom elkelhette Jakabot. Orániai Vilmos, az elkergetett király veje idegen sereggel kiszállott Angliában; és feleségével együtt királyivá választatta magát. Vilmos révén újra szövetségbe kenót Hollandia Angliával, de Lajos ellen nem érezték magokat elég erőseknek. Az angol-holland diplomácia azonban csakhamar betoborzotta a szövetségbe a császárt, Spanyolországot, Brandenburgot, Bajorországot, Dániát és Savoyát. Arapia a nagy szövetség harcában csak – Vilmos orániai hollandi seregével és svájci zsoldosaival vett részt. Hajóhada ugyani a francia part előtt állott, de nem mozdult, hanem tétlenül és alig titkolt örömmel nézte, hogy Tourville francia admirális mint semmisíti meg a holland hajóhadat. Ez egyszerre két versenytárs pusztulását jelentette. Az angol admirális aztán a hollandiakon nyert győzelemben meggyöngült francia flottát a La Hogue foknál telte tönkre. A háború még tovább tartott, de Anglia egyetlen katonával sem volt e háborúban érdekelve, csupán kalózkodással vett benne részt. Midőn azonban már elég kimerültnek tartotta Franciaországot, Anglia volt az első, mely a békét vele megkötötte és magára hagyta a császárt, ki Anglia kecségetésére főleg Strassburg visszafoglalásáért ugrott bele a háborúba, melyet néhány évvel azelőtt hadüzenet nélkül, hadicsinnyel kaparított meg Franciaország. Anglia Keletindiában kapott zsákmány, amiért hálából rászorította: a császárt olyan békére, melyben végleg lemondott Strassburgról.

A spanyol örökösödési hábovú

De Franciaország még mindig nem volt eléggé megtörve, India nagyrésze még a birtokában. Szomszédja a német császárság erőtelen ugyan, de Ausztria a török leverése folytán nagyhatalommá nőtt. Anglia is megerősödött új gyarmatbirtokai folytán. Kizárólagos úr lett a tengeren. Az előbbi háborút befejező rysvicki békekötés alkalmával már Nagybritannia a tengeri forgalom lebonyolítója, az egész világ szállítója és bankárja.

Régi politikájának, minden keletkező vagy létező nagy-

hatattam meggyöngítésének érvényesítésére pompás alkalmat nyújtott a spanyol örökösödési kérdés. A Habsburgok spanyol ága kihalóban volt. Ha az osztrák Habsburgok egyik ága kerül Spanyolországba, ez ismét megnöveli a már különben is félelmes hatalmú Ausztriát. Franciaország azonban, mély majd egy évszázad óta tartó harcokban megroppantotta a spanyol hatalmat, ezt gyarmataival együtt kész prédának tekintette, mely ölébe hull, mihelyt a spanyol király behunyja a szemét. Ausztria azonban Angliára nézővé egyelőre nem volt olyan veszedelmes, mint a még megnevekedendő Franciaország. Spanyolország egész iparát s kereskedelmét Anglia flottája bonyolította le, a Délamerikával és Nyugatindióával való kereskedés monopóliumát tényleg Anglia élvezte. Ezt a helyzetet csak Franciaország versenyzése veszélyeztethette.

Mínthogy tehát érdeke a császár mellé sorakoztatta Angliát, mi sem természetesebb, mint hogy színleg a francia királylyal fraternizált. *Anglia szövetségeseit mindig jobban meg tudta rontani, mint ellenfeleit.* Ajánlotta, hogy osztrák föl Spanyolországot, hogy mindenkinek jusson belőle. Ez a terv tetszett is mindenkinek, csak Spanyolországnak magának nem. A haldokló király, hogy a Spanyolország feldarabolására irányuló tervet megakadályozza, örökösévé Lajos unokáját, Fülöpöt, tette. Előrelátható volt, hogy Lajos nem engedi szét daraboltatni azt a Spanyolországot, melynek a trónján az unokája ül, – legalább is nem enged belőle inasnak zsákmányt. A Bourbon-király tehát ugyan a spanyol birodalom névleges fenmaradását, de valóságban Franciaország alá vetését jelentette. A császárnak nem tetszett ugyan, hogy kicseppent az örökségből, de nem igen érezte magát elég erősnek egy Lajossal való háborúra. A császár második fiának, Károlynak szánta volna Spanyolországot.

Anglia színleg hajlandó volt elismerni a Bourbont, de titokban biztatta a császárt, hogy ne hagyja magát. A császár végre engedett. Anglia a német fejedelmek közt toborzott szövetségeseket, a brandenburgi választót is megnyerve, maga is nyíltan a szövetséghez csatlakozott. Hollandia természetesen vele nient. Hollandia már ekkor csak „az angol fregatthoz kötött sajka” szerepét játszotta. A császár

a háborút Lombardiában kezdte, – ez is spanyol birtok volt – Anglia ellenben természetesen Flandriában harcolt úgy, hogy a fővezér, Marlborough, angol volt – a Churchill «nemzetség sarja volt az is, mint a mostani háború szítója, Winston Churchill, a minap megbukott tengerészeti miniszter, – de a sereg, amelyet vezetett, hollandi katonák voltak. Ám a pénzt az összes hadviselőknek Anglia adta. A szövetségesek szent fogadást tettek, hogy egymás nélkül nem kötnek békét. Lajos a császár gyöngítésére Rákóczival szövetkezett.

Azonkívül hogy pénzt, fővezért és hajóhadat adott, Anglia új szövetségeseket is szerzett. Angol követek és bankárok lakták a neutrális udvarokat s végül úgyszólván egész Európa bele volt keveredve a háborúba. Az angol hajóhad akkor (1704-ben) foglalta el a Gibraltárt, mely azóta angol birtok maradt. A háborúnak – több mint il évig tartott – igazi lelke Anglia volt. De mihelyt Anglia elérte azt a célját, hogy Franciaországot szinte tehetetlenné vérezte el, titokban alkudozni kezdett Lajossal. Még vizére a szövetségesek élén állt, de már meg volt kötve a szerződés. Ehhez annál nagyobb kedve volt Angliának, mert József császár 1711-ben meghalt és örököse az osztrák örökös tartományokban és Magyarországon is ugyanaz a Károly lett volna, ki a spanyol koronát kereste. A spanyol és ausztriai birtokoknak újra való egyesítése pedig Ausztriát újra Európa első nagyhatalmává tette volna. Anglia tehát a háborúval elérte, hogy Franciaországot halálra sebezte, a békével pedig, hogy Ausztria növekedését megakadályozta. Ausztria a Rákóczi-fölkelésben és a tíz évig tartó hadjáratban úgyis hosszú időre meggyöngült. A 18-ik század elején tehát Spanyolország harmadrendűvé, Hollandia jelentéktelenné süllyedt és egész Európában első nagyhatalom Anglia lett. Anglia persze nemcsak a császárt, hanem Hollandiát is cserben hagyta és kijátszotta.

Utrechtben kötötte meg Anglia a békét, melyet, hogy annak a szent fogadásnak eleget tegyen, hogy a szövetségesek egymás nélkül nem egyeznek, megkötött a császár nevében is, bár a császár ezt el nem ismerte és tovább folytatta a háborút.

Az utrechti békében Anglia kapta Gibraltárt, Észak-Amerikában az atlanti-parthoz még megszerezte Új-Skóciát, Új-Fundlandot, véglegesen jogos birtokának ismerik el Keletindiában Madrast és Calcuttát. Azonkívül azt a jogot biztosítják Angliának, hogy Spanyolország évenként 4800 néger rabszolgát köteles tőle vásárolni és négyert mástól nem vásárolhat. Biztosítják továbbá neki a jogot, hogy az ő kereskedői vámmentesen látogathatják a délamerikai vásárokat és biztosítják neki Franciaországgal szemben a spanyol piacok monopóliumát is. Franciaország még elég jól járt, hogy rosszabbul nem járt, – de befolyása, jelentősége, hegemóniája megszűnt és vissza sem tudta szerezni, Napóleon rövid korszakát kivéve, soha többé. A császár két nagy dologért fogott a háborúba: Strassburgért és Spanyolországért. Egyiket se kapta meg, ellenben a törökök ellen megnőtt nagy presztízse ugyancsak megfogyatkozott. Csak Anglia jelentősége emelkedett. Amellett, hogy jó üzletet csinált, első vezető nagyhatalom lett, aki minden kérdésbe beleszól, akár van köze hozzá tulajdonkép, akár nincs.

A tizennyolcadik század.

Délafrika a hollandoké, valamint Keletindia egy része is. A franciáké Keletindia másik része, Canada és az észak-amerikai déli Mississipi vidékek, Spanyolországé Délamerika és Nyugatindia. Kívánatos, hatalmas falat mind.

Míg a XVII-ik században Anglia törekvése a spanyol, holland és francia nagyhatalmak megtörése, a XVIII. században tengerentúli gyarmataik elkaparítása a cél. Ezért avatkozott bele az osztrák örökösödési háborúba, mert ez ürügyet adott Spanyolország délamerikai és Franciaország északamerikai gyarmatai elfoglalására. Ez a kísérlet egyelőre ugyan nem járt más eredménnyel, mint hogy Franciaországot még jobban megtörte, de ez is csak Angliának volt hasznára.

Ebben a háborúban Anglia Ausztria szövetségese volt, de igazában Mária Terézia legveszedelmesebb ellenfelének, Nagy Frigyes porosz királynak segített. Anglia mindig veszedelmesebb volt szövetségeseire, mint ellenségeire.

De alig kötötték meg Aachenben a békét, Anglia máris

új háborúra szervezte a szövetségeket. Az osztrák örökösödési háború nem szerezte meg a kívánt s remélt harácsol. Akiket Anglia olyan szépen gyilkolva egymásra szabadított, nem igen harapták egymást halálra. Ezen csak új háborn segíthetett. Mária Teréziával megújította ugyan a szövetséget, de azért titokban már ellene boronált össze egy új koalíciót. Erre külön oka is volt. Az angol király egyszersmind Hannover királya is volt és ezt kellett védeni egy esetleges francia támadás ellen. Erre a célra lépett szövetségre a bajor és a szász választóval, az orosz cárnővel és a porosz királlyal, Mária Terézia ellenségeivel. Ez azért fontos időpont Európa életében, mert akkor sikerült Angliának először becepelni Oroszországot tényezőnek Nyugateurópa ügyeibe. A rengeteg népszerűű, félbarbár, egyre pénzre szoruló Oroszország pompás szolgálatot tehetett és tett is a más hadseregeivel hadakozó Angliának. Mert Anglia most is csak pénzzel és tengeren kötelezte magát a segítségre. Mária Teréziát Anglia magatartása természetesen arra kényszerítette, hogy Franciaországgal szövetkezzék. Az angol mesterkedés ismét nem egészen sikerült, mert mire a háború igazán kisütött, Oroszország az angol-porosz szövetségtől elpártolt, Ausztriával szövetkezett és Poroszországra ép az orosz mérte a legrettenetesebb csapásokat.

Poroszország hét éves háborúban verezett. Három ízben jutott a megsemmisülés szélére, a kozák hordák végigpusztítottak a porosz földön, magyar huszárok portyái sarcolták Berlint és az ifjú királyságot csak nagy Frigyes katonai és államférfiúi lángelméje és népiének csodálatos fegyelmezett-sége mentette meg, de a háború befejezése után egy talp-alatnyival se volt nagyobb, mint előbb. Az egész háborút azért kellett végig (harcolnia, hogy, mi g Nagy .Frigyes és hadvezérei verték a franciát minden harctéren, Anglia elbánhasson Ázsiában és Északamerikában Franciaországgal. Az 1763-iki párisi béke végre biztosította Angliának Bengáliát, Hindosztánnak nagyobb részét, körülbelül 100 millió lakossal. Ami terület maradt Előindiában francia kézen, az is veszendő volt, mert a párisi béke megtiltotta a franciáknak, hogy Előindiában katonaságot tartsanak és várakat építsenek. Ellenben Angliáé lett egész Canada és Louisiana,

Franciaország legértékesebb gyarmata és megkapta Anglia Spanyolországtól Floridát. Míg Nagy Frigyes lekötötte az egész francia haderőt, úgy hogy Északamerika védelmére csak 5000 francia katona jutott, Anglia 50 ezer embert küldhetett Északamerika meghódítására, – hisz a tengeren egyedül uralkodott. Nagy Frigyes háborúi révén lett Anglia igazi világhatalom. Úr Ázsiában, Amerikában és Ausztráliában. Ez utóbbiért még viaskodni sem kellett.

Két évtizeddel később ugyan megtépázták kissé Angliát. Az északamerikai gyarmatok Franciaország, Spanyolország és Holland segítségével függetlenek lettek, kénytelen volt egynéhány gyarmatot visszaengedni ellenségeinek, de Keletindiát egészen meghódította, az óceánok fölötti uralmát csorbíttatlan megtartotta és a függetlenné lett északamerikai Egyesült Államok, a francia felszabadító segítség dacára, mégis csak az egyvérségű Anglia befolyás-szférájában maradtak mindmáig, mit a mostani világháború is nyilvánvalóvá tett.

A forradalom.

Az északamerikaiak szabadságharcát XVI. Lajos támogatta, mi sem természetesebb tehát, mint hogy Anglia – rokonszenvezett a forradalommal. Hisz mindössze 7 évvel előbb fejeződött be az Unió szabadságharca és a vele szövetséges Franciaországgal csak 1783-ban kötöttek Versailles-ban békét. Mikor XVI. Lajost népe fogságba vetette, Ausztria és Poroszország a királyság megvédésére hadat vezettek a forradalmas Franciaország ellen. Anglia azonban a forradalomért lelkesedett és nem akart a koalícióhoz állni. A francia köztársaságban, azt hitte, nem lesz olyan katonai erő, mint amelyet a királyság képviselhet. Kedvtelve nézte tehát a trón pusztulását, valameddig arra számított, hogy a köztársaság gyöngébb lesz, mint a királyság volt. De e lelkesedése a forradalomért nem volt akadály annak, hogy ugyanakkor partjain ne gyűjtse össze a francia emigránsokat. A polgárháborúban sínylő Franciaország még kisebb veszedelem. Esetleg mégis be kell vagy lehet avatkoznia a háborúba. Milyen kényelmes lesz ép francia sereggel megtámadni a calaisi partot. Ez okból szította pénzzel a vendéi fölkelést is.

A forradalom kitörésekor nagy lelkesedéssel ünnepe-
ték az angolok Foxot, ki azt javasolta a parlamentnek,
hogy ismerje el a köztársaságot. De mikor kitűnt, hogy a
forradalom hadserege diadalmasabb, mint (amilyen a ki-
rályságé volt valaha s mikor Dumouriez elfoglalta Belgiu-
mot és a francia sereg Hollandia elfoglalására is készülte-
ket tett, egyszerre kiráypárti lett Anglia; persze XVI. Lajos
teteme akkor már porlott. Avval a megállapítással, hogy a
népfelség elvét az angol alkotmány nem, ismeri és a király
„legvilkolása” a „legrettenetesebb bűn, melyet nép elkövet-
het”, – (I. Károlyon az angol nép is elkövette ezt a leg-
rettenetesebb bünt), hadat üzent a köztársaságnak. De csak
üzent, mert egyelőre csak pénzügyi segítséget juttatott a
császárnak, melyért kikötötte, hogy Dumouriezt köteles ki-
verní Hollandiából. Közben Dumouriezvel is alkudott. Az
eredmény az lett, hogy Dumouriez átszökött az ellenséghez,
Londonba menekült és Hollandia és Belgium megszabadul-
tak, anélkül, hogy Angliának egyetlen lövést kellett volna
lennie. De mikor a poroszok is, a császáriak is megverik a
köztársaság seregeit, Anglia kiköti magának – Dün-
kirehent. De ehhez csak amikor lehetett volna hozzájutni,
lia előbb Flandriát s Hollandiát foglalja el a koalíció. Ezt
a nehezebb feladatot a császárra bizta a büszke Albion,
s maga csak a Középtengelyben kalózkodik, elfoglalja
Toulont – még a hadüzenet előli –, aztán Corsicát és
megsemmisíti a francia hajóhadat. A köztársaság azonban
elcsapja megver s hűtelen tábornokait, kiköszörüli a ve-
reségek okozta csorbát s meghódítja Hollandot, mely Ba-
tavia néven köztársaság lelt. A koalíció megverve, ikifá-
radva békét köt Baselben, csak Anglia nem békül, – foly-
tatja a kalózkodást. Ebből az első koalícióból, becses ered-
mény, Ceylon meghódítása és az abulkiri csata, mellyel az
Egyiptomban harcoló Napóleoni elvágta a hazatéréstől és
megmentelte Egyiptomot és Szíriát a franciák elől.

Az első koalíció felbomlása után Napoleon Olaszorszá-
got hódítja meg a császár elől és kényszeríti ezt a canipo-
formioi békére. Anglia, mely még mindig háborúban áll,
a diadalmas köztársaság ellen létrehozza a második koalíciót.
Mínthogy azonban Napoleon minden vonalon megverte a

koalizált osztrák-porosz-orosz seregeket, Anglia is megkötötte Franciaországgal a békét Amiensben, 1801-ben, melyben Anglia magának biztosította a hollandoktól elvett Ceyloni, a spanyoloktól elvett Trinidadot és a máltai lovagrendtől a franciák által elfoglalt, de ezektől elhódított Máltát, mely azóta az angol középtengeri uralom fészke lett.

Anglia volt az egyetlen nagyhatalom, mely még Napóleontól is hódított.

A Napoleonnal való viaskodás

Anglia 1805-ben létrehozta a harmadik koalíciót is, amelyben szintén egyetlenegy katonája se harcolt.

Napoleon végre le akart számolni eddig egyetlen legyőzetlen ellenségével. Bonlogneban óriási sereget gyűjtött egy angliai invázióra. „*Csak 12 órai időm legyen az átkelésre, Anglia megszűnt létezni!*” Ez a tizenkét óra nem adott meg Napóleonnak. Míg ő Nyugatindióból hazafelé igyekvő hajóhadai várta, Nelson megleste a francia flottát és Trafalgamál megsemmisítette. Napoleon a császárok ellen fordul!, elfoglalta Bécsset, megverte előbb Ulmnál, aztán véglegesen Austerlitznél a szövetségeseket és rákényszerítette Ferenc császárt a pozsonyi hékére. Ausztria, Oroszország legyőzve. Poroszország megalázva, – csak Anglia végzi ezt a koalíciót is Fokföld megszerzésével, melyet Hollandiától foglalt el.

Az amiensi béke dacára, Anglia viszonya Franciaországhoz voltaképp keveset változott. Nem támadta a francia birtokokat, hanem ahelyett rávetette magát a délamerikai spanyol gyarmatokra és elfoglalta többi közt Buenos Ayrest. Minthogy u. i. Spanyolország hivatalosan szövetségese volt Franciaországnak, ezt a spanyol elleni kalózkodást is úgy lehetett felfogni, mint Franciaország elleni háborút. Persze könnyebb volt és jövedelmesebb Franciaországot spanyol szövetségeseiben megverni, mint Napoleonnal viaskodni.

Napoleon fogvicsorgatva tapasztalta a „perfid” Albionnak ezt a magatartását és Anglia ellen valami hatásos fegyver alkalmazásán törte az elméjét. Hangsúlyozni kell, hogy a világtörténelem folyamán voltaképp csak egyetlenegy ember volt teljesen tisztában avval, hogy milyen veszedelmes

Anglia, milyen módon küzd, mi kép uszítja egymásra a népeket, miként vívatja a maga érdekharcait idegen hadseregekkel. Albion képmutatása oly óriási, hogy annak a burkolatán csak a Napoleon sasszeme látott át, csak ő láttatiztán, hogy Anglia örökös veszedelme minden nagyhalalomnak, örökös szítója minden háborúnak. A világ gyűjtogatója. Napóleon vágyott arra is, hogy a béke műveivel alakítsa át a régi világot. Nemcsak hadseregeivel akart hatni a korhadt Európára, hanem új intézményekkel, a kultúra, a forgalom, a termelés új módjaival, – egy világrenaissance szülőjévé akarta tenni magát és ennek vezérévé Franciaországot. E végből le kellett a partikularizmus szellemét a harctereken tiporni, hogy az általános monarchia keletkezhessek, amelyik az újjászületés művét a béke intézményeivel létesítse. De erre a célra szüksége lett volna a nyugalom éveire. Ám ezt a nyugalmat nom. engedte neki Anglia. Az amiensi béke után alig két esztendeje imarádt, mire Anglia már megint összeravaszkodta a harmadik koalíciót. A harmadik koalíciót Napoleon Austerlitznél megverte. Ausztria, Oroszország le volt győzve, a harmadik szövetséges, Poroszország lappangva meghúzódott. Meg kellett semmisíteni ezt is, hogy egész erejével Anglia ellen fordulhasson.

1805-ben csak tizenkét órai zavartalan időt kívánt – az átkelésre elegendőt, – hogy tönkre tegye a perfid Albiont. De ilyen tizenkét órai időt nem élhetett meg az angol flotta miatt. Más úton fogott tehát hozzá. Eltanulta a módját Angliától.

Anglia avval éreztetne erejét, hogy a tengereket blokád Úttján fel tudta zárni ellenségeitől. Napoleon a szárazföldi blokádöt gondolta el. Angliát ki kell zárni a kontinens forgalmából. El kell tiltani Európának nemcsak a kereskedelmi, hanem egyáltalán minden forgalmától, még a postaitól is. De előbb meg kellett hódítani a kontinenst, hogy Napoleon tilalmának foganata legyen. Miután Itália francia birtok lett, Ausztria délről védtelenül, megverve, benne volt az oroszlán torkában. El kellett tehát még szigetelni Németország felől is. Németország nyugati részének egy rakás apró szuverénjét mediatizálta, magyarán elcsapta,

új tartományokat gyúrt belőlük és Rajnai Szövetség címén amolyan francia hűbért létesített belőlük. A rajnai fejedelmek bejelentették I. Ferencnek, hogy kilépnek a birodalomból. Erre Ferenc lemondott a német császárságról, az megszűnt és Németország fele francia fensőség alá került. Immár Mecklenburgtól egész a Balkánig Európa egész tengerpartján lehetett a szárazföldi blokádot alkalmazni Anglia ellen, mert akarva, nem akarva Dánia is kénytelen volt engedelmeskedni Napóleonnak, bár nyíltan még nem csatlakozott a zárlathoz. Holland és Belgium pedig már francia volt, Belgium bekebelezve, Holland pedig Bonaparte Lajos királysága révén közvetve. Csak Poroszország és Oroszország volt még hátra, mert még a portát is megnyerte. Jól tudta, hogy Oroszországot nem lehet legyőzni, legfeljebb megverni, tehát barátságos úton igyekezett megnyerni a cárt. Poroszországot pedig még Austerlitz után ottmaradó seregével támadta meg, Jénánál és Auerstaedtnál tönkrevverte a seregét és bevonult Berlinbe és onnan bocsátotta ki rendeletét a szárazföldi zárlat dolgában Európa népeihez.

Anglia persze résen állott, rávetette magát az orosz udvarra. Csillogtatta előtte nemcsak Törökország, hanem, Skandinávia meghódításának a lehetőségét is, biztatta, hogy Svédország, Dánia ellenében segíteni fogja, egyetlen úr lesz az északi s keleti tengeren, míg végre sikerült létrehoznia a negyedik koalíciót, az imént megvert porosz királylyal és az orosz cárral. Ausztria megcsonkítva, kimerülve, Poroszország szinte végvonaglásban – Oroszország lelhetett az egyetlen igazi hatalom, amelynek a seregével Anglia eredményesen megvívhatta a maga háborúját. Anglia lette meg Oroszországot az európai politika súlypontjává.

Megjegyzendő, hogy az előbbi évben szándékosan igyekezett Poroszországot elvéreztetni, mert az angol királyok másik országát, Hannoverat, Napoleon Poroszországnak adta. Az elporoszosítást pedig nagyobb veszedelemnek tartotta az elfranciásításnál.

Napóleonnak még lélegzetet se lelhetett venni, Jéna után, már az oroszral is szemben találta magát. Körülbelül azon a vidéken járt a francia sereg, amelyen most operál

Hindenburg, de az oroszokon nem volt könnyű győzni. Különösen azért nem, mért Anglia gondoskodott arról, hogy Napoleon seregei másutt is le legyenek kötve. Emisszárusai bejárták Spanyolországot és fellázították a népet a franciák ellen. Anglia *majdem egy egész hadtestet* vitt Portugálon át Spanyolországba, annak a spanyol népnek a segítségére, amelynek a legbecesebb tengerentúli gyarmatait épp akkor foglalgata el. Napoleon végre is legyőzte a negyedik koalíciót is, az orosz sereget megsemmisítette Friedlandnál és kikényszerítette a tilsiti békét, melynek az árát csak Poroszország adta meg. Oroszországgal ellenben, amolyan szövetségfélét kötött, biztosította neki, amit Anglia csak ígért: a török hódoltságokat és Svédországtól Finnlandot. Ám ha ezúttal nem sikerült Oroszország által megaláztatni Napóleont, annál jobban bevált Spanyolország mint eszköz. Napóleont voltaképp Spanyolországban érezte el Anglia.

A tilsiti békét 1807. július 7-én kötötték meg. Anglia kémhálózatával egész Európát elborította, – olyan értesüléseket kapott, melyek szerint valószínű volt, hogy Sándor cár titkos ígéreteket tett a szárazföldi zárlat dolgában és valószínű, hogy ezek Dániát is be fogják szövetségükbe szorítani. Erre, a tilsiti békekötés után egy héttel, megjelent az angol követ a dán regens előtt s kijelentette, hogy úgy értesült, hogy francia sereg szállotta meg Schlesviget és Holsteint. A régens kijelentette, hogy Dánia nem szövetségese Franciaországnak, az angol kormány maga meggyőződhetik felőle, hogy ebben a két hercegségben egyetlen francia katona sincs, sőt kijelentette, hogy kész szövetekezni Angliával, ha ez egy esetleges orosz-francia támadás elől megvédi. De Anglia nem a szövetségét, hanem a tönkretételét akarta a „semleges” Dániának. Az angol flotta egyszerre csak megjelent a dán vizeken, az angol (követ az e miatt nyugtalankodó dán kormánynak pedig kijelentette, hogy miután Anglia is tárgyalni óhajt a szövetség dolgában, a hajóhadat a skandináv államok integritásának a védelmére hozta skandináv vizekre, legyen tehát egész nyugodt a dán kormány.

Miután ilyen szépen a dán partok elé csempészte hajó-

hadát, két nap múlva avval lepte meg az angol követ a dán kormányt, hogy Anglia mindenekelőtt a dán flottának a hadlédéktaan kiszolgáltatását követeli, mert ezt Anglia „biztonsága” így kívánja. Ezt a hallatlan követelést a dán régens megtagadta. Erre angol tengerészhadosztály szállt ki a dán parton és midőn hivatalos felszólításra békésen ki nem szolgáltatták a flottát, 1807. szept. 2-ától 3 napon át bombázta Kopenhágát, gyönyörű régi székesegyházát, a Fruenkirkét, – becsesebb műemlék a reimsinál, – és egyéb műemlékeit lerombolta, a város nagy részét hamuvá égette. Kopenhágának kapitulálnia kellett és ki kellett szolgáltatnia egész flottáját.

Ez békeidőben, neutrális állam ellen, anélkül, hogy az bármilyen okot szolgáltatott volna reá, akkor történt, mikor szövetkezés dolgaiban tárgyalt vele.

Ennél becstelenebb cselekedetet nem igen ismer a história, És alig van a képmutatásnak fényesebb dokumentuma a világtörténelemben, mint az, amelyet Anglia tudósai, történetírói, professzorai aláírtak a reimsi katedrále dolgaiban, melynek a lövetését német vandalizmusnak bélyegezik. Ez okmányban az oxfordi professzorok az egész művelt világot felhívják, hogy undorának a kifejezésével adja meg erre a méltó választ, holott jól tudták, hogy a reimsi tornyot katonai állomásnak, felágyúzott figyelő helynek rendezték be. Mi ehhez képest a kopenhágai Eruenkirke elpusztítása!

Különben az angol flottának nem ez az egyetlen látogatása Kopenhágában, Nelson 1801-ben már összelövéldöztette és elsülyesztette hajóhadát, mert a skandináv államok I. Pál orosz cárral szövetkezni akartak a neutrális államok kereskedelmi hajóinak megvédésére. Szegény Dánia, azóta nem merte a fejét fölemelni Anglia ellen és új hadiflottáját is főleg Anglia pressziójára építette, hisz Anglia úgy kezelte, mint a vazallusát. (Hasonló eset történt ebben a háborúban. Anglia ráerőszakolja Törökországra az angol admirális gyámságát. Egy angol tengerészkirendeltség veszi át a török flotta reorganizációját. Erre a célra ráveszi, hogy két dreadnoughtot építtessen, még pedig Angliában, a pénzt előre megfizetett magának. Azután lefoglalja a két hajót és besorozza a Törökország elleni harcra.)

A szárazföldi zárlat fojtogatni kezdte Angliát. Ausztriának a pozsonyi békében kapott sebei még be nem heggedtek és húzódozott újabb háborútól, pedig Angliának, Poroszország leveretése és Oroszország elpártolása után nom volt senkije más, akit kijátszón Napoleon ellen. Pénzt ígért és segítséget a német tengerpartokon. A német közvélemény u. i. kezdett ébredezni. Poroszországban, valamint egyebütt, a német nép kezdett emelkedni a francia uralom eliten, több (helyütt nyílt fölkelésben is kitört a mozgalom. Előrelátható volt, hogy ha az angol flotta végigmegy a német tengerpart »hosszában és némi angol sereget partra tesz, hogy a keletkező szabadcsapatoknak a magva legyen, egész Németország feltámad. Ekkora csábítgatásnak végre engedett Ausztria és Károly főherceg Napóleont Aspernnél megverte ugyan, de Napoleon előreiháadásat, Bécs elfoglalását nem tudta megakadályozni, mert Anglia nem teljesítette ígéreteit. Ahelyett, hogy a német tengerparton jelent volna meg, neki-esett Vlissingennek és elfoglalta Antwerpent.

Időközben azonban az angol diplomácia és pénz dolgozott Oroszországiban is. A cár nem tartotta meg a kontinentális blokádnak vállalt kötelezettségét, ami végre is az orosz háborúhoz vezetett, mely Napoleon megtörését eredményezte. Napoleon sereg nélkül, negyedmagával jutott vissza Parisba, holott négyszázezredmagával indult el. Míg sebtén új sereget gyűjtött, aközben Anglia létrehozta a nagy koalíciót, az összes nagyhatalmak részvételével. Ismerjük az eredményt, a népek csatájában megverték Napóleont, a szövetségesek bevonultak Párisba, Napóleont Elba szigetére küldték és Bécsben összeült a kongresszus, hogy szétdarabolja Európát. De még ki sem beszélhette magát a kongresszus, mikor Napoleon újra visszatért, visszaszerezte egész Franciaországot és hadat szervezett a szövetségesek ellen, ami második uralmának a századik napján – Waterlóhoz vezetett.

A waterlói csatában 128.000 porosz, 70.000 német és hollandi és 20-24.000 angol állott. Az egész csatának a dicsőségét azonban Anglia magának és vezérének, Wellingtonsiak tulajdonítja, holott az eredményt Gneisenau porosz tábornok tette lehetségessé. Napoleontól keletre állottak

meglehetősen szétszórva a porosz hadtestek Blücher alatt nyugatra pedig a vegyes német, holland, angol seregek Wellington alatt. Napoleon serege körülbelül annyi volt, mint a seregek külön-külön. Napoleon tehát előbb a tőle jobbra eső porosz seregre vetette magát, annak egyik felét megverte, de azt híván, hogy megverte az egészet, baka fordult Wellington étlen, A megvert porosz seregek természetes visszavonulási ntja kelet felé, a német határ felé lett volna. Napoleon erre számított is. Gneiseneau azonban a megvert porosz hadtesteket nem hazafelé, hanem Wellington serege felé előre vonultatta vissza, ennek következtében volt képes a Wellingtonnal Waterlónál megütköző franciák hátába kerülni s a csatát diadalmasan eldönteni.

Egész Európa elvázott a háborúban, Anglia annyi embert se veszített, mint Svájc, de azért úgy viselte magát, mintha ő lenne a világ szabadítója. Poroszok, osztrákok, oroszok, kisebb népek egyaránt siettek Angliát szabadítókép ünnepelni. Anglia olyan dicsekedve mondta ezt, hogy Európa nem merte kétségbevonni.

A nagyhatalmaknak a bécsi kongresszuson szerzett hódítványai mind veszendőbe mentek, a Bécsben megcsinált térkép teljesen megváltozott azóta, de amit Anglia szerzett és biztosított magának, az az övé maradt mindmáig. A 20 esztendőnél tovább tartó háborúból végre is senki sem húzott -hasznot, csak Anglia.

A XIX. században

Két ízben közeledett Franciaország ahhoz, hogy első nagyhatalom legyen a föld kerekén s hogy világhatalmat alapítson, XIV. Lajos és Napoleon idejében. Mindkét alkalommal Anglia volt az, amely tönkretette. Anglia hozta össze az egymásra féltékenykedő kontinentális hatalmak közt az egész Európára kiterjeszkedő szövetségeket, Anglia pénzelte és biztatta Franciaország ellenségeit, Anglia szigetelte el hajóhadával segédforrásaitól és Anglia szedte el tengerentúli birtokait. Franciaország azóta sem tudott vezető szerephez jutni és egyre lejjebb sülyedt a másodrendűség lejtőjén.

A XIX. században, főleg Anglia támogatása révén a

napóleoni időkben, Oroszország lett vezető nagyhatalommá, Anglia vezette be Nyugoteurópa politikai arénájába, ő adott neki döntő szerepet Európa ügyeiben. Nagy Frigyes idejében orosz seregek még csak a határos Poroszorszáig jöttek nyugaton, Anglia tette nyugateurópai nagyhatalommá, hogy leveresse általa Franciaországot. Oroszország nem lehetett reá nézve veszedelmes óriási hadereje dacára sem, mert elvöll zárva a tengertől. Oroszország meleg tengert, befagyatalián kikötőt keresett. Ezt akarta megszerezni a Fekete tengerben, melyet könnyű volt a korhadttörökországtól elhódítgatni. De a Fekete tenger nem ért semmit Konstantinápoly és a Dardanellák nélkül. Oroszország ennek a megszerzésére a tizenkilencedik században nagy ízben ereszkedett háborúba, mindig Anglia akadályozta meg, hogy rengeteg küzdelmeinek a bérét is szedje. Anglia elnázte, sőt biztatta is Oroszországot, hogy elvéreztesse Törökországot, de mikor Oroszország győzelmes háborúi gyümölcse után nyújtotta a kezét, Anglia volt az, aki mindig ráütött a kezére, megakadályozta, hogy Oroszország nyílt kikötőhöz jusson, – mert abban a pillanatban veszélyes veresenyársává nőhetett volna. De a hajdani török birodalom legértékesebb részét mégis csak Anglia kaparította el, azon a címen, hogy megmentette Törökországot. Mezopotámiát, az arab tengerpartot, Cyprust, Egyiptomot és ennek a nyomán a Szudánt.

A kísérletek meddőségét Oroszország is belátván, Ázsiában keresett meleg kikötőt és talált is – Port-Arturt. Ha megtarthatja, más irányt vesz tán a világtörténelem, mert Oroszország Ázsia felé nyervén kaput az óceánhoz, nem fekszik egész súlyával Európa keleti határára. De ezt is Anglia akadályozta meg. Azt a hatalmat, mely 7-8 millió katonát tud a szárazföldön csatasorba állítani, nem engedhette szabadkikötőhöz, mert néhány év alatt flottát építhet! s azonkívül a szárazföld felől hátba kaphatja Indiát, Szuezt. Ahogy a XVII. században Hollandiával verette le Spanyolországot, a XVIII. században a poroszsal, a XIX. században Oroszországgal Franciaországot, úgy verette le a XX. század elején Japánnal Oroszországot. Japánt pénzzel, tanácssal, sok minden jóval támogatta egész addig, – míg ez megsemmisítette

az orosz flottát. Angliának ennyi éppen elegendő volt. Ekkor megállította Japánt, aki kénytelen volt morzsáival megelégedni annak, amit már karmai közt tartott.

A XIX. század derekáig Angliára nézve az óceán volt az elsőrangú fontosságú színtér, a Földközi tenger csak másodrangú fontossággal bírt. Őrizte Gibraltárt, mint a Földközi tenger kapuját, inkább azért, hogy elzárhassa ellenfelei előtt, semhogy ő bemenjen rajta. Máltát is kiépítette, de főleg hogy Franciaországot esetleg két felől fenyegeesse. Nem a Földközi tengeren akart úr lenni, csak Franciaországot tartotta sakkban dél felől. Ha francia invázió fenyegetné Dover, Máltáról néhány óra alatt Toulonban, Marseilleben lehet. Egyébként azonban nem igen igyekezett a Földközi tengerben területei szerezni. Minorkát, a jóni szigeteket kieresztette kezeiből. A Dardanellákból magamagát is kizárta, csakhogy Oroszország ki legyen zárva. De mióta a szuezi csatorna megnyílt, a Földközi tenger egyszerre fontosabb lett Angliának, mert ia csatorna az Indiába való legrövidebb ut. Azóta szerezte meg Cyprust Törökországtól azon a jogcímen, hogy a san-stefanói békében megakadályozta, hogy Oroszország megfelelő zsákmányt kaparíthasson. Pedig hát Anglia ismét csak a saját érdekét védte, mikor még erősebben elcsukta a Dardanellákat a feketelengeri orosz hajózás elől. Úgy, ahogy akkor elzárta a Bosporust Oroszország elől, úgy zárfa el 30 évvel később Port-Artur felé is előle az utat.

Ám miután megfosztotta Oroszországot annak a lehetőségétől, hogy kijöjjön) a tengerre, egyébként a kezére járt. Az orosz-török háborúknak ő csinált Európában hangulatot. Már 1875-ben állandóan napirenden voltak Angliaszerte az állítólagos örmény vérengzések miatt a népgyűlések, a cár az örmény keresztények szabadítójaként jött. A szárazföldön is szívesen ment vele. Perzsián mgsztozott vele, persze ismét úgy, hogy a Kaspi-ló jutott Oroszországnak, a perzsa öböl Angliának. Első hódítónak, ahol erős belföldi államokat kell letörni, engedi előremenni Oroszországot, – aztán mikor feltörve a talaj, jön ő aratni, mit más vetett. Így csinált Afganisztánban és így Perzsiában. A szomszédság jogcímet adott neki mezopotámiai és az arab félszigeten, való

terjeszkedésre. Ezek mind egyiptomi uralmának a megerősítésére szolgálnak.

A szuezi csatorna kiépítése óta szépen lassan előkészítette ázsiai birodalmával szomszédos afrikai birodalmát. A csatorna építésében részt nem vett. Nem vette észre a fontosságát. Az angol vezető államférfiak, néha meglepően ostobák. Nagy, állandó sikereit nem is államférfiai előrelátó bölcsességének köszönheti, hanem rendkívül kifejlett üzleti érzékének, mely az aktuális jelentőségű dolgokat kellőleg tudja eszkomptálni és mohó minden jónak mutató üzletre. Eleinte nem hitt Szuezen, csak mikor kész volt, látta s fogta fel óriási jelentőségét. Titokban megvesztegette tehát a khedivét, megvette a részvényeit s egy szép napon avval lepte meg a világot, hogy Szuez az Övé. Az igaz, hogy a nagyhatalmak garantálták nemzetközi voltát, de látjuk, hogy mikép respektálja Anglia a nemzetközi szerződéseket. Miikor már megvolt Szuez, megszerezte hozzá Egyiptomot, mint a gombhoz a kabátot. Igazi angol módszer szerint. Arabi pasa pártja mozgalmat indított a török kormány ellen. A külföldi hitelezők érdekében egy angol-francia ellenőrző bizottság kezelte az államjövendelmet és szipolyozta hihetetlen módon az országot. Arabi pasa mozgalma voltakép ez ellen a szipolyozás ellen akarta megvédeni a sanyargatott országot. Ez ürügyet adott arra, hogy az alexandriai kikötőkben angol hadihajók jelentek meg, melyek avval a megokolással, hogy angol alattvalók elpusztultak az 1882. évi fölkelésben, bombázta a várost, – Kopenhágát még sokkal kisebb okért bombázta – aztán angol tengerészek megszállták és a khédive „támogatására” egy angol kormány alakult ki. Három, négy év alatt valósággal angol tartomány lett Egyiptom, melyet egyelőre a khédive névleges szuverenitása mert ennek a nevében kormányoztak. A mahdi birodalom kialakulása ürügyül szolgált a Szudán elfoglalására és Egyiptomnak a máhditól való megszabadítása jogcímül szolgált Egyiptomnak valóságos annektálására. A khédive csak túrt, fölösleges, árnyékméltóság lett.

Talán már igen is hosszú ez a fejezet, nem akarok fog-

lalkozni tizenkilencedik századbeli történeteivel tovább, csak azt akarom még megemlíteni, hogy gyarmatai közül Canada, Ausztrália úgyszólván csak perszonálunióban vannak vele. Ezeknek a kormányzataiba Anglia alig avatkozhatik, sem állandó, kötelező szubsidiумokat, sem kereskedelmi és vámkiváltságokat nem tud tőlük kiszorítani. Ezeket voltaképp idegen önálló államoknak lehet tekinteni s azok is tesznek, mihelyt akármelyik nagyhatalom megfosztja az angol flottát a tengerek hegemoniájától. Délafrikáival is ugyanilyen viszony fog kialakulni, ha a búr és afrikander törekvések már előbb nem diadalmaskodnak. Fok földet Anglia a hollandóktól vette el, a holland parasztok azonban nem voltak képesek elviselni az angol igát. Inkább kivándoroltak a kietlen pusztaságba. De az angol ököl ott is elérte őket. Emlékszünk még, mennyi vérbe s nehézségbe került Angliának a két pici búr köztársaságot elfoglalni.

De a burok lázadoznak most is és az afrikanderek szervezkednék minden angol gyarmaton. De nemcsak a burok lázonganak, a lázadás napirenden van minden gyarmatában, mert ma már teljesen embertelenül csak az angolok bánnak gyarmataik népével. A gyűlölet a hamu alatt ég olt-hatatlanul. Néha kitör — és ilyenkor kitörése borzasztó. A tizenkilencedik században minden gyarmataiban volt lázadás, Indiában, a nyugotindiai szigeteken, a jóni szigeteken. Az is köztudomású, hogy miképp szoktak a diadalmas angolok a forradalmárokkal elbánni. Golyó helyett eleven emberrel megtölteni az ágyút és kilőni az embert, angol találmány, melynek csak praktikusabb megoldása, hogy rákötik az embert az ágyúcső szájára s az ágyút azután sűtik el.

Az angol világalom eme epepejájában a legérdeke-sebb azonban az, hogy mindezt nem angol vérrel kell megfizetni. Ahogy idegen seregekkel foglaltatják el maguknak a hódítmányaikat, úgy az ellenök való lázadásokat is a lázadók atyafiaival veretik le.

A ma előzményei

Hogy a *cant* miképp érvényesül Anglia nemzetközi politikájában, a világháború diplomáciai okmányai és fényesen bizonyítják.

Japán Anglia alattomos segítségével verte le Orosz-

országot, mikor Oroszország kezdett neki a távol keleten kényelmetlen lenni. Japánt ugyan sikerült prédája nagy részétől elűtnie, de Oroszország véglegesen kiábrándult abból a reménykedésből, hogy kelet felé terjeszkedhesek. Anglia ezáltal azonban nemcsak azt érte el, hogy kelet felől megszabadult a veszedelemtől, hanem azt is, hogy mikor Oroszországot eltolta kelet felől a meleg tengertől, arra kényszerítette, hogy egész erejével újra Európára vesse magát. Oroszország nyugateurópai szereplésének az a világtörténelmi hivatása, hogy Anglia érdekeinek zsoldossereget adjon. Ez volt a szerepe a XVIII. században, mikor Anglia először vonzolta bele erre a célra Nyugateurópa ügyeibe, ez volt a szerepe Napoleon ellen, ezt a szerepet szánta neki a huszadik század elején is Anglia. VII. Eduard koalíciót akart létesíteni Németország ellen, melynek óriásilag fejlődő versenye az ipar s a világforgalom terén fenyegetni kezdte. Anglia tényleg élvezte az Act of Navigation előnyeit, inert úgyszólván az egész tengeri világforgalom egyetlen szállítója Anglia volt. De ebből Németország az utolsó két évtized alatt egyre nagyobb részt hódított el.

A Németország elleni koalíciónak természetes melegegya Franciaország volt, de Franciaország egymagában nem volt Németország ellen elegendő. Oroszországot is meg kellett nyerni. Oroszország eleinte meglehetősen fölényesen fogadta a köztársaságnak alávető ajánlközásait a szövetség dolgában, valamig kelet fölé terjeszkedett. A francia szövetség egyenes ellentétbe hozta volna Németországgal és ez könnyen a hátába eshetett volna, miközben ő Ázsia felé néz a frontjával. Csak mikor kelet felé a kapu elzáródott előle és Anglia újra megcsalogtatta előtte Konstantinápoly iránti reménykedéseinek a lehetőségét, mulatott nagyobb hajlandóságot a francia szövetségre.

Anglia kányapolitikája 1906-ban a Marokkó-válságban vezetett az első sikerhez. Anglia diplomáciai segítségével nemcsak nagy diadalhoz juttatta Franciaországot, hanem már akkor sikerült Olaszországot is elszedíteni. Olaszország árulása a hármasszövetség ellen voltakép Algécirasban kezdődött. Ebből háború is keletkezhetett Németországgal! Anglia határozott támogatása nélkül azonban Franciaország nem

merte a kockázatot vállalni. Fölvetette tehát a kérdést, hogy néniét háború esetén számíthatna-e Anglia segítségére. Sir Edward Grey erre így válaszolt: „Egyik külföldi hatalomnak se ígérhetek semmit, ha az eset bekövetkeztével nem találom meg a közvéleménynek fentartás nélkül való támogatását. Véleményem szerint azonban, ha Franciaországot háborúba kényszerítik a Marokkó-kérdés miatt, akkor az ország közvéleménye hajlandónak mutatkoznék Franciaország materiális támogatására. – Nem tettem ígéretet, – mondta a parlamentben a nemes úr – azonban annyira emlékszem, ezt a véleményemet a válság során majdnem ugyanezekké] a szavakkal fejeztem ki, úgy a francia, mint a német nagykövetnek. *Nem tettem Ígéretet és nem fenyegetőztem, de kifejeztem a véleményemet.* Ezt az állás foglалást a francia kormány elfogadta, azonban azt felelte nekem, úgy vélem joggal: Ha ön azt biszi, hogy mihelyt az akut válság bekövetkezik, Nagybritannia közvéleménye meg fogja engedni önnek Franciaország támogatását, amelyet ön előre meg nem Ígérhet, akkor ön ezt a támogatást, ha majd eljön az ideje, még ha kívánná sem fogja teljesíthetni, ha nem történik már most bizonyos tárgyalás a haditengerészet és a hadsereg szakértői közt. Ennek a nézetnek volt valami kényszerítő ereje. Beleegyeztem és megengedtem ezeket a tárgyalásokat, azonban azzal a kifejezett föltétellel, hogy semmi abból, ami a hadi és tengerészeti szakértők közt történik, sem az egyik, sem a másik kormány kezét meg nem köti és nem korlátozza szabadságukat annak eldöntésében, hogy ha az ideje elkövetkezik, ezt a támogatást megadjuk-e vagy megtagadjuk.” (Sir E. Grey beszéde 1914. a Mg. M-án.)

Aki klasszikus példáját akarja az angol cantnak megismerni, megismerheti ebből az esetből. Az angol miniszterelnök nem fenyeget, nem ígér, „csak véleményt nyilvánít.” Szövetkezik, de nem köti le magát és szenteskedő kenettel avval a közvéleménnyel takarózik, – mely csak ezután lesz megszületendő. Közös haditervet is megbeszélnek, de anélkül, hogy katonai konvenció kötné Angliát. A közös terv az, hogy Franciaország védtelenül hagyja atlanti partján és egész hadiflottáját a Földközi tengeren vonja össze.

Anglia evvel semmi kockázatot vagy terhel nem vállalt mert hisz az atlanti partokat a saját érdekében is őriznie kell, ellenben eléri azt, hogy míg a francia flotta megvédi Angliának földközi érdekeit és védi a suezi utat, Anglia szabadkezet tart magának, hogy amikor neki tetszik esetleg kiszolgáltatassa a védtelen francia nyugati tengerpartot a német flottának. Főleg azonban elérte azt, hogy Franciaország teljesen karmai közé került, mert hisz Gibraltárnál mindig megakadályozhatta, hogy a francia flotta kitörjön: az Atlanti óceán felé és így az angol flotta önkényének van kiszolgáltatva a nyugati francia part. Ettől fogva Franciaország szabad akaratelhatározásra tehetetlen, gúzsba kötött eszköze lett Anglia irányító akaratának.

A jámbor farkas megígéri a harcias báránynak, hogy ne búsuljon, ha marakodásra kerül dolog, ő majd megvédi. És akla ajtaja elé telepszik.

Megírta ezt a mesét Aesopus?

Nem. A szerzői jog Sir Edward Greyt illeti.

Ez az állapot azonban Oroszországra nézve kívánatosabbá és értékesebbé tette Franciaország szövetségét. Mert ha az angol flotta megvédelmezi szövetségesét az elől, hogy nyugatról hátba támadja a német hajóhad és a francia flotta egész erejét a Földközi tengeren érvényesítheti, neki mehet Konstantinápoly kapujának a szárazföldön, melyet a tenger felől a francia flotta is döngetni fog. Csak a Balkánt kell megszervezni, mely míg egyfelől utat nyit az orosz seregeknek, másfelől dél felől morzsolja a monarchiát, mely amúgy is korhadóban van. Az Algecirasban és Tripolisban megvesztegetett Olaszország a másik fronton harap belé a monarchia sarkába. Németország pedig el van szigetelve, Konstantinápoly elől elzárja a sokszorosán megpántolt balkáni kapu.

A terv tehát mindenképen pompás. Nem is kell hozzá egyéb mint a Balkán kellő felzajgatása és a megfelelő hadi készület. És ha nem sikerül? Anglia még mindig moshatja; a kezét és kijelentheti, hogy semmilyen irányban nincs lekötte, sőt szükség esetén beugratott szövetségesei rovására

Megalkudhank az ellenféllel a hagyományos angol politika elvei szerint nem először.

Mihelyt a tengeri haderők ilyen megosztása megtörtént, megkezdődött mindkét irányban az előkészület. Franciaország 20 milliárdot adott az orosz sereg fölszerelésére és a stratégiai vasutak kiépítésére. Oroszország pedig megkezdte a balkáni akciót. Anglia mindebben az előkelő idegen szerepét játszhatta és államférfiai egyre ajkukon hordozhatták a békeszeretet szenteskedő, kenetes frázisait. Hogy Franciaországot kelet felé is megvédelmezhessek ugyancsak angol közvetítéssel, a semleges Belgiummal titkos megegyezést és haditervet létesített a Belgiumon keresztül Németországba való betörésre. Ezt kétségtelenné teszik a Nordd. Alig. Z.-ban közölt brüsszeli titkos okmányok.

1906-ban van az algécirasi válság, a hadi tengeri konvenció Anglia és Franciaország közt, 1906-ban kezdődnek az angol belga titkos tárgyalások. Ugyancsak 1906-ban kezdődnek Oroszország áskálódásai a Balkánon, melyek 1908-ban már majdnem háborúra vezettek. Ez aknamunka eredménye volt a balkáni szövetség, a török háború, az orosz izgatások a rutének, csehek és szerbek közt Magyarországon, míg végre a szerajevói merénylet is megérett.

Grey fentidézett beszéde, a brüsszeli akták kétségtelenné íeszik hogy Anglia volt az a pók, mely észrevétlenül szötte ezt a hálót, melyben minket és Németországot meg akarlak fojtani. Közvetve tehát az ő műve volt a szerajevói merénylet is.

Ahogy az angol kékkönyv ezt az esetet méltatja, színien klasszikus példája az angol cantnak.

Az angol kékkönyv bevezetése azt állítja a merényletről, hogy soha bűntény mélyebb és általánosabb undort egész Európában nem ébresztett, – de úgyszólván e mondat közvetlen folytatásaképp avval vádolja meg a monarchiát, hogy szava és szerződése megszegésével követte el az annexiót. 1908-ban. És bár kénytelen bevallani, hogy állítólag megszegett szavát Törökországnak adta, az annexiót mégis Szerbia sérelmének tünteti föl és így ugyanakkor, mikor elítéli a merényletet, úgy tünteti fel, mintha annak igazi kútfeje és előidézője a monarchia szöszegése lett volna,

mintha Bosznia a Szerbia jogos birtoka lett volna, melyet a monarchia szőszegéssel és szerződés típrással szerzett meg. Ez természetesen magyarázná és mentené Szerbia gyűlöletét irántunk és enyhítő körülménye „a legáltalánosabb undort keltő bünténynek”.

Ez az egyik kis mesterműve az angol képmutatásnak. Az angol miniszterelnök a merénylet miatt érzett felháborodása dacára Szerbiának küldött okmányt „rettenetesének nevezi, melynél rettenetesebbel még szuverén államot nem igen illettek”.

A monarchia bűne tehát az volt, hogy megsértette Szerbia szuverenitását, de folytatja az angol emlékirat, a monarchia és Szerbia viszálya két kormányának olyan vitás ügye volt, mely őt nem érdekli. Ámde a monarchia eljárása Oroszországot sértette és – így Angliának mégis be kelle avatkoznia, hogy Európa veszélyeztetett békéjét megvédje.

Ma a monarchia Szerbia szuverenitását sértette meg és Oroszország ezáltal mégis magát érzi sértve, világos, hogy Oroszország ugyanezt a Szerbiát nem tekinti szuverénnek, hanem a maga vasallusának, amelynek a megsértése a saját szuverenitása megsértését jelenti. Oroszország fellépése tehát Szerbia szuverenitásának nemcsak a sérelmét, hanem egyes negációját involválja. Ha tehát Oroszország ilyen fellépése fenyegeti az európai békét, világos, hogy amennyiben Anglia a béke védelmére be akar avatkozni, fellépésének az éle csak Oroszország ellen irányulhat. Mikor azonban egyesesen Oroszország mellett foglalt állást, voltaképp annak a feltevésnek alapjára helyezkedett, hogy Szerbiái maga is Oroszország vazallusának ismerte el.

Az is igazi britt stílus, ahogy segítségére kél Oroszországnak. Persze csak *a béke érdekében* avatkozik a dologba és a világ legártatlanabb orcájával ajánlja, hogy a viiában nem érdekelt nagyhatalmak londoni konferenciája elé vigyék a monarchiának Szerbiával való konfliktusai. Mielőtt ezt az ajánlatot tette Sir Edward Grey, megbizonyosodott afelől, hogy Olaszország szövetségesei ellen fog állási foglalni.

Ennek a tervnek a fölvetése is voltaképp azt jelentette, hogy Oroszország a Balkán patrónusa és főhűbérura és

hogy Ausztria eljutott a nagyhatalmiság korhadásának abba a stádiumába, amikor mint száz évvel ezelőtt Törökország, a nagyhatalmak gyámsága alá kerül.

Anglia a háborúi akarta. Ez a látszólag békés terv azonban, ha sikerül és a monarchia belemegy, háború nélkül szerezte volna meg a diadalt. Mert mihelyt a monarchia beleegyezik a tervbe, elismeri az orosz cár balkáni fenhatóságát, aláveti magát a gyámságnak és eleve kiszolgáltatja magát. Németországnak pedig egy második Algecirast csinálnak, mert Franciaország, Anglia és Olaszország egyetértése előre biztosítva volt. Ha azonban a terv nem sikerül, Anglia egész az ágyú elsütéséig tanúságot tehetett békés szándokairól.

Hogy ez az egész angol akció csupán képmutatás, nyilvánvaló abból, hogy Anglia első pillanattól fogva tudta, hogy a háború elkerülhetetlen. A monarchia jegyzékét július 23-án este adták át Belgrádban, az orosz külügyminiszter már másnap reggel magához hívatta a francia és angol nagykövetei és kijelentvén nekik, hogy a monarchia lépése röglönös háborút jelent, Franciaország és Nagybritannia segítségét kérte, melyei a francia nagykövei azonnal meg is ígért. És ahogy sir Edward Grey megkapja a nagykövet sürgönyéi, melyben e jelenetről értesíti, leül a nemes úr a londoni konferencia javaslatát papírra vetni. A kocka már el volt vetve, nemcsak Franciaországra és Oroszországra, hanem Angliára nézve is, – a legközelebbi 10 nap csak arra való volt Angliának, hogy a színrelépésének a teátrális szertartásait megállapítsa.

Hiába kötelezte magát a monarchia, hogy nem fog hódítani a Balkánon, hiába jelenlétté ki Németország, hogy Franciaország területi épségét garantálja, ha távolmarad a háborútól, sőt még akkor is, ha Oroszország oldalán harcolna, ha csak Anglia távol tartja magát. Az angol külügyminiszter azt mondta a parlamentben, hogy július 29-én megváltozott a helyzet Angliára nézve, mert „e napon tudta meg Anglia, hogy Németország támadásra gondol Franciaország ellen”, holott tudta nagyon jól, hogy Franciaország és Oroszország már öt nappal előbb határozták el a hábo-

rut Németország ellen! Holott már Oroszország július 28-án tudta, hogy Anglia segíteni fogja. Hisz ezt már 29-én félhivatalosan közölte a Reuter. (A N. A. Z. 1916 február 26-iki" leleplezése.)

De ez a komédia még mindig nem volt elegendő. A szenteskedés eme arzenáljában a legpompásabb fegyvernek ígérkezik Belgium semlegessége. Július 30-án arra a kötelező kijelentésre hívja föl Belgiumot, hogy semlegességét megfogja védeni s Franciaországot és Németországot nyilatkozatra hívja föl, hogy kötelezik-e megóvni ezt a semlegességet. Holott a brüsszeli akták kétségtelenné teszik, hogy; Anglia, Franciaország és Belgium már évekkel azelőtt katonai konvenciót kötöttek Németország ellen, hogy megállapodtak egy angol seregnek a belga parton való kiszállása részleteiről stb., hogy tehát a belga semlegesség már rég prostituálva volt, hogy Anglia volt a kerítője és Franciaország a kirtartója, mégis Anglia júl. 30-án övezte magát fegyverrel Európa színe előtt a belga semlegesség szűzi tisztaságának a védelmére. Belgium is, Franciaország is kijelentette az angol körkérdésre, hogy ők megvédik a semlegességet. „Németország nem adott választ, ezek után Németország szándéka nem volt már kétséges.” Meg kell jegyezni hogy mint az angol kékkönyv adatai bizonyítják, ez előre kicsinált komédia volt. Júl. 30-án u. i. a francia nagykövet kérdést tett, hogy Anglia segíteni fogja-e a köztársaságot egy Németország elleni háborúban, emlékeztetve őt arra is, hogy az 1912-ik évi szerződés szerint az angol kormány köteles az ilyen kérdést tárgyalás alá vermi. Az angol külügyminiszter már 30-án oly választ adott, mely kertelő s kétértelmű ugyan, de amely kétségtelen ígéretét tartalmaz Németország ellen. Ámde a júl. 31-én tehát azt írja Grey a párisi nagykövetnek: „A minisztertanácsban ma arra az álláspontra jutottunk, hogy pillanatnyilag semmi ígéretet nem tehetünk. Mi politikánkat a parlament elé visszük és előzetesen a parlament nevében ígéretet nem adhatunk, s pillanatig nincs az az érzésünk és a közvéleménynek sincs az a felfogása, hogy országunknak bármilyen szerződése vagy kötelezettsége forogna szóban. A dolgok további fej-

lődése a helyzetet megváltoztathatja és a kormányt és a parlamentet arra a meggyőződésre hozhatja, hogy a beavatkozásunk jogosult. A belga semlegesség megóvása, nem mondom, hogy döntő, de mindenesetre jelentős tényező lehetne magatartásunk megállapításában. Akár azt javasolnók, hogy a habomba beleszóljunk, akár pedig azt, hogy ne avatkozunk be, a parlament mindenesetre tudni akarja majd, milyen álláspontot foglalunk el a belga semlegesség kérdésében és könnyen lehetséges, hogy úgy Franciaországot, mint Németországot meg fogom kérdezni, készek-e rá mindketten kötelezettséget vállalni, hogy elsőnek Belgium semlegességét nem sértik.”

Ennek az okmánynak magyarán voltaképp ez a veleje: A parlament és a közvélemény nem hajlandó a háborúra, de ha föl lehetne vélni oly kérdést, mely érdekükbe vág, megnyerhető lenne a háborúnak. Erre legalkalmasabbnak látszik a belga semlegesség kérdése. E célból azt a komédiát fogjuk eljátszani, hogy megkérdezzük a feleket. Ti siesetek válaszolni, mert ebből lehet majd a háborúra ürügyet kihegyezni.

Az fura a dologban az, hogy az az okmány 31-én kelt, holott az angol kékkönyv bevezetése szerint arra a francia kormány már jul. 30-án adta meg a választ.

Itt a képmutatás már a stupiditás határáig megy.

Julius 31-én úgy állottak a dolgok, hogy a monarchia kész volt Oroszországgal a szerb ultimátum egész anyagát tárgyalás alá bocsátani. Oroszország felkérte az angol kormányt, hogy a tárgyalások vezetését vegye át. Ugyanaznap azonban már Parisból megjött az értesítés, hogy a belga komédia révén biztosítva van Anglia segítsége. Erre Oroszország azonnal, még 31-én elrendelte az általános mozgósítást, mely aztán máshoz, mint a hadüzenethez nem vezethetett.

Az angol kékkönyv ezt így beszéli el: „Rövid néhány óra hosszát úgy látszott, hogy a békére remény van. Ebben a pillanatban, pénteken 31-én Németország hirtelen ultimátumot intézett Oroszországhoz, hogy mozgósítását 12 órán belül vonja vissza.”

Más szóval nem az orosz mozgósítás idézte elő a háborút, hanem Németországnak az a követelése, hogy vonja vissza e mozgósítást! Az ilyesmi különben csak stilszerű cikornyája az angol cantnak.

Anglia terve sikerült. Franciaország és Oroszország hadseregei újra hadbaszállottak Anglia érdekeinek a szolgálatában. A mód és a szertartás, amelyen ez történt, csak az angol képmutatás tanulmányozója szempontjából lehet érdekes.

A történelem nagyon rossz hírű tanítómester. A kormányzók vétkeiket és ostobaságaikat szokták mentetgetni tanításaival, az írók pedig rövidlátásukat. Clio ugyan, amint beszél, mindent följegyez, de nem tiltakozik soha, ha visszaélnék tanúságtételeivel.

Én nem merek tehát hivatkozni tanúságtételeire, de azt hiszem, a krónikák alapján meg lehet állapítani, hogy a világalalomra törő Angliának az ehhez a feladathoz szükséges hadereje sohasem volt és úgyszólván kizárólag tengert haderejével szerezte rengeteg kiterjedésű kontinentális birtokait!. Hogy ezeket megszerezhesse és megtarthassa, állandóan arra törekedett, hogy a kontinentális hatalmakat egymás ellen uszítsa, majd az egyiket, majd a másikat ugratta háborúba a többi ellen és állandóan azon igyekezett, hogy elsősorban azok a hatalmak gyengüljenek, melyek mieki veszedelmes versenytársai lehetnek, másodsorban, hogy ezekbe a háborúkba lehetőleg egész Európa bele legyen bonyolítva, egyrészt, mert így sokkal könnyebb a több harcossal fél között oly kombinációkat létesíteni, melyek ő reá nézve hasznosak, másrészt pedig csakis a világháborúk révén lehet meggyöngyíteni *minden* hatalmat, ami mégis legbiztosabb számítás. Mert íbisz holnap esetleg veszedelmes versenytársa nőhet, akiben ma még senki sem sejtjenie.

Mikor aztán sikerült pénzzel, biztatással, ígéretekkel és ámitással harcba keverni egész Európát, Anglia a kalózszerződés rög kipróbált eszközeivel hódította a tengereken és megsemmisítte egyaránt szövetségesének, mint ellenségének a kereskedelmét. Úgy hogy végelemzésben mindegy néki, akár az ő koalíciójai győznek, akár az ellenséges koalíció, a végén mégis csak ő az egyetlen nyertes. Csak ki-

gyűljön a világ! Csak legyen miinél nagyobb a láng-tenger!

Az angol flotta a lángtengeren szokta igazán értékes eredményeit aratni.

Háború, kereskedelem és erkölcs

Az európai közvélemény megrendíthetetlen igazságnak vallja, hogy a háború irtója a kereskedelemnek. Ezt a nézetet Anglia lehetőleg igyekezett meggyökeresíteni, mert így a világ annál igazabbnak és őszintébbnek vélhette békefogadkozásait. Elhitték neki, hogy minden érdekszálával hozzá van fűzve a tartós, szilárd békéhez.

Bizonyos, hogy a háború apasztja a produkciót és olyan érték hullámzásokat idéz elő, melyek a szükséges kombinációk szoliditását lehetetlenné teszik, így tehát okvetlenül káros a kereskedelemre. Pedig¹ még nem is ez a legnagyobb kár, amit okoz.

Még ennél is nagyobb kárt okoz azáltal, – ahogy Sombari kifejtette, – mert megakadályozza, hogy óriási összegek kapitalizálódjanak, azaz, termelő tőkévé változzanak, miután a háború költségeire fordítódnak és így inproduktíve emésződnek fel.

De azért mégsem telít általánosságban azt az elvet vallani, hogy a háború irtója a kereskedelemnek vagy a kapitalisztikus termelésnek, sőt az ellenkezőjét is lehet állítani. Igaz lehet az a marxi tanítás, hogy minden háborút a kapitalizmus szül, de amellet igaz az a másik elv is, hogy a háború is szüli a kapitalizmust. Először is meg kell gondolni, hogy a kapitalizmusnak létfeltétele a nagy, egyetemes piacok kialakulása, ami csak a nagy államok kiépülése nyomán történhetik. Ezeket pedig eddig csak háborúk létesítették. Másodszor a háborúk a termelésre alkalmas nagy gyarmati területeket a kizsákmányolásukra legalkalmasabb államok birtokaiba hozzák, vagyis a háború az a legrövidebb út, mely a megtermelendő területet a kapitalizálásra legalkalmasabb állam birtokába hozza. Gondoljuk el csak, hogy háborúk nélkül ma egész Amerika valószínűleg spanyol, egész Afrika portugál birtok lenne. Mennyivel hátrább maradt volna a kapitalizmus fejlődése. Azáltal tehát, hogy

háborúk a spanyol és portugál birtokokat angolok s mérnök kéziébe juttatták, a háborúk voltaképp a kapitalizációt segítették elő. Igaz tehát, hogy a háborúkat általában az egyes egymásra féltékeny kapitalisztikus termelési szervezetek – az államok – kapzsisága idézte elő, de viszont a (háborúk maguk is szárnyat adnak a termelésnek, új életet a kapitalizmusnak, – nem valamely konkrét állam kapitalizmusának, hanem az egész emberi termelésnek.

Akik a társadalom teljes szocializálódását tartják kívánatosnak és a haladás útjának, igazában nem a kapitalizmusnak, hanem a kapitalistáknak ellenfelei, vagy még helyesebben a mai kapitalizmusnak, mely profitját a munkás kizsákmányolása útján is akarja szaporítani. Nem a kapitalisztikus módja a termelésnek az, ami antiszociális, hanem a munkaerő kizsákmányolása. Elgondolható és bizonyára létesíthető is tehát a szocializált kapitalizmus.

Sőt a szocializálódás egyre fejlődő kapitalizálódás íülkült el sem gondolható. A szocializált termelés u. i. első sorban szintén azt kívánja, hogy a lehető legkevesebb energia-pocsékolással termeljük a lehető legtöbbet. Ezt pedig a termelés kapitalisztikus módja közelíti meg leginkább, úgy hogy ez lesz a szocializálódás útja is, mihelyt kigyomláljuk belőle a kizsákmányoló elemet, mely nem tartozik a lényéhez. Veszületett, mint némely gyerekekkel, egy szemölcs, de leoperálható róla.

Ha tehát elméletileg sem igaz, hogy a háború irtója a kapitalizmusnak, még kevésbé igaz Anglia szájában. Anglia mindenét, inég a kereskedelmét is háborúban szerezte. Angliának került ugyan a spanyol örökösödési háború kerek 72 millió fontba, a XVIII. századbeli háború kerek 800 millió fontba, a napóleoni háborúk kerek 1200 millió fontba, vagyis e háborúi megemésztettek vagy 50 milliárd koronát, de nemcsak Canadát, Indiát, Délafrikát stb. hozták gyümölcsként, de e háborúkban sikerült az angoloknak eltulajdonítani vagy kisajátítani a világkereskedelem legnagyobb részét, általános örökösévé lenni Spanyolországnak, főörökösévé Franciaországnak és Hollandiának.

Anglia világalalmát, kincsei javarészét háborúban szerezte, melyekhez csak némi tőkét és prokurát adott, de melyek mindig igen jó üzleteknek bizonyultak. A jó üzlet feltevéle azonban a diszkréción, a konkurrensnek, a kifosztandó áldozatnak nem kell benézni kártyáimba, ezt parancsolja az üzleti diszkréción. A felekkel udvariasan lehet bánni, de akit kifosztottunk, legegyszerűbb kirúgni az irodából, vagy – valami napszámosmunkát rábíznunk.

Ezek az élvei az angol politikai etikának. Képmutatás, udvarias bánásmód azokkal, kikkel még üzletet remél, brutalitás az általa megnyomorítottak iránt.

Angliának tehát évszázadok óta ép a háború volt a legjobb üzlete. És mikor képmutatón Óbégat amiatt, hogy a háború mennyi kárt tesz a termelésnek; csak port hint a világ szemébe. El akarná hitetni az emberekkel, hogy ő született ellensége minden háborúnak és csak a kényszerűség hajtja reá – a jog, szabadsága erkölcsi törvény, más népek jogos érdekei védelmében. Ha Anglia úgy rendezte be a maga világalalmát, hogy azt mindig más népek vérén szerezte és védte, természetesen a képmutatásnak, a színleléseinek, az ámtításnak is minden eszközét igénybe kellett vennie. Hisz ráparancsolhat ma például Portugáliára, segíts, állj emségein, mert az én érdekem parancsolja, de a nagyhatalmagnál ilyen őszintesége nem járna a kívánatos sikerrel. Ezeket meg kell téveszteni, ezekkel el kell hitetni, hogy az ő létérdekők kívánja, hogy azt a gesztenyét kikaparják a tűzből, melyet a nemes Albion akar bekebelezni.

A képmutatás szakadatlanul erkölcstelen politikára kényszerít.

Az erkölcs nem valami abszolútum, hanem csak relativitások relációja. Az erkölcsi törvényeket is az okosság parancsolja és a létfeltételekhez való alkalmazkodás fejleszti ki. Törvényeket mindig azért hozunk, hogy másokra alkalmazzuk. Ha jószántunkból akarunk valamit mi magunk cselekedni, ahhoz nem kell törvény.

Mikor tehát erkölcsi törvényeket szabunk, voltaképp másokra akarjuk olyan törvények alkalmazását rászorí-

tani, melyek követése nekünk jó. Az erkölcsi törvényhozást is tehát az önzés szüli és a hatalom hajtja végre. Idő folytával aztán ez az erkölcsi törvényhozás érezteti velünk nevelő hatását. A tapasztalás ugyanis arra tanít, hogy okosan cselekszünk, ha a másnak hozott törvényt magunkra is alkalmazzuk. Ezt az erkölcsösséget az okosság parancsolja-, mert tapasztaltuk, hogy annak a mellőzése nekünk magunknak is árt vagy árthat. Persze hogy minél hatalmasabb valaki, annál kevésbé árthat neki más, vagyis annál kevésbé kényszeríti az okosság arra, hogy erkölcsös legyen. Ez a magyarázata annak, hogy az államok kevésbé erkölcsösek, mint az egyesek, és az államok közt is a leghatalmasabb a legkevésbé erkölcsös.

Az a megállapítás tehát, hogy Anglia évszázadok óta a legerkölcstelenebb politikát folytatja-, csak azt bizonyítja, hogy évszázadok óta a legerősebb, a leghatalmasabb. Ez a megállapítás tehát voltaképp a legnagyobb hódolatnyilvánítás.

Kissé gyermekes elégtétel tehát, mikor azért a sok keserűségért és szenvedésért, amelyet Anglia az emberiségre rázúdít, avval vigasztalódunk vagy szerzünk magunknak elégtételt, hogy belekiáltjuk a világba, hogy Anglia erkölcstelen és mindig is az volt.

A menekülés és elégtétel egyetlen módja, hogy mindenekelőtt megállapítjuk a bajt: Anglia minden világháborúnak az okozója és szítója. Ez magában foglalja természetesen annak a leleplezését is, hogy miképp folytatja ezt az erkölcsstelenségét és miképp tudja hasznosítani.

A második: keresni és megtalálni kell a módját, miképp lehet ez erkölcsstelenség gyakorlását lehetetlenné tenni. Az egyik a diagnózis, a (másik az orvosság.

A diagnózist megállapította Napoleon. Ez se volt könnyű. A világ, elsősorban Franciaország, ismét elég hamar el is felejtette, de a mai világháború újra megtaníthatja rá az emberiséget.

Ám az orvosságát még Napoleon sem tudta megtalálni, pedig annak a keresésébe pusztult bele. Csak 12 órai idő kellett volna neki, hogy Angliát örökre megfossa a világ

uralásától, de ép ez a 12 óra nem adatott meg neki. Anglia világaluralmának a megtörése francia ötlet, de így látszik, ennél is arra kell várni a világnak, amit a repülőgépek nyilainál ez a mondás kifejez: Französische Erfindung, deutsches Fabrikat. Annak a bizonyos megváltó 12 órának a megvalósítását csak Németországtól remélheti a világ és a kultúra.

De vajjon egyáltalán megvalósítható-e a probléma?

Mindenekelőtt pedig igaz-e egyáltalán, hogy Anglia politikája az erkölcsstelenség? Ha igaz, hogy történhetett, hogy a kultúrvilág közvéleménye ezt nemcsak be nem látta, de sőt sok tekintetben ép Angliát tekinti a jó erkölcs tanítómesterének?

Nem csupán a gyűlölködés, a gyöngébb ellenfél fog visorgatása mondatja velünk, hogy Anglia politikája erkölcsstelenség?

Erre a kérdésre könnyű a válasz. Ezt a megállapítást nem Anglia ellenségeinek, hanem leghűségesebb fiainak köszönhetjük. Idéztem több helyütt Macaulayt, ép úgy idézhetném az angol gondolkodók legnagyobbjait, legtiszteltebb tekintélyeit, legelfogulatlanabb történetíróit. Az angol társadalom oszloposai bélyegezték meg legélesebben Anglia cselekedeteit. Macaulay története a Stuartokról és a forradalom koráról a gonosztevők leggazdagabb albuma a világon, Mac Carthy, Palmerston, Gladstone, Dickens, Seeley kérelhetetlen, kegyetlen megbélyegző! Anglia erkölcsstelenségeinek, bűneinek. Az Anglia által elnyomott népeknek, íreknek, hinduknak, buroknak stb. nincsenek történetírói, – az ezek ellen elkövetett gonosztetteknek megállapítását, megbélyegzését mind angol tudósoknak köszönhetjük.

Az angol hatalom erkölcsstelenségeit mindig angol férfiak erkölcsi ítélete bélyegezte meg.

Mikép egyeztethető ez össze? A nemzet egyetemének a legnagyobb erkölcsstelensége és egyéneinek az erkölcsös-sége? Pedig ezek az egyének nem is az ellenzékhez tartoznak, sőt ellenkezőleg legteljesebb kifejezői az angol közvéleménynek.

Ép ez a körülmény vesztegette meg a művelt világ közvéleményét, ép ezért volt a lehetetlenséggel határos Anglia igazi jellemének megismerése és szerepének a leleplezése. Az angol moralisták megvesztegethetlen bírái a multak erkölcstelenségeinek, de vagy nyílt vagy hallgató részesei a jelenben elkövetett erkölcstelenségeknek.

Az a Macaulay, ki megfesti a gonosztevők amaz albumát, dicsőítő reprezentansa a annak az alkotmánynak, mely e gonosz levők iskolája és megelégedett haszonélvezője ama gonoszletteknek, melyeket azok elkövettek.

Ép Macauleyre nézve hozok fel egy jellemző adatot: 1843-ban Macaulay hadügyi államtitkár volt. Az ő kormányzása idejébe esett az ópiumháború, mely körülbelül egyik legoeszmányabb fejezete az emberi történeteknek. Angol kereskedők nagy üzletet folytattak Chinában ópiummal. A chinai kormány azonban; az ópiumérvézt alattvalóinak erkölcisére, egészségére s jólétére nézve igen károsnak tapasztailta. Szigorúan eltiltotta tehát alattvalóinak az ópium élvezetét, eltiltotta behozatalát és az avval való kereskedést. Ehhez a szuverén Chinának feltétlenül joga volt és rendelete feltétlenül erkölcös és humánus. E tilalom azonban az angol ópium-kereskedők hasznát veszélyeztette. Nem is hederítettek tehát reá. Ez a chinai kormányt erélyesebb eljárásra kényszerítette és elkobozott négy ópium-szállítmányt és a tengerbe dobatta. Erre az angol felügyelő – amolyan konzul féle – hadihajókat kért az indiai kormánytól. Se szó, se beszéd, az angol (hadihajók megjelentek a chinai parton, összebombázták a városokat, behatolták a folyókba és olyan kegyetlenül bántak el az úgyszólván fegyvertelen néppel – hisz a chinai kormánynak eszeágában se volt a háború – hogy a chinaiak és tatárok inkább a fejökre gyújtották a házaikat és ottégtek, semhogy angol fogságba kerüljenek. Sok városban, mikor a chinaiak látták, hogy ellen nem állhatnak, levágták feleségük s gyermekük nyakát, vagy bedobták őket a kutakba, tavakba és aztán kivégezték magokat. Sok házban találtak holttesteket, nyolctól tizenkettőig.” (Ez idézet Mac Carthy, Anglia jelenkori torián elme című művéből. I. K. 166. 1.)

Az eredmény az volt, hogy Hongkong szigete az angolok örökös tulajdona lett, Szinghai, Kanton és még bárom kikötő angol kikötő, a kínaiak fizettek vagy 5 millió font hadisarcot, megfizették az elkobzott ópium árát és kénytelenek voltak tűrni, hogy az angolok tovább kereskedhessenek Chinában ópiummal.

Mac Carthy – amikor történelmet ír, ő is erkölcsös, mint Macaulay – így mond ítéletet e kis csíny felől: „Mi oly igény értelmében jártunk el, amely olyan észszerűtlen, sőt természetellenes, hogy sohasem volt és Sohasem lesz az a nemzet, amelylyel szemben elég erőssé válhassék ez igény arra nézve, hogy vitatásáért komoly felelősséget elvállalni lehessen.”

Az angol erkölcs szerint a parlamentnek kötelessége ilyenkor mindent megszavazni (az üzlet, üzlet!), de aztán rosszalást indítványozni a kormány ellen, mely ilyen háborút földézett.

A rosszalási indítvány ellen Mr. Macaulay védelmezte a kormányt a következő érvekkel: #

Az ópium nem okoz Chinának olyan kárt, mint a szeszfogyasztás Angliának.

Az ópium kereskedést úgysem lehetett volna megakadályozni; ha mi nem kereskedünk vele, kereskedett volna vele más.

Nem lehet minden apró-cseprő kérdésben utasításokat küldeni olyan messzire. Indiát Indiában kell kormányozni.

Íme – ilyen undokul fest ennek a Cátónak a morálja, mikor leszáll a történelem curuli székéből és az aktuális üzletet védi!

Mac Carthy szelíd iróniával így intézi el történetírásban kollegáját: „Mindenki elképzelheti, hogyan darabokra szedte volna valamelyik tanulmányában az ilyenforma érveket, *ha az övével ellenkező politika pártolójától eredtek.*

Íme így fest a „nemes angol liberalizmus”. Mac Carthy, a történetíró azonban, aki ilyen fölényesen elintézi Macaulayt, bizonyára ép úgy cselekedett volna, mini gyakorlati politikus.

Megszavazni a kormánynak minden eszközt bűnük elkövetésére, de aztán rosszani az eljárást, mások múlt dolgait cátoi szigorúsággal megítélni, de ugyanolyan erkölcsstelenül cselekedni, ha a politikai vagy pártérdek kívánja, – a nemes angol liberalizmus, és morál alaptétele.

Az a Gladstone, aki megírta, hogy minden angolnak oka van pirulni amaz eszközök miatt, melyeket Anglia sokszor célja elérésére alkalmazott, tipikus képviselője és folytatója az angol politikának és ugyanolyan erkölcsstelenlések kovácsa, amint amelyeneket elődeiben vagy ellenfeleiben elítél.

A legforradalmibb angol is szentebbnek tart egy hagyományt, mint egy igazságot.

Az eleven valóságot csak a hagyomány medrében engedni folytani, az igazság nála a kő, mit a kutató kiszed az iszapból s megtisztít, múzeumba tesz, ha érdekes, de éledeben nem játszik szerepet.

Ezért Van az, hogy a világ nem képes az angol erkölcsstelenléseget igazán szemlélni. A moralisták traktátusai elfeledtetik vele a traktátusírók gonosztetteit.

Revízió alá kellene venni az, angol szellemi élet minden (megnyilatkozását, összes felőle alkotott értékbecsünket módosítani.

Anglia, a kalóztörvényeket nemzetközi jognak deklaráló Anglia, az írekét irtó, a hindukat ágyúból kilövellő, a Kopenhágát bombázó, a rabszolgásító és rabszolgákkal kereskedő Anglia még a világ moralistájának játsza ki magát. Az oxfordi egyetemi tanári kar a háború elején kiáltványt intézett Európa közvéleményéhez, melyben azff meri mondani, hogy a nemzetközi jogért, mely a nemzetek pajzsai, küzdenek Poroszország ellen. „A jog uralmaként szállunk csatába, mert olyan nép vagyunk, melynek vérében a jögtető elem”.

Most értem a merev, kifejezésnélküli hideg angol orcákat. Egy élet hosszán; kelt tornáztatni az arcizmokat, míg annyira uralkodnak rajtuk, hogy megmerevednek,

mintha faragva lennének. Csak ilyen előképzettség mellett tudják mosoly és az undor látható benyomása nélkül egymás szavait elviselni. Az antik komédiások, álcát raktak az arcukra, hogy komédiát játszhassanak, az angol komédiásokkal együtt születik, az álarcuk.

De aki nem történelmi példákön, akar okulni, annak elég tanúságot szolgáltat a mai Anglia is. Az álarcosok gyülekezete az egész angol parlament.

Emlékezzünk csak vissza a parlamenti ülészek befejezésére. Az angol sajtó, még a félhivatalos is, nyilván megállapítja, hogy az orosz hadsereg; olyan, tragédia előtt áll, melynek nincs mása világtörténelemben. Asquith miniszterelnök úgy magában a fogait vicsorgatja dühében és kétségbeesésében, tudja, hogy az orosz hatalom megtört, tudja, hogy a dardanelláknál kudarcot vallott, tudja, hogy kongatják már a flandriai front halálharangját is – és tudja azt is, hogy ezt nem csupán ő tudja, hanem az az ötszáz „nagyon tiszteletreméltó” is, aki szavát hallgatja, de azért ez ércállarc alatt nyugodtan hirdeti, hogy mindenütt jól megy és ígéri, hogy esztendő ilyenkorra lesz még muníció is, holott tudja, hogy ezt az esztendőt kihúzni, Angliának nem igen van tehetősége. Azért nyugodtan, fenséges komolysággal állapítja meg mindezt és az az ötszáz quite honourable ép olyan nyugalommal és fenséges komolysággal hallgatja ezeket az otromba hazugságokat és gyermekes ostobaságokat.

Az álarcosok. A fenséges pózban, koturnusban ágáló álorcások! Milyen csepűrágó komédiásokká fognak vedleni ezek, mihelyt – leszedik a róluk az álarcot!

De nem szedik le soha.

Nemcsak, élnek: meg is halnak az álarcban.

Az angol viláгурalom vége

De mégis csak valami hatalmas energiának kell e népben, lakoznia, hogy ennyi idő óta tud diadalmaskodni a föld kerekén, ha ámitás is a fő fegyvere. Lehet-e ezekkel egyáltalán megbirkózni? Lehet-e ellene vagy ebben a háborúban Vágy másban úgy szervezkedni, hogy megsemmisítsék ezt a viláгурalmat? Vagyis van-e Európa; abban

a helyzetben, hogy azt a bizonyos 12 órát megszerezhesse magának, mely után Napoleon hiába epedett?

Azt hiszem, helyesebb a kérdésnek olyan feltétele hogy le kell-e minden áron (számolni Anglia viláгурalmával? Ha erre igenlő választ ad Európa, a módját is hamarosan megtalálja.

A finomabb fülek már hallják is az angol viláгурalom utolsóelőtti órájának a ketyegését.

Nyakas, kemény, normann ivadék volt, melynek ősei hajdan Island kopár bércéről nekivágtak a világnak, hogy urai legyenek. A tenger, a vihar, a kősziklák dajkálták és nevelték. Egymást marták, ha nem akadt másféle zsákmány, Ahogy elfoglalták a szigetet, innen rajzatták ki azokat a garázda, kemény legényeket, kik megölték Franciaországot a Henrikek idejében. Igazában kalózok voltak, de vadságukat enyhítette, glóriájával szépítette az, hogy nemcsak a zsákmányért harcoltak, hanem szerették magát a harcot. Még az az ítélet se lohasztja ezt a hódoló érzésünket, melyet Macaulay alkalmaz reájok: „A legnagyobb hadítettek, amelyeket azon nemzedék emlékezetére angolok véghezvittek, angol fejedelmek elleni háborúban vittek végihez”. Mert ezt az Ítéletet avval enyhíti: „Hajóhadunk azonban idegen ellenségek fölött vívott győzelmeket és s az öldöklést is pusztulást eltávolította honától.” Drake, aki égő hajókat eveztetett a spanyol armada hajói közé, még ehhez a kemény, kegyetlen, de tetterős, kalandot kereső és harcot imádó kalózfajtához tartozott.

De száz évvel később már úgy jellemzi Macaulay a tenger „hőseit”: „Ez embereket leginkább az a nyerevény ingerelte szolgáltra, amelyet ércpénz és más értékes áruknak egy kikötőből a másikba (szállítása által szereztek, mert akkor mind az atlanti, mind a középtengert nyugtalanították a berber kalózok, annyira, hogy becsebb szállítmányok őrizetét a kereskedők hadihajón kívül egyébre nem igen bízták. Ily módon a kapitány olykor egy rövid úton, több ezer font nyereséget szerzett s e nyereség miatt hazája érdekeit, lobogója becsületét fölötte

sokszor elhanyagolta, idegen hatalmak előtt gyáván; megalázta magát s előljáróinak legvilágosabb parancsait is áthágta, kikötőiben maradt, midőn valamely szállongó kalóz üldözésére volt rendelve vagy dollárokat vett Livornóban, midőn utasítása szerint Lissabonba kellett mennie. S mindezt büntetlenül cselekedte.”

A Drake, Walter Raleighk ivadékai már nem annyira harci erényeiknek, mint inkább kalmár kegyetlenségüknek köszönhetik sikereiket. A Warren Hastingsek és a Clyveok félig kalózok, félig rabszolgakereskedők, harácskalmárok. Warren Hastings óta egy ideig szinte hagyományos lett, hogy minden indiai helytartó a büntető törvényszék fso-roimpői előtt vagy a fogságban végezte hivatalos pályafutását.

A normann harcos kalóz harácskalmár lett, ki többé nem a harcot szerette s a kalandokat kereste, hanem csak az olcsó harácsot. Félelmes tengeri hadereje a kalózok retteggető hatásából táplálkozott.

Vagy száz évvel később Nelson, az abukiri és trafalgari győző, Kopenhága bombázója még harcias, bátor seregnek fővezére és támadó stratégá volt. De a XIX. század újabb száz éve folyamán az angol hadiflotta egészen hozzá hasonult Anglia kalmár politikájához. Győzni nem tudott többé, csak ahol fegyvertelen ellenségre talált. A támadó kalózság leselkedő kalózsággá vedlett, – a mostani háborúban pedig meglapuló kalmár lett belőle. A világleigázó angol flotta ma csak a meglapulásban és bujdoklásban nagy. Már a tengerre sem mer kimenni, hanem a vízi stratégiában is szárazföldi stratégiája elveit alkalmazza. Az orosz flottát 1904-ben már a japán flottával semmisített meg, ahogy ma a Dardanelláknál szintén a francia hajóhadat küldte elsősorban tűzbe. Azelőtt csak szárazföldön harcoltatott magáért más népeket, a tengert maga takarította ki. Ma már az elleneséges flottákat is idegen segédhadakkal semmisített meg. Az a kétségbeesett erőlködés, melylyel az olasz és görög flottákat is meg akarta e célokra szerezni, valami gúnyos megvetéssel párosult kiábrándulást szült még a kicsi balkán-népekben is. Ez a Jupiter bádoggvillámokkal ijesztette eddig a világot, mint a buffó az Offenbach operettjében.

A tengeralattjáró különben is a halálharangot kondítja meg a nagy vasszörnyetegnek. Ötven tengeralattjárót lehet azon a pénzen építeni, amibe egy nagy vashajó kerül, holott ez úgyszólván védtelen ellene. A nagy hajókkal úgy járt Anglia, mint a cigány a lopott ködmennel, csak titokban, lappangva vehette föl. A nagy flottát el kell rejteni, hogy baja ne essék. Idejök lejárt. Nagy páncélos hajókat nem fognak többé építeni, a meglevők is csak helyi és partvédelemre lesznek alkalmasak.

Ha meg az olcsó tengeralattjárók lesznek a döntő fegyver, úgy vége az óceánok fölött való viláгурalomnak. Tengeralattjáró flottát még kis államok is építhetnek. A brit szigetet könnyebb lesz ilyenekkel blokálni, mint a kontinenst. Néhány száz tengeralattjáró elég, hogy Angliát kiéheztessek. És e blokád ellen a nagy vasszörnyeteger mit se használnak.

A tengeralattjárók küzdelmében nem tarthatja fenn Anglia elsőbbségét már azért se, mert legénysége értéktelenebb mint a német. Az angol tengeralattjárók eddig nem igen szültek eredményeket. Az angol nehézkességen kívül ennek az oka az, hogy kihalt a Drakek, Raleighk kalandor, harcimádó fajtója. Az angol népben a túlbízottság kiölte a romantikát.

Hogy mit jelent a romantika?

Az Emdenhez és a Mövéhez fűződő mondakör majd tanúságot téssen róla.

De egyéb körülmények is jelzik, hogy érkezőben az angol viláгурalom utolsó órája.

Sziget fölötte alkalmas arra, hogy szárazföldrakat gyarmatosító néprajok köpüje legyen. Nem lehet határtalanul terjeszkedni, mint a szárazföldön, mihelyt tehát a szaporodás oly mérvet ölt, hogy a létező létfeltételek nem elegendők valamennyinek, hajóra kell kelni és menni idegenbe zsákmányt vagy földet keresni. Ez a kényszerűség persze csak akkor parancsoló, mikor a szigeten magán kimerítettek már a létfeltételek szaporításának minden rájuk nézve lehetséges módját. A szárazföldön nem olyan feltűnő ez a

folyamat, mert a letért fokozott munkára kénytelen lakosság amíg lehet, az országba tárok mentén szivárog szét. Úgy ez a szétszivárgás, mint a messzebbre való kivándorlás lassan, elszórva, úgyszólván egyenként történik. Szigetről azonban a fölösleg rajonkint vonul ki.

Ahol még gazdátlan földbirtok munka alá fogható, legalább olyan eredménynyel, hogy művelése napszámot ad, ott ez a kényszerűség a nagy tömegekre nézve még be nem állt. Ha azonban minden megművelhető föld már lefoglalva, a fölös népszaporulatnak, – amelynek nem jut többé föld, vagy másféle, nem földművelő munka után kell néznie, vagy ki kell vándorolnia. Ezek a kivándorló tömegek, amelyek gyarmatosítanak.

Ha ezt a folyamatot meggondoljuk, első pillanatra világos lesz előttünk, hogy még feltöretlen területek megtermékenyítésére, gyéren lakott területek benépesítésére, vagyis tengerentúli területek és hódítmányok gyarmatosítására, főleg földművesek alkalmasak, tehát jobbára csak olyan ország tud gyarmatosítani, amelyiknek széles parasztrétege van. A gyarmatosítandó területen a fő kereseti ág a földművelés, ipara eleinte csak kézműipar, a legtöbb munkaeőri földbe kell fektetni. Földművesre lévén szükség, földműves jobban is fog ott boldogulni, hisz még az ipari munkásnak is paraszttá kell lennie, hogy ott boldogulhasson. Ipari munkaeőri tehát nem fog a gyarmatra özönlenni, hanem ha a bérvizonyok már kivándorlásra készítetik, ép a legsűrűbb népességű, vagyis legkapitalizáltabb termelésű országokat fogja fölkeresni, mert itt remélhet legnagyobb boldogulást.

Más szóval olyan ország, amelynek nincs kifelé szivárgó parasztsága, nem tud gyarmatosítani. Már művelt, de gyéren lakott területet iparúzó elemek bevándorlása sűrűbbé tehet és magasabb fokra emelheti a primitív termelést, de ez már nem igazi gyarmatosítás. Ezt már inkább szekunder gyarmatosításnak lehet nevezni.

Anglia ma már sem az egyik, sem a másik gyarmatosításra nem képes, nemcsak ma, hanem körülbelül egy évszázad óta nem.

Nincs parasztsága. Macaulay már 1685-re nézve meg-

állapítja, hogy a föld jövedelem túlnyomó részét a falusi gentlemanek élvezték. Az egész népességnek egy hetedrészét a yeomanry, a kisbirtokosok képezték. Nagy részök puritánságra hajlott, a restauráció után independens papokat hallgatott. Ezeket úgy a katolikus Stuartok, mint az államegyház; egyaránt üldözte. Legnagyobb részüket ki is űzték Északamerika vadonjaiba, javaikat elkobozták és szaporították és növelték az óriási főúri latifundiumok számát és terjedelmét. Akik otthon maradtak, azokat rendszeresen kitérték a földjeikből, mert az egyre növekvő kapitalizmusnak egyre nagyobb ipari munkás seregek kellettek, ellenben a nyersterményeket lehetett a gyarmatokból exportálni. Ma az angol lakosságnak több mint ötödrésze a 30 ezernél több lakosú városokban lakik. Egyre nagyobb lett a vadász- és kéjkertereknek szánt terület, egyre apadt tehát a parasztság és a földművelő munkásság száma.

Vagyis Angliának nincs többé olyan parasztsága vagy parasztproletáriátusa, mely a gyarmatosításra szükséges emberfőlösleget szolgáltatni tudná. Az ipari munkásság nem alkalmas a primer gyarmatosításra. Kivándorlásra leginkább a gentleman családok ifjabb fiai, az uralkodó osztály standardjukét vesztett, a kereskedő osztály tönkrement elemei kénytelenek, vagyis olyanok, kik a gyarmatokban nem új hazájukat, hanem a gyors meggazdagodást keresik, ahonnan mihelyt lehet, szabadulni vágyanak. A vallási türelmetlenség a XVI. század közepétől a XVIII. század közepéig a gyarmatosításra képes elemet kiűzte, így lett angollá Északamerika, részben Canada és Ausztrália, de a XVIII. század derekától kezdve szerzett gyarmatok számára Angliának nem volt többé emberfőlöslege. Ezeket tehát nem is gyarmatosította, csak leigázta. így elsősorban Indiát, ahol az angol eleim nincs félésszázaléka a lakosságnak. Ugyané jelséggel kapcsolatos az is, hogy ma már az egész világra kiterjedő óriási kereskedelmi hálózatát és ipari termelését sem képes saját fiaival ellátni. Nemcsak az angol kereskedő, hanem; az angol hadiflotta is igen nagy számú idegent kénytelen felfogadni. Jövedelme már ma is nagyobb mértékben szaporodik, mint lakossága, ami voltaképp már a med-

dőség kezdetét jelenti, már ma sem képes annyit szülni, amennyinek elég jövedelem állana rendelkezésre.

Anglia ma már csak élősdieket rajz át gyarmataiba. Vagyis beállott az az állapot, amely bálott a K. u. III. században, a római imperiumban, mikor úgy a hadi szolgáltatott, mint a termelést idegen zsoldosokkal és vendégnépekkel voltak kénytelenek végeztetni. Az angolok a mostani világháborúban egy 70 kilométeres frontot tartanak, de már erre is csak egyiptomi, indiai, ausztráliai vendégnépek fiaival képesek. Az angol jól táplálkozik, tornászik, sportol. De kihalt a romantikája.

Mihelyt egy nép megáll a szaporodásban, nem termelheti többé azt a feszültséget előidéző energiafölsleget, mely idegen népek meghódítására, vagy erős idegentől való megvédelmezésére okvetlen szükséges. Mesterséges erődítések, nagy gazdagság, jövedelmes pozíciók elfoglalása ideig-óráig, zsoldos vagy vendégnépek felfogadása segélyével biztosíthatják helyzetét, – de a finom fülek már hallják az ilyen alapját vesztett világhatalom halálos vergődését.

A mostani világháború sokkal előrehaladottnak leplezte le a betegséget, mint ahogy a legélesebb ellenséges szemek eddig sejtették.

Anglia túlságosan asszimilálódott élősdire, a saját emberségéből már nem élhet. Nemcsak élelmét nem tudja termelni maga és így egy sikeres blokáddal 60 nap alatt kiéhezethető, hanem termelési szervezete is az élősdire szerephez alkalmazkodott. A világ szállítója és bankára lett. Ez a leghatékonyabb mód volt idegen népek termelése jövedelmének a megdézsmálására. Rengeteg szén- és vasérctelepei dacára vas- és gépgyártása tért veszít, rengeteg délszaki gyarmatai dacára a gyapotszövés terén ugyancsak leszorul, amellet a vegyi gyártmányok révén egyenesen függésbe került Németországtól.

A legmeglepőbb fölfedezés, amelyhez a háború juttatta a világot, hogy míg a két középeurópai hatalom a tengertől elzárva, a maga erejével és munkaszervezetével képes a szükséges löveg- s lőszergyártást eszközölni, Anglia még Amerika

és Franciaország segélyével is képtelen erre. És a háború tizenkettedik hónapjában kénytelen volt úgyszólván egész termelő szervezetének! a régi kereteből való kikapcsolásával, a municiógyártásra vetni magát.

Lehetséges-e a világ „első” nemzeténél az előrelátás ekkora hiánya?

Nemcsak lehetséges, hanem természetes is, kényszerű következménye az élősd szerephez való alkalmazkodásnak. A létért való küzdelemben, az emberi energiák legmagasabb feszültségének az eredménye az előrelátás. Az élődsiségre alkalmazkodó Organizmusoknál ez lehetetlen, mert fölösleges. S ép ennek az eredménye az angol gög és ostobaságig menő rövidlátás. Meg van benne a kalózsziimat, helyesebben élődsziimat és szívósság, de a kalóz híján van az előrelátásnak, az élősdinek pedig nincs erre szüksége. Van erre az angol történelemben sok példa. (Máltát el akarták adni, a szuezi csatorna építését jelentőségnélkülinek tartották, Helgolandot átengedték Németországnak stb.)

Körülbelül 200 milliárd tőkéje kamatoz külföldön, amihez még az idegen országoknak végzett hajózási üzletből származó jövedelem is járul, úgy, hogy lehet mondani, hogy az angol nép eltartása költségének több mint a felét a külföld szolgáltatja. (Gyarmatait is a külföld neve alá foglalom.) így dotált népnek nem kell hadiszolgálatot teljesítenie, – az fizethet zsoldosnépeket s ezekkel vívhatja meg a maga érdekháborúit.

De idővel egészen alkalmazkodnia kellett élősd szerepéhez. Mihelyt Európa népei ezt megállapították, segíteni is lehet a bajon és föl lehet szabadítani a világot a „saxon”-uralom alól. Harcképtelenné lett, csak zsoldosokkal harcoló népek világhuralma omlós agyaglábakon nyugszik.

Anglia világhuralma a világbéke gyűjtogatója, minden háború nemzője és minden országnak állandó veszedelme.

Angliának könnyű volt a tüzzel játszani. Lángban állhatott az egész világ, de egyetlen angol tetőre sem hullhatott zsarátszilánk. Több mint harmadfél évszázad óta sem

lépett idegen ellenség Albion partjaira. Lehetett hát gondtalanul gyűjtogatni szerte a világon, mikor minden angol polgár biztos lehetett a felől, hogy az ő házára nem esik üszök.

Ez a tűzzel való játszás sem lesz többé veszedelem híján való. A zeppelinek üszköt vetnek az angol háztetőkre is.

Tengeralattjáró és zeppelin! Nagyobb kockázattal jár majd a viláგuralom.

De vajjon, ért-e majd a kockázatos üzletekhez az, aki nemzedékek óta hozzászokott a járadékélvezetchez?

De nem lesz-e nagyon sötét a kultúremleriség képe, ha abból kiradírozzuk az angol elemet?

Kultúrértéke nem, viláგuralmától függ.

Nagy kultúrerőit igazában csak akkor fogja élvezni az emberiség, ha megcsappan monopóliuma a viláგuralomban.

Nem a bimbózó, hanem a feslő rózsa terjeszti a legédesebb illatot.

A bomladozó Hellas és Itália hagyták ránk legértékesebb örökségüket.

Tán még annak is eljön majd akkor az ideje, hogy az angolok is olvasni fogják – Shakespearét.

II. Németország szárnyalása

A 30 éves háború roncokra tépte a németrómai császárságot. A romjain előbb Ausztria nőtt nagyhatalommá, aztán Poroszország. Anglia a török leveretésén nagyra nőtt Ausztria ellen dédelgette a felcseperedő Poroszországot, mely a spanyol örökösödési háború után, az utrechti békében Anglia keresztapasága mellett lett királyság. Anglia tizennyolcadik századbéli politikája -mindenkép szította a két német nagyhatalom közti féltékenységet, aminek eredménye az lett, hogy az osztrák örökösödési és hétéves háborúban a két hatalom erejét a német hegemoniáért való versengésben vesztegette. Két egymást őrülő nagyhatalom pompásan beleillett Anglia politikai rendszerébe. Ha a francia köztársaság és császárság kialakulása közbe nem jön, úgy a német hegemonia kérdése már valószínűleg egy fél évszázaddal előbb dülőre jut. A bécsi kongresszuson ugyan restaurálták régi birtokaiba mindakettőt de egyrészt a háború mindakettőt annyira megviselte, hogy nem lehettek Angliára veszedelmesek, különösen mióta a hátuk mellett egyre óriásabbra nőtt Oroszország, másrészt meg Anglia gondoskodott róla a délnémet franciapárti királyságok megóvásával, hogy a német népek a nagy szakadozottsága és rivalitása voltaképp tovább is megmaradt és apasztotta életerejét. Amíg a német nagyhatalmak benső küzdelmeikkel voltak elfoglalva, nem versenyezhettek a világhatalomért. Anglia saját legtitkosabb politikájának az érvényesülését látta tehát, mikor Ausztria és Poroszország között újra megindult a hegemoniáért való harc. Ezért is nem avatkozott 1864-ben a dán kérdésbe, mert bizonyos volt, hogy ez úgyis további viszály magvát fogja elhinteni a két német nagyhatalom között. A porosz-osztrák háború

1866-ban egész kedve szerint való volt. Amíg két német nagyhatalom versengett egymással, voltaképp nem is volt német nagyhatalom. Nem vágott érdekébe sem Poroszország megerősödése, növekedése, sem az északnémet szövetség összekovácsolódása, még a hannoveri királyság annektálása sem, mert Franciaország imperialisztikus politikája, egy újabb Napóleon sikerei a csatorna másik oldalán, olyan veszedelem kezdett lenni, amelyet legegyszerűbben Poroszország hánthatott el Angliától. Ausztriától nem remélhette Franciaország gátak közé szorítását, még ha a német hegemonia kérdésében Ő lett is volna diadalmas, mert Ausztria súlypontja keletebbre feküdt. A leszámolást III. Napóleonnal nem intézhette el más, mint Poroszország, tehát erősödhetett, hogy annál biztosabban kikaparhassa a francia parázsból az angol gesztenyét.

A porosz, diadal óriási volta, a francia katonai szervezet és állam benső gyöngesége meglepte ugyan Angliát, – hisz ha ez a napóleoni császárság olyan korhadt volt, nem volt érdemes tőle annyira rettegni, – de nem tudott már változtatni a dolgon. A német császárság nem volt épen ínyére, bele is babrált a keze egyik-másik német udvarnál, a tizenkettedik órában igyekezett megzavarni a Bismarck cirkulusait, lehetőleg felhasználta a befolyását, titokban, hogy a német egység létre ne jöjjön, meg akarta állítani a német sereget Paris előtt, kidobta az európai közvélemény piacára a jelszót, hogy barbarizmus lenne bombázni Páris, a világ fővárosát, de mindez már hiábavaló volt. (Bismarck az ostrom hosszú elhúzódását a két angol nőnek – a trónörökös és Moltke neje voltak angolok – tulajdonította.) Végre is győzött Bismarck és a német nép akarata, Paris megadta magát és eleven valósággá lett Németország egysége.

A versaillesi béke után egy ideig még avval hitegették magokat Németország ellenségei, hogy a német egység bensőleg nem lesz megvalósítható. A sok százados partikularizmus apró feltékenységeket és nagy érdekellentéteket létesített az észak és a dél között. Hannover, Nassau bekebelezése egyfelől, a boszúért lihegő megvert Ausztria áskálódásai

másfelől, azt hitték, olyaim benső megroppanásokat fog előidézni, amely lehetetlenné teszi, hogy a német birodalom döntő súlylyal avatkozassék nemzetközi kérdések eligazításába. Ez persze mind hazugnak bizonyult, – a német egység – melyet a francia csatamezőkön öntözött német vér fogantatott, – kész volt, melynek nem kellett erősödni.. Nem kívülről tákolta össze fejedelmek ravaszsága, hanem belülről az egész németiségnek centripetal, ellenállhatatlan vonzóereje. Ausztria is – ebben nagy része van Magyarországinak – őszintén megbékélt az új állapottal, se nem áskálódott, se titokban németországi aspirációkat nem táplált. Megkötötte a szövetséget Németországgal és ez a szövetség minden alkalommal őszintének bizonyult. A berlini kongresszus megbízása és Bosznia okkupációja kétségtelenné tették, hogy a monarchia és Németország őszinte szövetségese és hogy a Habsburg-dinasztia nem az elvesztett német talaj visszaszerzésére törekszik, hanem arra, hogy keleten találjon kárpótlást. Minthogy a szövetség éle egyelőre Oroszország ellen irányult, Anglia ezt nem nézte rossz szemmel. A berlini kongresszuson főleg Anglia ragadta ki Oroszország kezéből a zsákmányt, minthogy Ázsiában terhére kezdett lenni a tenger felé nyomuló orosz terjeszkedés.

Angliának Németország elleni féltékenysége, mondhatnók ijedelme, az 1898-ik évi, 1900 június 4-én módosított flottatörvény óta keletkezett. Ebben a törvényben a birodalom elhatározza, hogy oly flottát épít, mely két zászlós csatahajón kívül négy hadból áll, mindenik 8 csatahajából, 8 nagy, 24 kis cirkálóból. Ezenkívül az óceáni szolgálatra 3 nagy és 10 kis cirkálót és négy csatahajából, 3 nagy és 3 kis cirkálóból álló tartalékhadat tervez. A tervezet szerint ennek 16 év alatt, 1917-ig kell kiépülni.

Ez a program úgy hatott Angliára, mint a csatáriadó. A német birodalom összes tengerészeti költségvetése a 70-es években a negyven millió alul mozgott, a 80-as évek folyamán csak lassan emelkedett 50 millióig, a flottatörvény következtében már 1901-béna 200 millió márkát meghaladta.

Meg kell gondolni, hogy még 1880-ban úgy állt a dolog, hogy míg Anglia évenként 214 millió márkát költött a hajóhadára, addig Franciaország kivételével a többi európai

nagyhatalom és az Unió és Japán csak 225 milliót költött, vagyis Nagybritanniának körülbelül olyan hajóhada volt, mint Franciaország kivételével az összes nagyhatalomnak együttvéve. (Franciaország költsége 146.5 milliót te ti.) Szükség esetén tehát Angliai egymaga megbirkózhatott a tengeren az összes európai nagyhatalmak szövetsége ellen is.

A legközelebbi 20 év alatt Nagybritannia megháromszorozta tengerészeti költségeit, de Németország megötszörözte, holott Franciaország alig 50%-kal növelte. 1880-ban Németország tengerészeti kiadása csak 40 millió, Nagybritanniáé 214 millió. 1901-ben Németorszáé már 200 millió, Nagybritanniáé 652 millió. 1880-ban Németországban 86 fillér tengerészeti kiadás jut egy-egy lakosra, Angliában) 6 M 18 f. 1901-ben már Németországban 3 M. 46 f, Angliában 13.30 márka. Itt tíz év alatt megkétszereződött, de főleg a német flottatörvény hatása folytán emelkedett örületesen. A német (1900-as) flottatörvény életbelépte évében, 1901-ben Németországnak volt 13 nagyobb, 5 kis páncélos csatahajója, 6 páncélos, 6 védett cirkálója és 162 egyéb kisebb egysége kerek 390 ezer tonna űrtartalommal.

Franciaországnak ugyanekkor volt 27 nagy, 7 kis páncélos csatahajója, 17 páncélos, 6 védett cirkálója, 236 egyéb egysége, kerek 670 ezer tonna űrtartalommal. Franciaország tengeri hadereje is majdnem kétszerannyi tehát. Nagybritanniának azonban 1901-ben 64 páncélos csatahajója, 21 páncélos, 38 védett cirkálója, 300 egyéb egysége összesen kerek 1 millió 600 ezer tonna űrtartalommal. A 20-ik század elején az angol flotta több, mint négyszer erősebb volt a németnél. Németországban a 200 millió évi kiadás csak mint rendes kiadás maradt meg, rendkívüli kiadások címén valamennyire emelkedett, de Anglia fenyegető magatartása 1912-bei arra kényszerítette Németországot, hogy a flottatörvényt novellával egészítse ki. A négy hajóraj számát ötre emeli, a cirkálók számát is 12 nagy és 30 kis cirkálóra rendeli szaporítani. A háború előtti évben a hajóhad évi költsége meghaladja a 467 milliót, tehát 1901 óta 230% emelkedést mutat, míg Angliáé csak 38 százalékosat, bár még mindig körülbelül kétszerannyi – kerek 900 millió m. évi tengerészeti kiadása. A háború előtti évben volt Német-

országnak 37 páncélos csatahajója és 15 páncélos cirkálója, összesen megközelítőleg 1 millió tonna űrtartalommal. Nagy-Britanniának volt 66 páncélos csatahajója (körte 26 dreadnought), 44 páncélos nagy cirkálója, összesen harmadfél millió tonna űrtartalommal. Tizenkét év alatt tehát Anglia is iszonyúan készülődött, körülbelül 900 ezer tonna űrtartalommal fokozta készletét. Németország ugyanez idő alatt ugyan csak 600 ezer tonnával szaporodott, de a 12 év alatt harmadfélszer nagyobb lett a flottája, míg Angliáé csak 55%-kal szaporodott. Ha figyelembe vesszük, hogy Angliának minden világrészben levő gyarmatai miatt tengeri haderejének jórészt szét kell forgácsolódni, már e számokból nyilvánvaló, hogy nem volt képes azt a régi programot megvalósítani, hogy túlsúlyban legyen a két legerősebb áMam tengeri hadereje fölött, vagyis hogy a legerősebbnek minden hajója ellen kettőt állítson.

Erre nézve csak két útja lehetett volna. Az *egyik* a maga méretedhez képest épp oly arányban fokozni szervezkedését, mint Németország, ami évenként körülbelül másfél milliárd kiadást jelentett volna, vagy a tengeri hadügy terén épp úgy tenni, mint a szárazföldin tette-évszázadok óta: a tengeren is a zsoldjába fogadott idegen hatalmak flottáival harcoltatni a maga érdekeiért.

Már az 1900-as német flottatörvény óta megkezdte Anglia egyenesen Németország ellen a behálózási politikát, útját egyengetni annak, hogy Németországot elszigetelje és magának olyan szövetségeseket szerezzen, melyek ne csak óriási szárazföldi seregekkel, hanem flottájukkal is segítsék szolgálni Anglia érdekeit.

Angliának élelve eddig a következő volt: Nem kell nekem magamnak szárazföldi hadsereget tartani, míg harcoltatni tudom idegen államok hadseregeit a magam érdekeiért. Most még kiegészítette egy másik elvvel: Nem kell a flottámat se megfelelő arányban növelni, ha harcoltatni tudom idegen államok flottáit a magam érdekeiért.

Kezdte tehát a maga módja szerint szövögetni a Németország elleni szövetségéket. A revanche gondolatától tébo-lyodó, amellet Németországtól hisztériásán rettegő Franciaország önként kínálkozott a horogra, de ez nem volt elég.

A francia sereg nem viaskodhatott meg a némettel. Az orosz pedig, mióta Anglia a berlini kongresszuson kiütötte a kezéből a török prédát, Ázsiában, a Csendes óceánon kereste a maga tengeri kapuját. Mindenekelőtt ezt a kaput kellett eltorlaszolni és egyszersemind a saját hátát biztosítani a Csendes óceán felől. Nagyhatalommá dédelgette tehát Japán és mikor elég erősnek tartotta, ráeresztette Oroszországra. Az eredményt ismerjük. Japán örökre betette Oroszország útját a Csendes óceán felé, megvédte hátulról Indiát és rászorította Oroszországot Európára. Ezt Anglia a japán flottával érte el. Ahelyett, hogy Angliának a maga flottáját kelte kockáztatni, megvívta helyette a harcot a zsoldos japán flotta. A japán-orosz háborúnak igazi spiritus rectora Anglia volt. Az se volt baj, hogy az orosz flotta megsemmisült, majd épített vele Anglia a maga céljaira újat. Nemcsak a stratégiai célt tehet így elérnie, hanem üzletet is lehet csinálni. (Az orosz páncélosok javarészét angol cégek, Brown & Co. és a Wickers-cég építette.)

A második lépés volt Oroszország és Franciaország szövetségét bensőségessé boronálni. Míg Oroszország téli kikötője dolgában Ázsiában kereskedett, meglehetősen fitymálva bánt Franciaországgal. Grévy még csak alázatos kéregető-kép jelent meg a cári udvarnál. Oroszország nem keresvén Európa felé terjeszkedést, nem volt ellensége Németországnak. Németországot pedig nem lehetett csak úgy megtörni, ha két front felől támadják meg. Angliának tehát arra kellett törekednie, hogy Franciaország Oroszországgal kerüljön elválhatatlan szövetségbe. Ez lett volna Németországnak olyan két fronton való megtámadása, mely a harmadiknak, Angliának, kényelmes módot adott volna a német gyarmatok elfoglalására és a német kereskedelem tönkretételére. Csillogtatnia kellett tehát Oroszország előtt az Európa keletén való terjeszkedés lehetőségét. A préda kínálkozott Konstantinápolyban és a felosztandó Ausztria-Magyarországban. Ennek a prédának a kedvéért aztán szívesen belement Oroszország a francia szövetségbe. Anglia a japán háború befejezte után azonnal hozzáfogott a bekerítő diplomáciai mozdulatokhoz. Oroszország kész volt segédkezni és szintén hozzáfogni az aknamunkához.

Az út nagyon világos volt. Feldúlni belülről a Balkánt és a monarchiát. Alig kötött Japánnal békét, már is hozzáfogott ehhez a gyűjtogató munkához. A ritkán nyugvó albán tűzfészek kigyúlt, a balkáni népek komitácijai hozzáfogtak régi játékaikhoz. Szerbia szemérmetlenül kezdett a monarchia ellen izgatni. Németország és a monarchia politikája e veszedelmek ellenében a török állam konszolidációját vették tervbe, aminek útját az ifjútörök mozgalom mutatta. A monarchia annektálta Boszniát. Ez a lépés kétségtelenné tette, hogy Németország kész a monarchiával való szövetség végső konzekvenciáit levonni és hogy ennél fogva Oroszország a monarchia elleni tervében okvetlen Németország elkeseredett ellenállására talál. Franciaországot a revanches Oroszországot a Konstantinápolyra s a Balkánra való aspirációkkal tudta egyenesen németellenes szövetségbe keríteni Anglia. Anglia, hogy Franciaországnak felpénzt és foglalót adjon, a kezére játszotta Marokkót, hogy Itáliát elcsábítsa a hármasszövetségtől, nekiengedte Tripoliszt, Németország egyszerre elszigetelve látta magát. A háborút már ekkor Anglia csak azért nem fakasztotta ki, mert még mindig nem látta elég erősnek a szövetséget. Ha a monarchiát feltétlenül Németország oldalán találja a világháború, nemcsak Németországnak kell majd két fronton harcolnia, hanem Oroszországnak is. Olaszországra nem lehetett számítani, mert annak egyelőre elég nyelni valót adott Tripolisz.

Előbb a Balkánt kellett tehát egészen kikészíteni, hogy a monarchia délről is le legyen kötve. Folytatódott tehát az aknamunka. Angol diplomaták és orosz emisszáriusok titokban létesítették a négy balkáni ország szövetségét, egyidejűleg pedig megkezdődött a nemzetiségi izgatás a monarchiában is, főleg Magyarországon. A Buxton testvérek a Balkánt, Scotus Viatorok Magyarországot járták be, a pravoszláv izgatást pedig a Bobrinszkyak meg társaik végezték. Az angol kormány az egész világon a neutrális országokban a megvesztegetett sajtóorgánumok útján megoldozta Európa és Amerika közvéleményét. Ahogy, mikor uszítani akarta az oroszot a török ellen, Angliában és Amerikában meetingeket tartatott a szegény örmények érdekében, úgy a Buxto-

siók, a Scotus Viatorok és a megvesztegetett idegen sajtóorgánumok telekürtölték a világot, hogy milyen gonoszul báníak nálunk az elnyomott nemzetiségekkel. Nemcsak olyan jóhiszemű kultúrembereket, mint Björnsterne Björnsont tudniük becsapni, hanem még a német birodalmi sajté egy részét is. Egyik-másik itthoni nemzetiségi kufár is részt vett az üzemekben és volt járás-keles mindenfelé. Ennek a munkának annál nyugodtabban szentelhetette erejét Anglia, mert Algeciras után máris sikerült zsoldjába fogadni a francia flottát. Ez annak az egyezésnek alakjában történt, melyben biztosítja Franciaországot, hogy atlanti partjait az angol flotta fogja megvédeni, „hogy a francia flotta egész erejét it Földközi tengerre koncentrálhassa”. Ez magyarul azt jelentette, hogy a francia flotta vállalta az angol érdekeknek a Földközi tengeren való megvédését.

Az orosz sajtónak és kultúrának a nyugati országokloan nincs akkora hitele, hogy képes leit volna befolyásolni az európai és amerikai közvéleményt. A cárizmus szájában különben is nagyon komikusan hangzik a népek elnyomása miatti felháborodás, de Angliát a világ ebben a kérdésben elfogulatlannak tartotta és egyetlen úr volt a neutrális országok sajtója mezején, mert sem a monarchiának, sem Németországnak nem jutott eszébe megvásárolni a neutrális külföld sajtóját. A balkániak magok azonban el is hitték és főleg az angol tömjén volt, ami leginkább mámorosította őket és elhitette velök, hogy Magyarország és Ausztria igazán könnyű préda. Csak ki kell nyújtani érte a kezét.

Mennyire közvetlen része van az angol közegeknek a Princip gazzettében, valószínűleg nem. lesz soha pontosan megállapítható. A lord Findlay esete, a török kormány és a bolgár király s kormány ellen tervezett merénylet azonban, melyekben az angol követ, vagy követségi alkalmazott kompromittálva lett, eléggé bizonyítja, hogy Anglia kormányai időnként ilyen eszközöktől sem riadnak vissza.

A komplotot eredmény koronázta, a balkáni szövetség megverte Törökországot, majd az egész Balkánt elragadták tőle. Anglia még a háborúban részt nem vett Romániának

is juttatott baksist Bulgáriából, egyrészt, hogy elidegenítse a monarchiától, másrészt, hogy a nagyon is önálló Bulgáriát, – amelyik a Balkánháború legnagyobb terhét viselte, – megalázza és mőresre tanítsa. A Buxton testvérek Romániát balkán nagyhatalommá tették meg, ki született s természetes feje és döntő bírása a balkáni államoknak.

Mikor aztán a tervnek ez a része ilyen szépen sikerült, Anglia praeceptorokodása mellett felosztották a monarchiát és Németországot. Anglia dőre kiosztotta mindenkinek a szerepét és fokozott erővel megkezdődött az orosz és szerb lázítás.

Azonközben Belgium és Olaszország is be lett vonva az összeesküvésbe. Hogy Anglia a német verseny veszedelmétől szabaduljon, rá kellett a vést és pusztulást Magyarországra és Ausztriára is zúdítani, csalni Belgiumnak, esküt szegni Itáliának, elvérezni Franciaországnak, lángba borulni a Balkánnak.

Es Anglia mindettől nyilvánosan távol állt. Az 1912-iki német flottatörvény novellára Mr Winston Churchill, az admirális első lordja, azt válaszolja, hogy Németország készülődése fenyegető, mert annak van értelme, lia Anglia tovább fejleszti a flottáját, ezért senki sem gyanúsíthatja, hogy bábomra vagy hódításra gondol, *de Németországnak a flotta csupán luxus*. Angliának szükség, Németországnak fényezés. Ha Németország ennek dacára továbbfejleszti tengeri haderejét, kétségtelen, hogy támadást forral. Mindazonáltal Anglia csak védekezésre gondol és azért nem is követeli a nemzettől, hogy a régi elvet – hogy kétszer erősebb legyen a legerősebbnél – érvényesítsék. Anglia békét akar, a béke biztosítására pedig elegendő, ha Anglia flottája 60%-kai erősebb.

De mikor Churchill – e háború egyik főcinkosa, – e szavakat mondta, már meg volt nyerve az, angol zsoldnak a japán, a francia és az orosz flotta, sőt az olasz is, mert a japán háború óta Anglia nem vesztegetett egy percet sem. nyílt és titkos szövetségeseit kényszerítette a flottaépítésre. Franciaországnak 26 páncélos csatahajója (és 4 építés,

alatt), melyek fele már 1906 után épült, az olasz flottának 16 páncélos csatahajója, melyek közül 7 az algecirasi időkre jut, Oroszországnak 7 új dreadnoughtja és 4 dradnought cirkálója, végül Japán 16 csatahajója stb., összesen valamivel többet tesznek ki, mint Anglia egész hadereje. A meglevő erőknél 60%-kal való szaporítása voltaképen tehát az 5 millió tonna űrtartalmon túli szaporítást jelentette. Vendégflottaival Anglia legalább ötször akkora erőt képviselt, mint Németország és szövetségeseinek tengeri hadereje.

Az angol képmutatásnak és gőgnél kissé komikus megnyilatkozása Churchillnak az a kijelentése, hogy Németországra nézve tengeri haderejének a fokozása csak luxus, holott minden egyébtől eltekintve, mindenki tudja” hogy a német gyarmatok területe több mint 3 millió négy-szögkilométer. Amellett beismeri ő maga, hogy az angol világpolitikában nagy változás állott be, mert ezentúl Angliának voltaképen csak egy ellenséggel kell komolyan számolni, Németországgal.

Angliának még eddig nem volt olyan hatalmas versenytársa, mint Németország. Németországnak 1870-ben kerek 40 millió lakosa volt. (Elsass és Lotharingia nélkül), de míg ez a lakosság a hódítmánnyal együtt az első 20 év alatt nem egészen kilenc millióval szaporodott, az 1890--1910-ig lejáráó 20 év alatt kerek 65 millióra emelkedett, vagyis e másik 20 év alatt 15½ millióval szaporodott. (Hozzávetőleges számítás szerint most az évi szaporulat közel járhat egy millióhoz, úgy hogy a birodalom kiszámított lakossága 1915-ben kerek 70 millió lehet.)

Ez a szám egymaga mutatja az óriási és egységes fejlődést, Még impozánsabb ez a kép, ha a születések és halálozások arányszámát vizsgáljuk.

Tíz évi időszakot véve alapul, míg a francia háborút megelőző tíz évben a születések csak 38.7%-ot tettek, 1870-80. időszakban a születések 40.7%-ra emelkedtek. Azóta esik ugyan, mert az utolsó évtizedben már csak 33.5%-ot

tesznek ki, de minthogy 1870 óta a halálozások száma 28.8%-ról 1910-ben 17.1-re esett, a legutolsó évtizedben a szüle lések apadása dacára a szaporulat – 1870 óta – 11.9-ről 13.8%-ra emelkedett. Az évi szaporulat 1.36%, Angliában ellenben csak 0.87%, Franciaországban csak 0.18%, – az összes államok közt a legalacsonyabb. – Franciaország tényleg a meddőség ^határához jutott. Vagyis Németországnak az évi szaporulata kerek 857.000 ember, Angliáé csak 376.000, Franciaországé 70.000. Ha tehát Németország egy millió embert veszítene e háborúban, 14 hónap alatt behozza, Franciaország azonban ugyanezt csak 15 év alatt, Anglia csak 32 hó alatt képes megújítani.

Németország azonban ezt a gyorsan szaporodó lakoszámat képes otthon el is tartani. A német kivándorlás a legkisebb a világon. Tízezer lakosra 1910-ben csak 3.5 esett, (Magyarországon 57.8), Nagybritanniában azonban harminczorannyi, vagyis 10.000-re 100.3 jut, amiben természetesen Irland szerepe a súlyos.

Pedig a földje se valami áldott. Poroszországnak csak egy ötödrésze jó termőföld, 46%-a a két legutolsó osztályú föld, két ötödrésze homok és láp. Az egész német birodalomban az arány csak valamivel jobb. Csak kerek 32 millió hektár feltört föld, és rét, nem egész 8 millió erdő, (ez utóbbinak a harmadrésze az utolsó 20 évben beültetve), De ez a föld úgy van, megművelve, hogy terem 40 millió mm. búza (hektáronként 24.6 mm.), 100 millió mm. rozs (hektáronként 22.70 mm.), 343 millió mm. burgonya (hektáronként 159 mm.).

Hogy képet alkothassunk magunknak, összehasonlítjuk Magyarország termelésével. Az 1911. évről van szó. Magyarország termelését zárjelben írom:

Búza	40,663.000 mm.	(51,731.000 mm.)
Rosz	108,661.000 mm.	(12,783.000 mm-)
Árpa	31,599.000 mm.	(16,539.000 mm.)
Zab	77,041.000 mm.	(13,820.000 mm.)
Burgonya	343,724.000 mm.	(50,471.000 mm.)

(Megjegyzendő azonban, hogy Németország körülbelül kétannyit termel egy hektáron, mint Magyarország.)

Nagybritannia ugyanebben az évben csak 17 millió mm. búzát, 11½ millió mm. árpát, 20 millió mm. zabot és 38.8 millió mm, burgonyát termelt. Területe csak valamivel kevesebb, mint a magyar koronáé. Nagybritannia területe Németorszáéhoz úgy aránylik, mint 58:100. Ugyanazon arány szerint kenyérmagot (búza, rozs, árpa) 104 millió métermázsát kellene termelnie, de csak 29 millió mm. termel. A burgonyatermésének 206 millió mm.-nak kellene lennie, de csak 39 millió mm. termel.

Anglia termőföldje jobb, de javarésze nem szolgál főbbé a termelés céljainak, hanem a luxusnak. Nagybritanniában múltófélben a parasztosztály.

De Németország nemcsak a földművelés terén mutat óriási fejlődést, hanem az ipari termelés terén is. Míg Németországnak aktív volt a külforgalmi mérlege, vagyis többet szállított ki, mint be, nem is vacogott még Anglia. Aktív külforgalmú ország földje termőerejét exportálja ki, – olyan cikkeket ad el, melyekre Anglia gyomra éhezik. De mióta a német ipar oly óriásilag föllendült, hogy Németország külforgalmi mérlege is erősen passzív, Anglia ijesztőnek látja a fölcseredett versenytársat. 1870-ben Németországnak csak 18.560 km. vasútja van, 1910-ben máikerek 60 ezer km. – száz □-kilométerenként 11.3 – 10 ezer lakosra 9.3 km. vasút jut. Nagybritanniában 10 ezer lakóra csak 8.3 km. vasút jut – tehát vasúthálózata a lakossághoz mérten máris sűrűbb, mint Nagybritanniáé, pedig, mint láttuk, a népesedése is rohamosabb, mint Angliáé. Emellett Németországnak a vízi útjai is óriási mérvben fejlődtek. Áruforgalmának negyedrésztét vízi-utakon (folyókon és mesterséges csatornákon) bonyolítja le. Ma a német vasutak körülbelül 60 milliárd, belvízi utjai 20 milliárd tonnakilométer forgalmat bonyolítanak le évenként. (Egy tonnakilométer jelenti 10 mázsának egy kilométernyi útját.)

Németország 1910-ben több mint 2 milliárd marka értékű bányaterméket termelt (csak széntermelése 1.7 milliárd marka). Vasgyártmányainak értéke is jóval meghalad két (milliárd márkát. A német széntermelés (1910-ben) 222 millió tonna, Angliáé 268 millió, de Németország szaporu-

lata az utóbbi 10 évben majdnem 50%, Angliáé csak 18%.

Amellett vegyes iparcikkei (1909-ben) meghaladták a 90 (millió márkát, textil ipara meghaladta a harmadfél-milliárdot, gépipar is óriásilag fejlődött. Természetes, hogy a világforgalomban való részvétele is óriásilag nőtt. Németország 1870-ben a világforgalomban (bevétel és kivétel együtt) 4240 millióval vett részt (Franciaország 4540 millióval), Nagybritannia (Irlanddal) kerek kétszer annyival, 9180 millióval. 1910-ben azonban Anglia össz-forgalma 20.499 millió (11.719.7 millió bevétel, 8779.9 millió kivétel), míg Németországé 16.408 millióra emelkedett (8934.1 millió bevétel, 7474.7 millió kivétel). Franciaországé mindössze 10.725 millióra emelkedett (5738.7 millió bevétel, 4987 millió kivétel). Míg tehát Anglia világforgalom-40 év alatt csak mintegy 2.2-szer -annyi lett (Franciaországé körülbelül ugyanígy emelkedett), addig Németországé majdnem megnégyszereződött.

A majdnem 9 milliárdnyi bevételnek 70%-a nyers. és félnyers termék (561 millióért gyapot és 390 millióért gyapjú), ellenben a .nyolcadfél milliárd kivételből alig egy milliárd a nyers vagy félnyers tennék, – 323 millió értékű szézen kívül, ellenben több mint 6 milliárd értékű tíz iparcikk. (Gépek 500 millió, gyapotáruk 365 millió. gyapjuárük 263 millió, énkor 194 millió, selyemárük 184 millió, finom vasáru 165 millió, anilinfestékek 126 millió stb.) Nagybritannia bevisz Németországba 766 millióért, Németország bevisz Angliába 1102 millióért,

Németországnak 1871-ben kereskedelmi flottája állott 4372 vitorlásból kerek 900 ezer tonna és 147 gőzhajóból 81.000 tonna ürtartalommal, negyven évvel később 2400 .vitorlásból, 463.000 és kerék 2000 gőzösből 4 millió 145.000 tonna ürtartalommal. A világhajóforgalomból 1901-ben, Anglia 53.3%-ot vett ki, Németország csak 10.6%-ot, 1911-toen.(Angliáé leesett 49.8%-ra, Németországé 11%-ra emelkedett. A tonnaürtartalom Angliában 42%, Németországban 60% szaporulatot mutat. Amellett ina már hajóit mind otthon építi Németország.

E számokat csak annak a jellemzésére hoztam föl, hogy lássuk, mennyire képmutatás Churchillnak az a ki-

jelentése, hogy Németországnak is flottája kiépítése csak luxus. Úgy hajóúrtartalomra, mint a világforgalomban való részesedésre mindenütt közvetlenül Anglia után következik.

Olyasmit mondtam, hogy Németország akkor kezdett a gazdasági felvirágzás magaslatára jutni, mikor passzív lett a külforgalma mérlege. Ez némi magyarázatra szorul talán, de mindenesetre fontos politikai következtetések vonhatók belőle.

A fiziokraták korában azt tanították a nemzetgazdák, hogy minden nemzetnek arra kell törekednie, hogy minél több legyen a kivitele és hogy e kivitel lehetőleg felülmúlja a behozatalt, miért különben elpusztul az ország⁷⁷. Ha azonban valamely ország állandóan többért szállít árut a külföldre, mint amennyiért behoz, amikor áruért több pénzt kap, mint amennyit külföldre el kell fizetnie, az arany idők folytán összehalmozódik az országban, a polgárok egyre gazdagabbak lesznek. Míg ellenben ha állandóan több a behozatallá, mint a kivitelié, előbb-utóbb inszolvenciába kell jutni az országnak, épp úgy, mint annak az embernek, aki többet költ, mint amennyi a bevétele.

Ez az okoskodás olyain egyszerűnek látszik, hogy úgyszólván bizonyításra sem szorul, pedig hamis. Kövessük csak a fiziokraták gondolatmenetét. Ha több a kivitel a bevételnek egyre több az országba befolyó pénz, egyre nagyobb tőkék gyűlinek össze. De mi lesz már most a következmény? Az egyre halmozódó tőkéknek egyre termelniök kell, különben értéküket veszítik. Az egyre nagyobb termelés feltétele azonban az egyre növekvő népesedés, – a jóiét ezt különben is elősegíti. Az egyre növekvő népesedés, valamint gazdagodás egyre nagyobb belföldi fogyasztást is jelent. A told csakhamar szűk lesz, vagyis nem képes eleget termelni az egész lakosságnak, az ország tehát egyre nagyobb mennyiségű élelmiszer-importra szorul. Ez az országnak a gazdagságát még inkább fokozza, mert míg a föld nyers termékek vagy félgártmányt importál, addig ipari termékeket visz ki. A nyers termékben a humust, földje termőerejét szállítja ki egy ország és minthogy nyers terméket csak gyér népességű

ország exportál nagybani, exportjában olcsó munkabért ad el a külföldnek. Aktív külforgalmú országok a föld termőerejét és a nép olcsó munkaerejét adják el a külföldnek. Ezek az országok iparcikkeket importálnak, vagyis humusukat és a maguk olcsó mezőgazdasági munkaerejét elcsérelik az importáló ország drága munkaerejével. A német ipar annyi gyapjút, gyapotot, nyersbőrt, fát, selymet dolgoz fel iparcikkekké, hogy amaz állatok eltartására, melyek a gyapjút, bőrt, selymet szolgáltatják, és ama növényzet tenyésztésére, mely a gyapotot, fát stb. termi, tízszerannyi terület sem lenne elegendő, nem, ha az egész ország s népe egyebet se tenne, mint ezeket termelné. De külföldről behozott 100 márka értékű gyapotból ezer korona értékű cikket gyárt és exportál ugyanannak az országnak, mely neki a gyapotot eladta. 100 márkában fizet vagy 90 márka olcsó munkabért s fizeti 10 márkával a humust, – ő ellenben 900 m. értékű drága munkabért exportál.

A kapitalisztikus termelés folytán külföldön hódított piacok külföldi befektetéseket vonnak magok után, főleg pedig azt, hogy az őstermelő ország kénytelen hitelt igénybe venni. A kapitalizáltabb országnak tehát a másik adófizetőjévé válik, a kihitelezett tőke kamata és az ott befektetett vállalati tőke haszna fejében. Lassankint beáll tehát az az állapot, hogy az őstermelő országban vásárolt cikkeket a kapitalizált országnak nem kell hazulról megfizetni, hanem megfizeti az őstermelő országtól járó kamattal és ott szerzett hasznaival. Így aztán egyszerűen hamissá lesz a fiziokraták véleménye.

Anglia például majdnem az egész importját nem a magazsebéből fizeti. Körülbelül 6–7 milliárd évenként az az összeg, amit a külföld kamat fejében fizet Angliának és amit angolok külföldi vállalatai – tőkéi – jövedelmeznek. E vállalatok közé tartozik az is, hogy Anglia a fél világnak a tengeri fuvarozója, minden áruvásár és eladás nélkül is körülbelül 2 milliárd dézsmát szed a külföldi termelésből. Vagy 8-9 milliárd évi behozatalt tehát nem kell a belföldi aranykészletéből fizetnie, hanem külföldi járandóságaival egyenlíti ki. Nem egészen két milliárdot kell tehát összes import-

jáért fizetnie, holott exportja majdnem kilenc milliárdot tesz. Majdnem 7 milliárdot évenként tőkésíthet tehát.

Amily mértékben a német tőke külföldön is terjeszkedett, azon mértékben lehetett passzívva a külforgalmi mérlege. Ma legalább 50 milliárd német tőke hajt külföldön kamatot s hasznot, vagy harmadfél milliárd Németország évi járandósága a külföldtől, amit a hatalmasan fejlődő német hajózás a külföldieknek eszközölt fuvardíjak címén még vagy egy félmilliárddal szaporít. Kerek kilenc milliárd behozataláért-tehát csak vagy 6 milliárdot kell fizetnie, úgy hogy $7\frac{1}{2}$ milliárd kivitelnél másfél milliárdot még tőkésíthet.

De ha a német közgazdaságnak eme mutatóba felhozott adatait összevetjük Angliáéival, még valami tűnik szemünkbe. A német közgazdasági élet szervezettebb és jobban alkalmazkodik a politikai viszonyokhoz. Az ipar óriási fejlődése mellett a földművelés óriási fejlődését is mutatja, mire silány földje mellett óriásilag fejlődött vegyi ipara képesíti. Vegyipara segítségével a föld organikus termékeit kimeríthetetlen és korlátlanul előállítható anorganikus anyagokkal újítja meg. (Anorganikus trágyázás.) Ennek az eredménye pedig egyre szaporodó és egészségesen fejlődő parasztsága, vagyis olyan ember-reservoárja, mely a szaporodás okozta energiafölöslegével, egyre nagyobb feszültségek felhatalmazására s így munkák létrehozására képesíti. Németország ma az egyetlen kultúrmedence, mely óriási gyarmatosításra képes, anélkül, hogy gazdasági szervezete fogyatékát érezné. Másrészt meg, minthogy szükség esetén még szaporodó népességének is elég élelmicikket képes termelni, – ki nem éhezethető.

Míg ellenben Anglia külföldről élvezett járadékainak nagy része fuvardíj és kamat. E két tétel nemzeti jövedelmében aránytalanul nagy még ipari termelésével szemben is. A nemzetközi forgalom és termelés megakasztása tehát sokkal ingadozóbbá teheti gazdasági helyzetét. Egész gazdasági szervezete kizárólag az angol világhatalomhoz alkalmazkodott. Egyenrangú tengeri nagyhatalom keletkezése rögtön megroppantani.

Második veszedelme, hogy földművelése egyre tért veszít, úgy hogy saját népességének alig egy (harmadát képes eltartani saját termelte élelmicikkeivel s így könnyen kiéhezethető.

Végül nagy veszedelme, hogy nincs parasztsága, vagyis az az óriási emberreservoárja, mely igazi gyarmatosításra képesítené.

Van még termelési szervezetének más nagy baja is, a melylyel nem akarok e helyütt foglalkozni. De az a körülmény, hogy óriási ipari fejlettsége «mellett sem tudott egy évig tartó háborúszülte helyzethez alkalmazkodni, – elég muníciót termelni, – hogy e végből valósággal az egész alkotmányát felforgató forradalmat kelle csinálnia felülről és még ez is nagyon kétes sikerrel kecsegtet, – azt mutatja, hogy termelési szervezete olyan egyoldalúvá, másfelévé egykönnyen nem idomíthatóvá alakult ki, hogy képtelennek kell tartani arra, hogy még egy, a mostaninál esetleg nagyobb megpróbáltatást megroppanás nélkül túlélni tudna.

A vénség jelenségei ezek. Az ifjú szervezetek hódító ereje ép abban nyilatkozik még, hogy a módosuló létfeltételekhez egyre lépést tartó mód okulással alkalmazkodni tudnak. A megvénhedt szervezetek erre már nem képesek, mint beáll a véredények messzesedése, az izmok és idegszálaik is csak a megszokott irányú mozgásokat képesek teljesíteni, ezt is egyre fogyó energiával. Újfajta kényszerű mozgás. Vagy hirtelen megindulás – egyszerre vérömlést okozhat.

Ez a muníciókérdés – Anglia idült arteriosklerosisá-
iák a jelensége.

A német termelési szervezet fölényes voltát Anglia is annyira érzi, hogy már 1906-ban Chamberlain egyetlen védelemnek Németország ellen a védvámok szükségességét hangoztatta. Ezt a programot elsöpörte Lloyd George liberális programja, de miután az Asquith-kormány Lloydal együtt szép lassan konzervatívvá vedlelt át, újra hangoztatják Angliában, hogy a háború után egyetlen; vé-

delem a „megvert” Németország ellen a védvám lesz. Ma már különben megértjük Lloyd George radikalizmusát és arra következő konzervatív voltát. A liberális program, a munkásság nyugdíja stb. csak készülődés volt a háborúra és a liberális program voltakép a munkásnép lekenyerezése volt a háború esetére.

Ha már a megvert Németország ellen a védvám segítése kell, mivel védekeznek majd a diadalmas Németország ellen? A háború utáni időtől amiatt fének, mert látják, hogy a német termelés válságok nélkül folyt ez év folyamán is. Minthogy azonban a kivitel lehetetlen volt, attól tartanak, hogy óriási k észlelek .halmozódtak fel, melyek mind elárasztják majd a béke beálltával a piacot. Ez a félelem egyszersmind beismerése annak, hogy Anglia termelő szervezetét a háború megbénította.

A németiség töménytelen energiakifejtése különben más tekintetben is egyedülálló jelenség a történelemben.

A népeknek csakúgy megvan a gyermekkoruk, a harcos koruk és a vénhedésük kora, mint az egyéneknek. Ahogy az egyén az élet színpadára csak akkor kerül, midőn az étettől való küzdelmében kilép a szülei házból, a népek harcos kora is akkor kezdődik, mikor eredeti kereteikből kikelve, katonai szervezetük diadalmasan kifejlődik. Minél diadalmasabb ez a harcos szervezet, annál nagyobb fölösleget szerez és így idő multával egyre jobban alkalmazkodik a fölösleg élvezéséhez, annál inkább elharciatlanodik és annál raffináltabb élvezője lesz az életörömeleknek.

Ez az elpohosodás időszaka, mely együtt jár a fényűzés nagyobbodásával, a sovinizmus elapadásával, a művészetek fejlődésével, szélesebb rétegekre való terjedésével, a gyönyörök kultuszával, a kozmopolitizmus kifejlődésével. A hellenség az életöröm tanítója lett, mikor államisága megszűnt s katonai képessége megcsökkent. A köztársaságot életető római sovinizmus helyét a stoa kozmopolitikus felfogása váltotta fel. A fesledező impérium a világpolgárság fogalmává szélesítette a római polgárjog kiváltságát. Ez a

kozmpolitikus felfogás volt természetes, szinte kényszerű átmenet a keresztény zsidó embertestvériség felfogásába.

De ez csak akkor fejlődhetett ki, mikor mindinkább megcsappant a katonai készség és a császárság ezzel vesztett szervező fegyelméből. Hajdan erős katonai készségű népeknek a dekadenciája ez. Erre nem következhetik, csak a teljes felbomlás.

A németiség keresztülment ezen a fázison a XVIII. század folyamán. A Göthe-Schiller ideálhumanizmusa körülbelül olyan jelenség a német-római császárságon, mint a stoa és a kereszténység diadala a régi imperiumon. A művészetek, a filozófia kifejlődésével, a katonai készség megcsappanásával járt ez is. Napóleonnak úgyszólván az egész németiség meghódolt s egy emberöltővel Nagy Frigyes után a porosz militarizmus halálos vergődésben feküdt Napoleon talpa alatt.

A világtörténelem orvosprofesszorai szerint ez után a teljes bomlásnak kellett elkövetkeznie. Hogy a fesledező organizmus Anteusként újra ifjúi harcokképen ugorjon talpra a világtörténelem porondján, mikor földet ért, – egyetlen eset a világtörténelemben.

Ez pedig arról fész tanúságot, hogy éhben a népben akkora energiabőség lakozik, mint amilyen még soha népben nem rejtezett.

Jó lesz szemébe nézni ennek az igazságnak, mert alkalmazkodnunk kell hozzá nekünk is, kik szövetségesei vagyunk, épen úgy mint ellenségeink is.

És ha egyre arról folyik a szó, hogy a németiség nem tud rokonszenvet ébreszteni maga iránt, értsük meg, hogy ebben az ellenszenvben azok rettegése nyilatkozik meg, kiknek imponál ez a rengeteg német népenergia. És ha a „semlegesek” bensejökben mind ellenségeinkkel rokonszenveznek, ha Ausztrália és Canada példátlan lelkesedéssel küldik fiaikat az angol seregbe, ha az Unió egészen a szemérmertenségig visszaél „semlegességével” Anglia javára, – értsük meg, hogy az egymásra acsarkodó idegeneket csak a közös fogvacogás hajtja egy fészekbe.

És ha békére nem mer gondolni egyik sem, ennek is ez a magyarázata.

A békének ez a pszichológiája: Meg vagyok verve most. Békét kell szereznem, hogy új erőt gyűjtsek, hogy majd ki-
köszörüljem a csorbát.

De ha a megvert fél úgy erezi, hogy annyi erőt soha-
sem képes összegyűjteni, amennyivel ezt a diadalmast majd
valamikor leverheti, úgy nem mer békét kérni, nem is kér-
het, mert a béke a megadás.

A rengeteg német energiával szemben úgy érzi az egész
ántánt;

Morituri sumus.

III. A francia kultúra

Franciaország kétízben közeledett a világalomhoz, XIV. Lajos és Napoleon idejében. Mind a kétszer Anglia taszította le a vezérlő helyről.

A párisi békében 1763-ban elragadta Anglia Franciaországtól Északamerikát és Hindosztánt. Michelet, mikor leírja a párisi béke veszteségeit ezt a kérdést veti föl magamagának:

— Mit veszítettünk el?

— Nem kevesebbet, csak egy világot, – felel meg rá Michelet.

A francia szellem befolyásának egész Európa meghajlott, a német fejedelmek udvaránál nemcsak franciául tárgyaltak, beszéltek, komédiáztak, hanem még a legaprólékosabb dolgokban is a franciákat majmolták, csak Anglia zárkózott el gőgösen a francia szellem hódítása elől.

Németországon keresztül ismerték meg ellenben a világ különféle nyelvű népei a francia tudományt, irodalmat és művészetet, a német könyvkereskedés millió s millió kötetekben kolportálta nemcsak a francia szellem, hanem a francia szenny termékeit is. Anglia csak gúnyt, gyűlölködést, lenézést tartogatott szomszédja részére. A francia irodalom legértékesebb termékei bizonyára mindenkép utat találtak volna a világba, de a közepszerűségek, az efemer irodalomnak évenként ezrekre menő köteteit a német könyvkereskedelem és fordító irodalom hozta százezer példányokban a világ minden tájékára. Milliókra menő évi jövedelmet a francia nemzet egyenesen ennek a német munkának köszönhet, – sokkal többet, mint amennyit megér az a szellemi és erkölcsi épülés, melyet e könyvekből meríteni lehet.

És Franciaország mégis Anglia szövetségében harcol

Németország ellen és két emberöltő óta néha az őrjöngés tüneteire emlékeztető gyűlölködéssel illeti ezt a szomszédot. Ez a gyűlölet valósággal leáljasítja sokszor a gentilhommeok eme népét és orcapirító megnyilatkozásokra ragadja legértékesebb fiait.

És mind ennek egyetlen oka van – Elsass.

Egy bagatelle.

Mi ez ahhoz a világhoz képest, melynek elvesztet Michelet siratja? Egy járás.

Nem francia lakta ezt a tartományt, hanem tősgyökeres német, nem törzsökös része volt francia földnek, nem véres hódítmány, hanem egyszerű pucscsal, suttymban elrabolt kis tartomány. Elvételeivel nem is amputáltak le valami fontos életszervet róla. Elvétele után húsz esztendő alatt többet épült, erősödött s gazdagodott Franciaország, mint elvétele előtt hárommannyi idő alatt. Göthe idejében még teljesen német város volt Strassburg s miután a németek elvették, csak visszavették, ami jogos birtokuk volt, s amely javarészt soha meg sem szűnt német lenni.

És 45 év óta egész történelmét, életét ez a kis elvesztett vármegye befolyásolta. Aranynyal lehetne bevonni egész Elsass területét abból a pénzből, amit 45 év óta csupán a visszavételére szervezett s növelt seregére költött. Hűtlen lett hagyományaihoz, tért vesztett minden világrészben, alázatos házaló lett nagyhatalmak udvarán, eladta a lelkét halálos ellenségeinek és mondhatatlan nyomorúságot zúdított magára, hogy ezt a megyét visszafoglalja. És bele fog pusztulni ebbe a rögeszmébe, mert emberi belátás szerint soha vezetőpozícióját vissza nem szeresheti, – 20 év kell neki, míg meddőségnek induló ágyéka annyi csemetét szaporít, amennyit ebben a háborúban mészárszékre küldött ezért az Elsassért, mely nemcsak nem lesz az övé soha, de amelyik nem is kívánczolt hozzá.

Vagy nem is egy tartomány visszaszerzése a sarkantyúja ennek a sorvasztó küzdelemnek, hanem a revanche, a bosszú maga?

A XX. században, a természettudományok korszakában, amikor a kapitalizált európai államok a világot osztják fel

maguk közt és Alexandriától Fokvárosig vasutakat építenek a kultúra hordozói és Babylon romjai fölött német lökoinotivok süvöltenek végig, mikor a mesterséges fehérje technikai problémája, az energia törvény megismerése a ma programja, egy nyugateurópai nép nemzetvoluta betetőző megvalósulását, minden ideálok ideálját a gloárban látja, *mely bosszút* szerez!

Egy nép, mely elől zaj nélkül, de rohamosan elragadják piacait, melynek iparcikkeit otthon leszorítja az idegen termelés, mely, amint hajdan első gyermeke volt az egyháznak, később első mestere volt művészetnek, irodalomnak, tudománynak, – elhanyagolja népiskoláit, korrumpálja közigazgatását, a demagógia karjaiba veti magát, hogy *a* gloárnak élhessen. Meddő lesz, apái a luest terjesztik, anyái nem tudnak szoptatni, asszonyai elfelejtik a szülést, – mert egész elméjét elfogja, betölti, minden fölös és nem fölös energiáját fölemészti a gloár!

Mi az a gloár? A dicsőség? Mi az?

Az antik rómaiak erkölcsi ideálja a virtus volt. Harcosi embereknek harcos erkölcsé, a cselekedetekben megnyilvánuló férfiaság, mely hódit és törvényt alkot, leigáz és a civilizáció intézményeit építi.

A germán törzsek körülbelül ezt a fogalmat fejezték ki Gewehre szóval, a diadalmas birtoklásban megnyilatkozó férfias, harcos erőt.

Milyen gyöngé, beteges, nyavalygóan üres és affektált ezekhez képest a gloár fogalma. Nem a harc szeretete, csak a hiúság áhítózása, nem a tettekre serkentő erő, csak a látzatok sóvárgása, nem az erkölcs bére, hanem a feltűnési, szereplési viszketeg.

Hisztériás sóvárgás.

Lues, meddőség és gloár, a testi és erkölcsi fogyatékok háromsága.

Revanche!

Kitől követelik az elégtételt? Kin akarnak bosszul állani?

Nem tudom elnyomni magamban azt az érzést, hogy a revanchet voltaképp nem is Németországtól követelik, hanem a világtól. Adjatok nekem elégtételt és elismerést, mert vagy érzem, ti nem tarttok már oly értékesnek, mint azelőtt.

A revanche (tehát nem is annyira bosszú a németen, mint rehabilitáció a világ szemében.

De ha egy nemzet úgy érzi, hogy rehabilitációra szorul, hogy nem becsülik annyira, mint előbb, nem azt kell-e következtetnünk, hogy ez a nemzet maga is érzi, hogy nem érmór annyit, mint előbb?

A szellemi működések labilis egyensúlya, a psyche csekély igényűsége és rendkívül intenzív visszahatása, az ingerek gyors váltakozása, a kedélyélet rendellenességei, a gyorsan váltakozó ingerek folytán a szerfölötti izgékonyosság. Az érzéseknek nem hangulatokban, hanem átmenet nélküli indulatokban való megnyilatkozása. Az érzetek és indulatok tarka változata, a nevetés és sírás, a nagylelkűség és a lealjasító dühkitörések különben meg nem okolt gyors átmenetei. Szeszélyesség, gyorsan fellobbanó vonzalmak és megokolatlan gyűlölködés kitörései. Heves kívánalmak, extázissal határos undorérzetek, fonák érzékhangsúlyozások és idioszinkráziák. Eltompult társadalmi és etikai érzet, közömbösség a kötelesség és hozzátartozóik jóléte iránt. A bántalmak túlozása, színlelése, a feltűnési vágy, melynek a kielégítése hazugságtól sem riad vissza. Koholt merényletek elbeszélése és kiszínezése, gyöngült erkölcsiség. A sikerelenségnek, mint a legrettenetesebb élménynek az átérzése, gyöngült emlékezés, mely a fokozott képzelet játéka nyomán az emlékezés meghamisításához vezet. Érzékcsalódások, illúziók. Beteges hiúság. A kéjérzetig fokozott nemi érzet, kendőző szerek és szépítő szerek túlzott használata. Akarási és erkölcsi gyöngeség, az észlelet felületessége. Rendellenes nemi érzetek, megokolatlan féltékenység, a képzelet képeiben való teljes kéjérzet és kielégültség, ellenben a gyönyörézet hiánya á szerelem normális kielégítésénél. A saját egyéniségnek az előretolása, a magzat elhanyagolása. A fokozott nemi vágygyal fokozódó borzongás a szüléstől és a vajúdás gondolatától. Az egocentrikus világszemléletnek az

altruizmus fölé helyezése. A nemzetiségi és családi érzés fogyasztéka az én szerepeltetésével szemben.

Vajjon a francia jellemet festettem e tépett mondatokban?

Nem. Egy elmekórtanból idéztem a hisztérikus jellemek leírását. De azért megjárja a modern francia és Franciaország jellemzésének is. Sőt körülbelül jellemzése a francia szellemnek és művészetnek is. A mai már elfajulás, de » kutató szem még az egészségesben is felfedezheti ama jelenségeket, melyeknek elfajulásuk esetén ilyen tünetekre kell vezetni.

Kétféle észlelő elme van. Az egyik, mely a tüneteket, úgy amint eltérve jelentkeznek, elszigetelten észleli és abban keltett hatás szempontjából ítéli meg. Minthogy minden ítéleténél s értékelésénél a szubjektív hatás a mérték, ezek az elmék egocentrizmusra hajlók. Az egész világ képe és felfogása az énbe fut össze. Az én a világ központja, az egész csak az én körül zajló forgatag.

A másik fajta elme az egyes jelenségeket valami egyetemesség megnyilatkozásának tekinti, minden elszigetelt jelenséget egy nagy összefüggés, többivel kapcsolatos láncszemének tekint. Magamagát is ez egyetemesség, ez összefüggés egyik tünetének tekinti. Mihelyt magamagát mint valaminek a tünetét tekinti, alárendeli magát a nagy összefüggésnek, már nem egocentrikus. Amaz egyénisége kidomborításában, ez az erkölcsi törvényben, a nagy összefüggés megvalósításában látja s keresi embervolta be teljesedését.

Az egocentrizmus bálványozásához vezet, az acentrikus szemlélet *morált* épít ki.

A morál voltaképp nem egyéb mint az a törvény, mely az egyénnek a nagy összefüggés iránti viszonyát szabályozza. Ez az, amely kötelességeket szab. A kötelesség erkölcsi egyéniségünk alapvetése, a kötelesség az a kapocs, mely a nagy Összefüggéshez csatol, kötelesség nélkül nincs erkölcs, erkölcs híján nincs ember. Embervoltunk feltétele tehát a kötelesség teljesítése. Lehetetlen együnknek is a nagy összefüggés kényszere alól mentesülni. Ez a kényszerűség nyilatkozik meg a kötelességben,

Igazában ez a Kant categoricus imperativusa.

Az első fajta észlelő elme típusa a francia, a másik a német.

Az egocentrikus törekvés jellemzi a franciának még általánosításait is. Descartestól Bergsonig egész filozófiáján észlelni lehet ezt a jellemet, de észlelni lehet egész irodalmán, művészetén, azon a módon, melylyel tudományos észleleteit feldolgozza. A német filozófiában, Hegelnél csak úgy mint Kantnál, a nagy összefüggés keresése a jellemző.

Ez az alapvető különbség észlelhető azután egész erkölcstanán, gazdasági szervezetén. A francia filozófiának e kellett fajulnia a Bergson elméletébe, míg a német elmélkedésnek kényszerűleg el kellett jutni az energiatörvény általánosításáig és ai monismushoz, Az energia a legszélsőbb általánosítás és az energetikus monizmus leggyökeresebb behelyezése az embernek a nagy összefüggésbe.

Az eszmélkedésnek mindakét módja értékes eredményeket hozhat létre. Amaz a tüneteket észleli s a jelenségek megismerésére s összehordására vezet, ez a jelenségekben megnyilatkozó általánosításokhoz, az egyetemes törvények indukciójához, az összefüggések megállapításához vezet.

De a kétféle működés csak bizonyos mesgyéig egyformán értékes. A francia típusú elme adalékösszehordása értékes, főleg; míg az egyetemes törvény, az összefüggés törvénye föl nincs fedezve. Ekkor a felületes szemlélet érték-leien ebbé válik. Az egyetemes törvény felismerése az egyes tüneteknek sokkal alaposabb észlelésére képesít. Az indukció útján fölfedezett törvény a dedukció lámpását is a kezébe adja a kutatónak, tehát észlelete pontosabb, alaposabb, a látszatokat el tudja különíteni a valóságoktól. A másik még mindig az a felületes szemlélő, aki volt, mielőtt szemléletei alapján az egyetemes törvényt fölfedezték.

Ez a magyarázata a francia felületességnek és ötletességnek és erkölcstelenségnek. Ez magyarázza meg annak a szállóigévé vált mondásnak az igazi értelmét: Francia ötlet, német gyártmány.

Ez a természete idézte elő, hogy a franciák megölték a tragédiát. A francia szellem a 19-ik században diadalait főleg színpadi műveivel aratta. Itt is tűnik ki leginkább ennek az espritnek üressége és értéktelensége. Nincs e század színpadi termékei között egy sem, melyet egy-két évtized örökre el nem temetne. (Tán az egy Cyranot kivéve.) Az efemérség korszaka ez. A lehető 3egsekélyebb, mert megölték a tragédiát.

Joga van-e magát poétának nevezni, ki nem érzi ki az életbot a tragédia lüktetését?

Képes lesz-e valaha megsejteni az ember nagy epopejáját az, ki nem érzi meg a tragédiát? Képes-e a humanizmus diadalának a gyönyöreit érezni, kinek emberlétünk ezer kínjainak tragikuma nem fáj?

Csak az a poéta, kinek elméjében, alkotásában, dalában megérezzük a világ tragédiáját.

Aki a tragédiát megölte, megölte a költészetet.

Az egyetemestől különszakadt francia esprit megölte a tragédiát. Ahogy az angol kalmárszellem megölte a romantikát.

A francia elmének az intuíció az istápjá, a német elme a szervezkedésiben excellai.

Az egyik hasonlít olyan emberhez, ki sötétben ismeretlen szobán akar keresztülurranni. Alig látja a körvonalakat, inkább ki kell találnia, hogy hol, minő bútordarab. így aztán egyre beleütődik valamibe. Egy kiálló sarokba, egy Árnyékburkolta bútorba. A másik, aki ismert környezetben mozog, minden nehézség és mesterkedés híján elkerül minden összeütközést.

Hány problémát vetett föl a francia irodalom, mely voltaképp nem is az élet problémája, hanem a tájékoztatlan-ságé vagy a tudatlanságé?

Hisz ép ezért akkora a szuggesztív ludasuk. Sajnos, még ma is óriási a többsége a tudatlanabbaknak.

A francia elme elszakadt az egyetemestől.

Ez magyarázza meg, hogy a francia psyche a szere-

lemben a gyönyört, az egyéniség beteljesedését látja, a német pedig a jövőt folytató, az egyetemeshez kapcsoló fejfen tartót, az ivadékot keresi. Amaz magamagát, a gyönyört keresi a párjában, ez inkább az ivadékát szereti benne. Annak a politikái élete zsarnokokat és szolgákat, sokszor lázadó szolgákat szerepeltet, emez szervezetet, ahol mindenki alárendeli, de senki sem egészen szolga, sem zsarnok, sem lázadó.

Ha ez a francia típus elfajul – hisztériássá és meddővé kell elfajulnia, mint aminővé a modern francia elfajul.

Nem véletlen, hogy a luest a franciák terjesztették szét Európában és hogy e betegség becéző neve a francia betegség lett, nem véletlen az sem, hogy irodalma, főleg az utolsó száz évben, világszerte a hisztériára hajlókat kapja meg és hatása főleg a hisztéria berkeiben érvényesül.

Minden munka energiavesztegetéssel is jár, az egész rendelkezésre álló energiakészlet nem dolgozható föl a munkaeredményben. Valamely nemzet energiáinak a szervezése az államban és intézményekben szintén munka, mely több-kevesebb energiaveszteséggel jár. Lehetőleg kevés energiaveszteséggel lehelő legjobban működésre szervezni egy nemzet erőit, tehát minden nemzet létfeltétele. Ha valamely álliam vagy egyáltalán nem képes, avagy csak nagy erő vesztegetéssel képes megszervezni egy nemzet erőit, *annak* előbb-utóbb el kell pusztulnia.

Szervezettség és a nemzeti energia lehető legcsekélyebb elfecsérlése, tehát életetve minden országnak. Mennyire jói tudja megválasztani azokat az embereket, kik sorsát vezessék és erőszert vezetet irányítsák, ettől függ nagysága és jövődjöje minden népnek.

A demagógia fogalmát voltaképp így kellene meghatározni: a nemzet erőinek az excentrikus szervezése, vagyis olyan szervezet, mely a nemzet erőinek egy részét mellékvágányra viszi és így fecsérli el. A demagógia elhatalmasodása tehát a nemzeti energia elfecsérlését jelenti.

A demagógia uralma az anarchia felé való közeledés. A demagógia uralnia pedig elháríthatatlan, ahol a hatalmak

megosztása megszűnik s így többé-kevésbé egyetlen szerv kezelője az egész hatalomnak. Az abszolút hatalmú parlament ép oly zsarnok, mint az abszolút hatalmú cár. A cár is a maga környezetével való különféle kompromisszum, árán tud csak érvényesülni, a demagóg pártok megosztzkodása a meg nem osztott hatalmon szinte ilyen természetű jelenség. A köztársaság abszolút hatalmú parlamentje és az abszolút hatalmú cárizmus tehát a legbensőbb rokonságban leledzenek. Mindakettő a forradalom küszöbe előtt tumbol a forradalom elől való fogvaccogató örökös félelemben. Mindakettő voltaképp csak pitvara az anarchiánk. Egyiknek sincs képessége a megfelelő férfiakat a kellő helyre kiválasztani.

A francia nép 100 év óta igen rosszul tudta megválogatni embereit. A forradalomból a caesarismusba való álmélet szinte természetes volt. Az alkotmányos királyság elleni forradalom 1848-ban, egy olyan kaliberű kalandornak, mint amilyen III. Napoleon volt, a szereplése, a harmadik köztársaságnak a története, mind azt mutatja, hogy a francia nép elvesztette a képességét emberei kiválasztására és politikai erőkoncentrációra. A demagógia játéklabdája lett, mely részint hízelgő, részegítő frázisokkal, részint terrorizmussal dolgozott. III. Napoleon maga is demagóg volt, még pedig elég silány fajtájú. De a harmadik köztársaság is a demagógia uralma. A bulanzsismus, a Dreyfus-ügy, a Poincaré-Viviani-Briand kalandorpolitika, mint a legveszedelmesebb demagógia. Amit közvéleménynek neveznek, sokszor voltaképp a demagógok terrorismusa által a közönségre ráerőszakolt vélemény. Az egyes frakciók ugyan az egymás közti tülekedésben felváltják egymást, de a demagóg frázisok és a terror az egyetlen mód, amellyel a politika mezején Franciaországban eredményeket lehet elérni. Még a szociáldemokrácia sem tudott ettől az infekciótól mentes maradni, és Guesde, Sembat, Thomas szereplése kétségtelenné teszi, hogy a szociáldemokrata vezérek a hatalomért csak olyan cselekedetekre képesek, mint a többi pártok és demagóg frakciók. A szószátyárok, kik karrierjüket szónoklásuknak köszönhetik, a háborút is szókészlettel akarták megvívni. Ahelyett, hogy muníciót halmoztak volna fel, frázis-arsená-

lókat létesítettek, seregek helyett hazugságokkal akartak hadjáratokat viselni.

Mínthogy terrorismus nélkül a Poincaré, Viviani, Briand triumvirátus nem csinálhatta volna meg a háborút és terrorismust a szocialisták nélkül nemi lehetett csinálni, bevették a cinkostársaságba a szociáldemokrata vezéréletet is, – Vandervele már különben is példát adott – akik azóta szórói-szóra ugyanazokkal az argumentumokkal és frázisokkal élnek, mint a demagógia és a polgári pártok, ugyanazokat a sok tekintetben együgyű hazugságokat hangoztatják és ugyanama félkegyelmű meséssel áztatják – nem tudom biztosan – magukat vagy másokat. Elsass visszafoglalását olyan célnak hirdették a szocialista miniszterek is, mely nélkül békére gondolni sem lehet, – ha évekig tart is tart a háború, ha belepusztul is az ország.

Lehet ilyen badarságot bármilyen szocialista ideológiával támogatni? Van olyan szocialista ideológia, mely megengedné, hogy pusztán a gloárért ember-hekatambákat áldozzanak?

És ugyan mire kell Franciaországnak Elsass? A határai ma jobban megvédhetők, mint 1870-ban voltak, gazdasági fejlődése, kapitalizálódása ma rohamosabb, mint mikor Elsass még Franciaországé volt.

Vagy tán azért kell mindenáron visszaszerezni, hogy így leendő háborúk méregfogát kihúzzák? Hisz elvesztése esetén Németország epedne legalább épp annyi joggal revanche-ért és újra ok lenne a gyűlölködéésre.

Vagy a német militarismus letörését idézné-e elő ez a megoldás?

Ez a német militarismus hazug frázis, melyet az angol képmutatás dobott a világpiacra és voltaképp a német nép egységét és szervezettségét jelenti. Minden egészséges és fejlődő nép szervezettsége erős, tehát militarista, – csak a beteges dekadens népek nem azok. A német militarismus elnyomásának voltaképp ez az értelme: Legyen a német nép is olyan dekadens, meddő, luetikus, mint mi. És ha szép szerével nincs hozzá hajlandósága, nyomorítsuk meg erőszak-

kai. Nem inkább erre a törekvésre illik rá a Militarismus megnevezése?

A militarismus fogalma voltaképp a fegyelmezettséget jelenti. Legalább francia ajkon, mikor dühhel vagy vádolva hányják a német szemére, ilyen értelmű.

Ilyen értelemben pedig a szocialistáknak nem szabadna a militarismust becsmérelni. Hisz ez a fegyelmezetség feltétele a társadalmi forradalomnak és szárnya a> munkásság küzdelmének.

A német mintára szervezett szociáldemokrácia igazában munkásmilitarizmus.

Annak a megjelölésére, hogy az állami szervezet túlságos mérvben kiszolgáltatódik a hadseregnek, más szót kellene használni, mint militarizmust.

Militarizmus a harcosság szelleme.

Ez pedig az ifjak, a jövődőt alkotók, a jövődövel birok szelleme.

Tán a szoldateszka alkalmasabb megjelölése lenne a hadsereg túltengő befolyásának.

A francia egocentrikus és a német monisztikus eszmélkedés közti különbség talán sehohsem annyira szembeszökő, anint a francia és a német szocializmus között.

A francia szocialista úttörő elmék inkább lírikusai a munkásnyomornak. Ez magyarázza meg a saintsimonisták szellemi kapcsolatait az evangéliummal. Ezen a nyomon jutottak el a kommunismushoz. Az egocentrizmus végső következtetései kényszerüleg az anarchiához vezetnek.

A német szociáldemokrata elmélet nagy szervezőkben, a szocializmus diadalai pedig a szervezetben nyilvánulnak. A francia szociáldemokrácia a német nevelőhatása alá került ugyan, de ez a nevelőhatás egyelőre nagyon felületesnek mutatkozik. A hisztéria kitör belőle.

A grande nation nem képes felmutatni egyetlen embert, aki bátran merné nyilvánítani a véleményét. De talán nincs is véleménye, mely a hivatalos közvéleménnyel ellenkezik?

Ez még szomorúbb sülyedés lenne, de ennyire még

nem jutottunk. Az igaz, hogy az orosz cárt állítja oda, mint Európa szabadságának a védőjét, hogy lepiszkolja és létezését tagadja a német tudománynak, hogy szervezett jajgatást indít meg világszerte a reimsi székesegyház lövetése miatt, holott ezt ő maga katonai állásnak szerelte és fegyverezte föl, de azért lehetetlen, hogy ne lenne sok gondolkodó ember az országban, aki belátja, hogy ezek oly hazugságok, melyek talán elég alkalmas fegyverek a demagógok kezében, de amelyeket kultúrvoltukat tisztelő férfiak nem alkalmazták soha, *vagy legalábbis nem dicsekszenek* vele. És mégsem akad férfi, ki a lelkiismeretnek szót adna. Még olyan férfiak is, mint Anatol France, demonstrálni tudtak a demagógia eme kicsapongásai mellett!

Míndez csak azt bizonyítja, hogy Franciaországban nem a bölcsek és higgadtak, nem a műveltek és az állaim-férfiak csinálnak politikát, hanem a csöcselék, melyet a leg-egygyűbb demagóg isi meg tud nyergelni. Egyáltalán nincs, nép, melynek olyan üresfejű, silány bálványai lennének. A csöcselék nem csak az utcán gyülekezik – van csöcselék, mély szalonokban van otthon s palotákban lakik.

Ennek nagyon egyszerű a magyarázata: a népoktatás gyöngye, a középiskolai oktatás pedig rossz. Ennek a következménye, hogy van ugyan elég nagy elméje, iángeüméjü gondolkodója», nagy tudósa, de nincs oly rétege, mely az általános ismeretek ama mértékével rendelkeznek, amennyivel a német nevelés egy középiskolai hallgatót mindenesetre felruház; Történettudósai esetleg olyan járatlanok a fizikában, mint egy zulukafffer, természettudósai pedig nincsenek tisztában azzal, hogy Budapest és Bukarest két különböző város neve. Az elemi és alapvető általános meretek hiánya teszi gyermekesen hiszékenyekké még legerősebb elméiket is.

Ez a magyarázata annak, hogy miért nincs a franciának olyan egyetemes elméje, mint Leibnitz, Göthe, Humboldt, íz egyetemes elmék emlékezete olyan, mint egy ön magától elénk táruló egész könyvtár, melyet az illető a koponyájában hord. De hogy tárhatna fel egy könyvtár akármilyen könyvet, melyét nem tettek belé?

Leibnitz, Göthe, Humboldt sokait magok kifundáltak,

sokat magok fölfedeztek, de sokat tanultak is. Az iskolában. Mert volt erre való elemi és középiskolajuk. A francia középiskola ellenben megfelelő általános ismereteik híján hagyja látogatóit.

Bizonyos fetisiszta imádattal vannak sokan nálunk is a francia kultúra termékei iránt. A mi kultúránk fája a termékenyítő erőt a német kultúrától kapta és kapja. Időnként a francia kultúra hullámai is érik, és mint minden hullámvérés, ez is hagy iszapot maga után, de azért nevetséges lenne tagadni amaz életerők értékét, melyeket életünk fája a francia kultúrából merített. De néha a jogos visszahatás, néha nacionalista rövidlátás a német kultúra ellen a francia kultúr értékek túlzott becsűjét szerette kijátszani. Az iszapot szerető betegek, a hisztériások, a demagóg jelzőszavaktól megrészegültek pedig valóságos kultuszát inaugurálták.

Fölötte fontos tehát kultúrértékeink új becsűje. Ez újraértékelésben, azt hiszem, a francia kultúrahatások értékét majd devalválni fog kelleni.

Nevetséges lenne az összes kultúrérjök monopóliumát a németnek vagy bármelyik népnek tulajdonítani. Ostoba és hiábavaló kísérlet lenne bármely nép kultúrhataisai elől elzárkózni. Hiszen még a régi babyloni, a mai kínai kultúra kölcsönhatásainak a nyomát is megeljük lépten-nyomon a magunk kultúráján, hogy lehetne tehát a franciát kirekeszteni vagy lekicsinyelni. De nem szabad elfelednünk, hogy valamely népnek nagy múltja nem elég ok arra, hogy mtaí sülyedését észre és számba ne vegyük. Már pedig meg kell állapítanunk, hogy a francia nép dekadenciában van. Az energiátörvény kérélhetetlen dedukciója ez. A nemzeti ikulturmunka az energiák felhalmozódásából előálló feszültségek eredménye. Mihelyt valamely nép a meddőség háttárához közelít, apad eme felhalmozott energiák feszültsége és nemcsak hódító ereje fogy vele, – nemcsak a katonailag szervezett erő hódít, de a szellemi készség szervezete is, hanem képtelen régi szerepét is betölteni.

A nemzetek jövendője a magzatok. A magzatszaporítás

megcsökkenése azt mutatja, hogy a nemzeti energiának megcsappant része jut a jövő építésére, amely nemzetnek pedig csökken a jövő építésére a képessége, az alól fogy a jelen talaja is. A franciákat nemcsak a lövészárokban verik meg, hanem rég megverték már a gyermekszobákban. Ahol az anyák szoptatni nem tudnak, ott az apák kormányozni, a fiak győzni nem tudnak.

Ahol nem a gyermek jelenti összes egyéni vágyakozásaink, embervalónk betetőzését, ott a szerelem gyönyörhajtászat és betegségek vagy elernyedések vackává lesz. Ott az erkölcs nem a nagy összefüggésbe való beszerzésünk, hanem az elszakadás éltetszabályává lesz. Ez vezet az erkölcsi nihilhez.

Nem is meglepő tehát, hogy az orosz nihilizmus a franciában megértő rokonra lel, mint ahogy a cári autokrácia minden kormány forma közt a francia burzsoá-autokráciának a legközelebbi rokona. Amott a cár, itt a parlament a főkiján való hatalom birtokosa. A főkiján valóság leszi testvéreké.

A jövő építésére való törekvés a legerősebb kötelék egy ország fia közt. Életerős szervezetnek a leghathatósabb feltétele. Erősebb kötelék intézményeknél, vallásnál, nemzetiségnél. A hazaszeretet helyes meghatározása voltaképp ez: *A jövő építése*. Lehetünk ellenkező nézetben, hiten, világszemléletben, beszélhetünk különféle nyelveken, törekedhetünk más és más intézmények éltetésére és bomlasztására, egyívású hazafiak vagyunk mind, kik a jövőt építjük, ha -egyébbe nem, szerény munkával és ivadékok nevelésével. A meddőséghez közeledő nép hazafisága tehát egyre üresedő forma. A meddőség felé közeledő nép benső szervezettsége egyre lazább, kevésbé ellenállásra képes.

Ha eddig be nem láttuk, erre a belátásra kényszerít a most folyó világháború. Mi, a nemzetiség s vallások szaggatta, elmaradt, kevésbé kapitalizált ország diadalmasak vagyunk, a nemzetiségileg s vallás dolgában példátlanul győntetű Franciaország vergődik.

Meg kell állapítani továbbá, hogy bármilyen értékesek a francia kultúrhatások, mi mégis a német kultúra árja-

nak az irányába estünk mindenképen és minden kísérlet, mely ellenkező irányba akarná terelni kultúrunkat, csak veszedelmes energiapocsékolás. Nem azt akarom mondani, hogy a német kultúrunka vazallusainak vagy zsoldosainak kell lennünk, hanem; azt, hogy nekünk egy mesgyn kell dolgozni a német kultúrával a magunk kultúrája érdekében.

Még egyet.

A népek értékelésénél legtöbbször a művészi hagyományokat vesszük a becsü alapjául. Ez téves. A népek legnemesebb kultúrerejükét energiáik szervezésében érvényesítik. A kultúrvirágzás korszaka a valóságok uralma. A művészet azonban illúziók harctere. Az illúziók uralma sokszor oly mértékben nyer teret, amilyen mértékben fogyatékosabb az eleven energiánk. A művészetek virágzása tehát gyakran a népenergiák megcsappanása korába esik. A legtöbbször a szervező erők dekadenciájával esik össze. A zsidó irodalom felvirágzása az állami lét elpusztulása és részben a szétszóródás korára esik. Itália feldarabolt, apró és nagyobb zsarnokok ellen védekezni tehetetlen roncs volt, mikor művésze legmagasabbra szárnyalt. A művészetek virágzása tehát egyáltalán nem bizonyítja, hogy valamely nép a fejlődés útján van. Ez az életenergiák bomlásának is lehet a jelensége.

De elég sokáig voltunk az enyészet imádói és a múlt kultiválói. Aki élni akar, az a jövőbe szegezi a szemét és nem a múlton merengtet, még ha szépek is és meghatók a múlt ez emlékei.

Mi élni akarunk.

Mi a jövőt akarjuk építeni.

A legszentebb művészet, amit tanulmányoznunk kell, a szervezkedés művésze.

Egyetlen kultúra sem lehet veszedelmes, de veszedelmesek lehetnek azok a baktériumok, melyek egyes kultúrtermékekkel becsempésződnek. Az avatag intézmények, embertelen törvények annyi gonosz kötelességet róttak az emberekre, hogy a forradalmas, a megújulásra, a huma-

nizmus diadalára törekvők, szocialisták, demokraták, radikálisok, egyre csak a jogok szerzését hangoztatják, jól tudván, hogy a kötelességekről majd túlságosan gondoskodnak ellenfeleik. E nézetek vallói tehát szívesen fogadnak el oly moráleméletet, melyben nincs hosszú fejezet a kötelesség számára. Ezek a morálemléletek, ez az erkölcsi felfogás főleg Franciaországból táplálkozott, de rendkívüli tápot adott neki nálunk az uralkodó oligarchia. Hiszen az oligarchikus uralom, főleg a magyar oligarchiáé, szintén nem nyit erkölcs-tanában a kötelességnek nagy fejezetet. Ugyan mi is lehetne az a kötelesség, amiért ténylegesen élvezett kiváltságaiért fizet?

A kiváltságosak emez erkölcsi nihiljét rájuk nézve megnyugtatólag palástolgatja az egyház által juttatott az a vi-gasztalás, hogy aki az isten iránti kötelességének eleget tesz, már betöltötte ember voltát. Ez a tanítás gyakorlatban volta-kép nem egyéb, mint az erkölcsi nihilre való szabadalom megváltása.

Minél nagyobb fejezetet nyitunk az isten iránti kötelességeknek, annál kisebb hely jut az ember iránti kötelességek számára. Ezért a legfenségesbb, mert legemberibb a monizmus morálja, mely egyáltalán nem juttat az isten iránti kötelességeknek helyet, csak az emberek iránt valóknak. A monizmus azonban egyszersmind az életöröm erkölcsstana is, ennél fogva nem lehetnek kötelességei sem életörömtörők, sem aszkézisre hajlók.

A fajta az egyénben éli ki magát, de az egyén voltaképp a fajta életét éli. Az élet önmagának folytatására törekszik, az egyén kötelességfejezete voltaképp a fajta fentartására vonatkozó szolgálatban áll. Az életöröm voltaképp mint a fajta körül tett szolgálat bére jelentkezik, mely az egyénnek jutalma és sarkantyúja, hogy annál nagyobb lelkesedéssel vegye a fajta körüli szolgálatát.

A kötelességek eme köre nemcsak az ivadékok létrehozásában és fölnevelésében, hanem a létfeltételek megszerzésének a megkönnyítésében is, tehát a társadalmi munkamegosztás olyan szervezésében nyilatkozik meg, amely

a létfeltételek megszerzését a lehető legkevesebb energia-pocsékolással teszi lehetségessé. A kötelességünk tehát nem embervoltunk vagy szabadságunknak a korlátja vagy fogyatékosítója, hanem ép ellenkezőleg embervalónk betöltése. A monizmus etikájában ilyenkép módosul a Kant kategorikus imperativusa.

Erre az etikára van szükségünk, ha jövendőnket akarjuk építeni, ha a kiváltságok ellen ép oly diadalmasan íkarunk harcolni, mint az oroszok ellen, ha a szocializmust nem akarjuk, mint Franciaországban, a demagógia erkölcs-telensége zsákmányául odadobni.

A kötelesség híján való morál az a veszedelmes baktérium, amit a francia kultúrtermékekkel becsempészhetnek és becsempésztek. Még a francia szabadgondolkodók etikája sem jobb e tekintetben, azért van az energetikus monizmus és a francia szabadgondolkodás között szinte áthidalhatatlan ellentét.

Ez a háború leverte rólunk az erkölcsi nihil eme rozsdáját is. Megtanultuk, hogy kell rettenetes kötelességet teljesíteni. Ez a kötelességteljesítés a kötelesség iránt nagyobb áhítatot fog valamennyiünkben fölkelteni.

Fő tanítónk és pajtásunk lesz a kötelességteljesítésben a német.

Alkalmasint nem igen van fogalom, melylyel inkább visszaélnének, mint a kultúra fogalmával. Ahány ember, annyiféle értelemben használja a szót. Nem akarok definíciókba bocsátkozni, mert minden definíció hibás és fogyatékos. De nagyjából mégis szeretném megértetni, hogy mit nézek a velejének.

Kultúra az a nevelő hatás, melyei valamely társadalom tudása, tapasztalatai, ezek alapján kifejlődött világszemlélete cs intézményei gyakorolnak e társadalom tagjaira és más társadalmakra. Tapasztalataink és így összes tudásunk csak zagyva adalékhalmoz, valameddig egységes világszemlélet nem szervezi ezt az adalékhalmoz. A világszemlélet – tán helyesebb megnevezés lenne életszemlélet – értéktelen elmé-

let lenne, ha a társadalmi energiák intézményekben nem gyökereztetnék meg. Így a világszemlélet elméleti foglalata, az intézmények gyakorlati megvalósítása a kultúrának.

Világszemlélet és intézmények úgyszólván soha sincsenek teljes harmóniában. Az elmélet hamarabb kialakul, sém-in int az intézményekben gyakorlatilag megvalósítható lenne. Minden intézmény így bizonyos tekintetben és részben már anachronisztikus születése pillanatában, mert az elmélet eddig már előbbre haladt egy stációval. Aztán meg az elmélet tökéletesen soha sem lehet a gyakorlatban egészen megvalósítható. Világszemlélet és intézmények tehát körülbelül úgy viszonyítanak egymáshoz, mint az inga matematikai törvénye a valóságos ingamozgáshoz. De azért akármilyen hézag is tátong intézmény és világszemlélet között, amaz mégis ennek a törzsökéből fakad. Néha az intézmények túlságosan megcsontosodnak, a világszemlélet mögött messze elmaradnak és végre is csak úgy lehet szabadulni tőlük, ha erőszakkal megsemmisítik őket. Ezek a forradalmak; bár a lassú fokozatos fejlődés, vagyis az intézmények folyamatos alkalmazkodása a módosult világszemlélethez, szintén nem más, tñinl lassú, elnyújtott forradalom.

Azok a népek is hasznos kultúr szolgálatot tesznek az emberiségnek, melyek a forradalmakat csinálják. Sorvasztó intézmények összetörése épp oly szolgálata az éleinek, mint éltető intézmények létesítése.

A francia nép nagy kultúr szolgálatot tett az emberiségnek a forradalommal.

De egy évszázad óta a forradalmat sem szolgálja többé, ép úgy megölte a forradalmat, mint ahogy irodalma megölte a tragédiát. Felületes szemlélt a piacon ágáló demagógia megtéveszthet még, de a finom fülek meg tudják különböztetni a korhadi fa megroppanását a fejszecsapástól. A német szociáldemokrácia szervezte meg a modern forradalmat, ez alkotta meg intézményeit, mint ahogy német elmék dolgozták ki elméletét.

Ezek nyomán melyik nép kultúrhatása kívánatos és értékes?

Amelyik arra tanít, mikép lehet a lehető legkevesebb energiavesztéssel a legnagyobb munkaeredményre szervezni valamely társadalom energiáit. Ez tanít meg élni, élni erőinkkel, élni életörömmel.

Ez a világháború azt mutatja, hogy Franciaország úgy világszemlélet, mint intézmények dolgában nem tud ma értékes kultúrhatást közvetíteni.

Hajdani nagyságára csak gyerekesége emlékeztet. Minden nagyságban megvan a gyermek szertelen hite, a képzelet röppenése, valamelyes áhítatos primitívség, játszi könnyűség. Ez gyakran hazudásban nyilvánul meg. De a gyermek hazudik, nélküli, hogy megszűnne őszinte lenni. Hazudik, mint a poéta s a rajongó.

De mindez nem hasonlít a hisztériás hazudozásához.

Megható a francia nép naiv hite, csapongó, gyerekes képzelőtehetsége és tiszta önfeláldozása. Olyan benyomást tesz, mintha csupa gyerekből állana ez a nép. Ám részvétünk s érdeklődésünk alján valami irgalomfélét érezünk. Ezek a gyerekek mind magukban hordják a hisztéria csiráit.

Gyerekek, kik üresfejű bambáknak, raffinait gonosztevőknek, haszonlesésből hazugoknak estek zsákmányaiul.

Vért, vagyont, gyötrelmet túlon túl áldozott, de képtelen volt egyetlen egészséges elmét szelegálni. Van bizonyára sok nagy elméje de egyik sem juthat a kellő helyre. A vezetőszerepek üresfejűek, tehetetlenek, poltronok kezére jutottak. Diplomatai szánalmasak, mind hazudozással, potemkiniádokkal akarná megnyerni a csatát.

Különben az egész szövetség hazugságban fogantatott. Az ententeot Anglia, a hazugság, fogantatta.

Az egyes szövetségesek hazugságai közt azonban észrevehető a különbség. Még legártatlanabb az oroszok hazudása. Eze k inkább amúgy honoris causa hazudnak. A cárizmus a nép és a világ elé bizonyos szertartásossággal lép és ezeknek lényeges alkotó eleme a hazugságcikornya. Ezek

amolyan konvencionális hazugságok, melyekről voltaképpen senki se kívánja, hogy igazságoknak fogadják el. A török háborúban az orosz hivatalos jelentések a stereotip egy halottról számoltak be minden nagy csata után. Ezt a cári méltóság kívánta meg. Nem illett volna olyan alárendelt ellenség elleni harciban, mint aminőnek a törököt nézték, többet egy halottnál bejelentetni.

Egész más természetűek az angolok hazugságai. Az angolok hazudása csak részben konvenció, másrészt természet, de legjavarászban üzleti trükk. Aki a képmutatást gyakorolja életehosszat, annak másik természetévé válik a hazudás. Aki a legnagyobb lordnak – az istennek – nap-hosszat „hazudik, isten becsméréseinek tekinténé, ha az embereknek nem hazudnék. Ahogy a bibliai szövegek és az udvariasság kifejezései közajkon forognak, úgy az angol erkölcsről, meggyőződésről, nagyságról száz év óta kiesztérgált frázisok is közajkon forognak, melyeket sokszor az is igazaiak tart, aki kitalálta őket. A tökéletes Tartuffök magok se tudják, mikor hazudnak. Ám hazugságaik érdemleges része mégis csak az, a mi üzleti trükk.

Ez a hazugság aztán pompásan, meg van szervezve, – nincs neutrális állam, amelyben fizetett sajtója nem lenne Angolnak. A számvetés egyszerű: Ha a terjesztett hazugságok több hasznot hajtának, mint amennyibe a terjesztésök kerül, akkor a hazugságok terjesztése jó üzlet. És egészen jó üzlet volt Amerikát hónapokon át hazug győzelmi hírekkel tartani, mert ez megakadályozta az angol értékek esését és elég jó üzlet volt az érdekelt neutrálisokat hazugságokkal tartani, mert ezáltal sikerült Romániát pórázon tartani és Szalonikiba besurranni. Persze kérdés, vajjon egy jól megszervezett hazugsághadjárat arra is elegendő lesz-e, hogy Szalonikiból kisurranni segítse őket.

A francia hazugságok más természetűek. Ezek vagy gyermekesen primitívek, vagy hisztériásan raffináltak. De már tizenkilencedik századbeli irodalmát és művészetét hisztériás renaissáncnak lehet nevezni, a világháború egyenesen a hisztéria renaissanceának lehet nevezni.

A hisztériás hazugság egyik jellemző vonása, hogy bi-

zonyos rögeszmék körül csoportosulnak és hogy a hazudó maga legcsökönyösebben hisz benne. Ezért van aztán ijesztő szuggesztív hatása.

A hazudozásra való hajlandóság tévútra vezeti az embert. A hazugság palástolásának vágya a hazudozás egész raffinalt rendszerére készlet. Azért olyan ostobák az ostobák, mert az első ostobaságot a rajok következő ostobaságok egész sorozatával akarják helyreütni. A hazugsággal is így van. Míg végre a makacsság, a körmönfont kapaszkodás-rögeszmévé gyökeresíti. így nyer mélységet a felület. A francia felületességnek a mélysége a hazudozás. És a hisztériára hajlamosak közt isszonyú a szuggesztív ereje. A három szövetséges hazudozásai között egyedül a franciáké nincs jóhiszeműség híján. Az orosz nép nem hiszi az orosz kormányzat hazugságait, a angol nép tódítja, a francia mind a háromét elhiszi.

Ez a hisztériás renaissance nem is vezethetett egyébhez, mint a Bergson filozófiájához, mely midőn a fantazmáknak reális létet tulajdonít, tagadja létét a reális valónak.

IV. A pánszlávizmus és a nemzetiségi kérdés

A pánszlávizmus a cárizmus demagógiája. Mint a világháborúknak, úgy ennek is voltaképp Anglia a nemzője.

Anglia ráncigálta be Oroszországot a nyugati politikába a bél éves háborúban, Anglia paktálta oda neki a keleti-tengeri tartományokat, Anglia kecsegtette először Konstantinápolylyal. A régi Byzánc birtokában a cár az összes ortodox népek vallási feje lehetne, Európa igazi cézárja. Mint Napóleon legyőzője, jogcímet is érzett erre a szerepre. Európa ortodox császárijának pedig egyedül méltó fővárosa Konstantinápoly lehetne.

Mióta a cár a nyugot politikájába döntőleg akart beavatkozni, okvetlenül meleg, egész éven át hajózható tengerre volt szüksége. Ezt a meleg! kikötőt is megszerezné Konstantinápoly birtoka.

De Konstantinápolyig igen nagy volt az út, ha Ázsia felől kell oda jutni. És még azután is voltaképp el van zárva tőle Európa. Ez a módszer nem ért semmit. Európa előtt kellett Konstantinápolyba bevonulnia.

Ennek a célnak a megközdlítésére látszott a legalkalmasabbnak a pánszlávizmus. Volhynia és Konstantinápoly között majdnem szakadatlan a szláv népek mesgyéje. Az; orosz cároknak e mesgyén kellett végigmenni, ha el akartak jutni Stambulba.

Az ozmán halalom maga nem látszott már elég ellenállásra képesnek, különösen ha a közbeneső szláv népek meghajolnak és tárt karokkal fogadják a cári hódítót. Így a feladat könnyen és biztosan megoldható. A közbeneső magyarságot szét lehet tépetni a környező nemzetiségekkel, a román népességet pedig beiszaposítani a reá zúduló

szláv áradattal. Az orosz cárizmus az összes szlávok együttvalóságát és testvérvoltát hirdette tehát és tette demagógiája jelszavává. Hirdette, hogy minden szláv nép testvérlévén, a szlávtság felszabadítására a cárizmus van hivatva.

A pánszlávizmus programját öntudatosan I. Miklós cár fejtette ki.

Napoleon legyőzője Európa cézárja akart lenni a „minden oroszok cárja” képében. A Napoleon legyőzése utáni évtizedben alakult ki a pánszlávizmus elmélete. 1825-ben már teljesen kiépült. Az orosz diplomaták a bécsi kongresszusról, az orosz politikusok és forradalmárok a Bourbonokat restauráló Parisból hozták magokkal a tervét.

A minden oroszok cárja cím voltaképp azt jelenti, hogy minden *szlávok* cárja. Jelenti nemcsak azt, hogy minden szlávnak a cár jogára alá kell esnie, hanem azt is, hogy minden szlávnak oroszszá kell válnia. Miklós cár Varsóban így szólt a lengyelekhez: „Nem vagytok többé lengyelek, hanem *szlávok, az oroszok testvérei*. Úgy szólok hozzátok, mint *minden oroszok cárja, nemsokára többi szláv rokonnaitokhoz is úgy fogok szólni*, mint minden *eredeti* birtokaink ura. Ismerjétek meg Oroszország dicsvágyának s az enyiniinek valódi irányát. Birodalmam magában hordji jövő nagysága magvát”. Világos ez a program. Az a föld, melyen szláv lakik, a cár gyökeres, született birtoka, minden szláv született alattvalója a cárnak. Ha egyelőre még más állam „békóiban” sínylik. „föld kell szabadítani”. A felszabadítás útja pedig ez: Mindenekelőtt öntudatára kell húzni, hogy ő szláv és hogy minden szláv egy testvér. Ennek folytán meg kell m agy arázni neki, hogy ő idegen járom alatt nyög, mely alól csak a minden oroszok cárja, – tehát az ő cárja is – szabadathatja fel.

Ez a veleje a pánszlávizmusnak a cárizmus elméletében.

És ez az igazi, egyetlen gyakorlati értelme.

Sehol a szláv nemzetiségi mozgalmak nem indultak meg az egyes népek kebeléből, nem fakadtak a nemzetiségi érzésből, vagyis az anyanyelv és egynépűek iránti szeretet-

ből, hanem a cárizmus politikai agitációjából, mely a nemzetiségi szólamokat csupán azért vette ajkaira, hogy igazi törekvéseit elpalástolja. Szép szóval és jól fizetett agitációval folyt a propaganda. Mini hogy azonban a pánszlávizmusnak eleintén őszintén kijelentett, később palástolgatva takargatott célja, az összes szláv népek eloroszosítása, világos, hogy ezek a pánszláv nemzetiségi törekvések igazában negációi voltak a nemzetiségi érzéseknek és pusztán az orosz pénzzel és ígéretekkel táplált demagógia csalafintasága.

Nemzetiségi érzésnek az anyanyelvhez való ragaszkodást, az egynyelven beszélők egységes szervezésének a szerelt tét kell érteni. Nemzetiségi törekvés tehát az, mely az anyanyelvet lehetőleg kiterjeszteni és ennek nyomán ezt egységes kultúra eszközévé és hordozójává tenni igyekszik. Bármelyik szlávnak az a törekvése tehát, hogy népét orosz-szá legye, voltaképen egyenes ellentéte a nemzetiségi érzésből fakadó törekvésnek és voltaképp a nemzetiség elnyomására irányuló politika.

Erre az igazságra nem lehet rácáfolni azzal az állítással, hogy a szláv nyelvek voltaképp csak egy nyelvnek különböző idiómák. Az orosz, bolgár, szerb, tót, lengyel egy nyelvcsaládnak sokkal különbözőbb, differenciáltabb ágai, mint például a német, holland, angol nyelvágai a germán nyelvtörzsöknek. A katolikus és protestáns tótok, a csehek, szlovének egész történelmébe az orosz és a cárizmus be nem folyt, a népnek sem eleven hagyományaiban, sem intézményeiben vagy költészetében nincs semmi, ami az orosz mint szláv testvér iránti érzést vagy pláne szeretetet váltana ki. Egyedül a rokonnyelvűség által bizonyított néprokonság különben is a legtöbb esetben hazugság. Még az egynyelvűség sem bizonyítja az egynyelvűek közös származását, hát még a rokonnyelvűség, mely a legtöbb esetben még a szomszéd együttélés esetén sem hatol a nép eleven öntudatába. A német és angol nép nem tudna a két nyelv közeloakon voltáról, ha az iskolákban nem tanítanak tudós professzorok kutatásai alapján. Mihelyt nem érti a nyelvét, idegennek tartja. Épúgy nem érti a bolgár paraszt és az orosz mu-

zsik a közös rokonságot és ha erre külön nem tanítanak, soha egyik se jött volna rá.

Különben is az egynyelvűség nem olyan állandó jelleg, mely történelmi alakulások hatalmas faktora lenne. A nyelv a legváltozékonyabb, legmulandóbb valami, a világtörténelemben szereplő népek legtöbbször változóit a nemzetisége. A magyar baskír török nép volt, – ugor nyelvet vett föl. A bolgár szinte kuntörök volt és lett belőle szláv, a francia germán nép volt és fölvette a latin nyelvet. Anglia népe kelta volt és fölvette a szász nyelvet. A nemzetiséget a népek legkönnyebben cserélik el. Viszont az egy nyelvet vit. népek lehetnek a legkülönbözőbb származásúak. Az északi olasz jobbra gót és longobárd, tehát germán származék. a déli olasz szaracén és görög keverék. A gótság még hatalmas tetőpontján kezdett elrómaisodni. Délolaszország pedig nemcsak az ókorban volt teljesen görög nyelvű, de még a császárok idejében is, sőt a népvándorlás korában is bizánci görög népkéveredés folyt itt. Narzes görög seregei innen hengereltek végig a gótok maradványain. Bizonyos azonban, hogy a déli és északi olaszban közös vér vajmi kevés és a legkevesebbnek őse volt római. Az angolt gyűlölő ír nép ma kizárólag angol nyelvű.

A nemzetiség eme elcserélése nem is az elnyomás eredménye, sőt ellenkezőleg, a hódítók, a parancsolók veszik föl a leigázottak nyelvét. A normann francia nyelvű hódítók az angolszász leigázottak nyelvét vették föl, a aranyárokra is a leigázott ugor népekről ragadt rá az ugor nyelv. Az orosz nép is a lehelő legzagyvább származék. Germán: nyelvű normannok voltak a volgamenti szláv törzsek hódítói, de a hódítók a leigázottak nyelvét vették föl, ám vérük java-része finn, ugor, eszi és tatár keverék.

Összes történelmi tanúságaink azt bizonyítják, hogy a nyelvét bizonyos korában minden nép a legkönnyebben elcseréli, nem politikai nyomás, hanem kultúrhatás és gazdasági érdekből. A nemzetiség s nyelv csak akkor válik állandóbb jellegévé egy népnek, mikor azon a nyelven már irodalma, kultúremlékei s intézményei kifejlődtek. A nyelvcsere gyakran vérkeveredés nélkül is létrejön. így például

a zsidóság még politikai különvalósága idején az aram nyelvet vette föl, anélkül, hogy az arammal keveredett volna a vére s anélkül, hogy akár alatta, akár felebbvalója lelt volna. Megtörtént pedig ez a nyelvcsere akkor, mikor már gazdag irodalma volt saját eredeti nyelvén. Még azt se lehet tehát vitatni, hogy az egy nyelvet beszélők rokonszármazásúak lennének, annál kevésbbé lehet például a szláv vagy latin nyelvű népek testvér voltáról beszélni. Az ilyen tartalmatlan frázist államalakulás vagy akár politikai törekvések jogcíméül odaállítani, demagóg mesterkedés és képmutatás.

A cárizmus igája sehol sem festett valami kívánatosnak, A különféle népkeverékekből összegyűrődött különféle szláv nyelveket beszélő népek egymás iránti testvériségéről sem lehet komolyan beszélni.

A bolgár nép már a nyolcadik, kilencedik században szlávósodott el, azaz vette föl a szláv nyelvet, de azért a szerb nép nem érezte testvéreinek még öt századdal később sem. A szerb nép képviseli a legtisztább szláv típust, de mennyire elütő volt a jelleme a vend és morva szlávoktól. A szerb nép a legharciasabb, mióta a történelem színpadára lép, ellenben a vend és morva szlávok erkölcsi nyomán azonosították a frankok a szláv és sklav fogalmakat.

Egy eredetű népek különféle velődven, könnyen cserélik a nyelvüket. De amint az egynyelvűség nem teszi őket egyvérűekké, úgy a másféle feltételek közé messze elvetődő egyvérűség érzése is eltűnik. Vajjon jobban vonzódunk mi az egynyelvű vogulokhoz, vagy az egy vérű baskírokhoz, mint akármelyik árja szomszédunkhoz?

Az egyívású kultúra és az azonos intézmények az, ami testvérezt nevel különféle népekben. Az egyház közössége – bárha egyiknek se fakadt népiségéből, csak ráaggatták, sokszor erőszakkal – még mindig a legerősebb forrása különféle népek testvéreztésének, mert egyazon intézmények közös nevelő hatása alá helyezi őket. Hasonló érzést nevel a sokszázados közös államiság.

A pánszlávizmus hódításait nem is a szláv népek test-

vérérésének köszönheti, hanem egyrészt annak, hogy a keleti egyház és a keleti klérus hatalmas agitáló szervezete volt, másrészt egyéb történelmi momentumoknak, melyek közül kettőre mutatok rá:

Az egyik az, hogy a lengyel fölkelés leveretése után a lengyelség vezetői szétszóródtak Európában és főleg Parisban gyülekeztek, ahol érintkezésbe kerültek a száműzött orosz forradalmárokkal, a Pestői testvérek követőivel. A lengyel fölkelés leveretése után a vezetők belátták, hogy a maguk erejéből föl nem szabadulhatnak a cári iga alól. Minthogy másutt segítséget nem igen remélhettek, legtermészetesebb szövetségeseikül tekintették Pestelék híveit, kik szintén a cárizmus megsemmisítésére törekedtek és Oroszországból alakítandó államszövetségről álmodoztak, melynek egyik állama Lengyelország lenne és a melyhez minden szláv nép tartoznék. Nemcsak a cárizmus jutott tehát a pánszlávizmus ideológiájához, hanem annak a legelkeseredettebb ellensége, az orosz forradalom is. Az elmélet ebben a forradalmi fogantatásban még veszedelmesebb, mert sokkal csábítóbb volt, mivel minden, bárhol elnyomott nem szláv népek forradalmi elemei is a forradalom diadalát remélték benne. A forradalom is ekkép, akaratlanul ugyan, de a cárizmus fullajtárja lett. A cárizmus elég ravasz volt még a forradalmárok jelszavait is kölcsön venni, mert hamar belátta, hogy alkalmas csalétek ott, ahol pénze és emisszáriusai nem tudtak volna kellő hatást elérni.

A másik körülmény, amely lángot adott a pánszlávizmus ideológiájának az volt, hogy a szlávok nagy része lörök iga alatt nyögött és ezeknek a szemében ez az iga olyan nehéz és gyűlölt volt, hogy még a cári kancsuka alá jutás is szabadulásnak látszott.

Bizonyos azonban az, hogy a pánszlávizmus nem szolgálhatja sehol az egyes szláv népek nemzetiségi ügyét, hanem sehol nem is fakadt a nemzetiségi érzésből, vagyis a saját nyelve és kultúrája iránti szeretetből, hanem elejétől fogva voltaképp szláv nemzetiségirtó politikai mozgalom volt.

E politikai mozgalom főleg Magyarországon és

Ausztriában helyezte el titkos műhelyeit. Az ozmán birodalom a bomlásnak oly fokán állott már, hogy ott titkolózni sem kellett. A szerbek különben már majdnem állami léttel bírlak, tehát otthon és a szomszédságban intézményesen terjeszthették az orosz agitáció jelszavait.

A magyar korona területén már óvatosabban kellett eljárni, de itt tápot adott a mozgalomnak az a körülmény, hogy a jobbgyságnak Oroszországon kívül leggyalázatosabb módja nálunk virágzott és a robot nemcsak a kizsákmányolót, hanem a magyart is gyűlöletessé tette a tót, oláh paraszt szemében.

A pánszlávizmus mesterkedéseinek a hullámai akkor verődtek hozzánk, mikor Európaszerte a jogkiterjesztésért: nálunk még azonfelül a magyar nyelv uralmáért folyt a harc. így a pánszláv törekvések megbújhattak a kiváltságok elleni harc és a nemzetközi érvényesülés keretei között. A kiváltságosak nagy rétege a szláv nemzetiségi mozgalmat se nézte károsabbnak, mint a magyar nyelvért kifejtett küzdelmet. Néhány vármegye avval érvelt a latin nyelv uralma mellett, hogy ha azt detronizáljuk és a helyére a magyart tesszük, az idegenajkúak a magok nyelvének fogják ugyanazt a jogot követelni.

Minden harc és agitáció, mely jogkiterjesztésre törekszik, a nép nagyobb rétegeivel akarja megértetni magát. Akik deákul értettek, lehettek vagy húszezerén, a magyarul értők – csak a nemességről van szó, – vagy tizenötször annyian. Aki tehát a jogkiterjesztésért harcolt, harcosa volt egyszersmind a nemzeti nyelv uralmáért folytatott küzdelemnek. Ahogy Wesselényi Miklós mondja Szózatában: „A polgári jogok utáni törekvés egy rokon s vele szoros kapcsolatban álló érzetet fejlesztett s erősített hatalmas szellemmé: a nemzeti érzetet.”

A nemzetiségi kérdés dolgában máig Wesselényinek ez az 1843-ban Lipcsében megjelent könyve a legaktuálisabb:

„E szláv néptörzsekben nemzeti érzet az említett időszak előtt már jóval ébredt és terjedt, vagyis inkább ébresztett és terjesztetett. A szláv nemzeti érzetben s azon

szimpátiákban az orosz kormány nagy célokra s bizonyos sikerrel használható anyagot ismert meg. Ez anyag elkészítésében s felhasználásában azon elejétől fogva vaskövetkezetességgel gyakorolt politikáját követte, miszerint használatlan soha alkalmat el nem mulaszt s többel titokban, mint nyilván, halad lassú, de biztos léptekkel.”

„Több más országokban sem lesznek már régtől fogva ííz orosz emisszáriusok ismeretlenek, de honunkban kevesen lehetnek, kik ne tudnák, miszerint már emberemlékezet óta a szláv, görög és oláh népességet mennyi orosz megbízott s küldött – részint idegen, részint honbeli – s jelesen a nevezett (ortodox) hit s nemzetbeli papok közül mennyien csábították és bujtogatták. A titkos ármány annyira sikerüli, a nemzeti s vallásbeli rokonság annyira ébresztetett, miszerint a szláv, görög és oláh köznépek nagyobb része az orosz cár személyében tiszteli császárat, ettől várnak s reménylenek ezek s Oroszország felé vannak vágyaik és epedő szemeik fordítva. A kitűzött irány és cél volt: gyengíteni az álladalmakat s azoknak kormányait, hol szlávok laknak azáltal, hogy ezeket azoktól elidegenítse, s roppantul erősítse az orosz kormány hatalmát azáltal, hogy azon álladalmakban a tömeg közt nagy s intésére váró oly erőt alkotott, mely ellenségesség kitörése esetében külső megtámadásával összemunkáljon. Olyforma viszonyt szerzett ezáltal magának az érdekelt országokra nézve, milyen van egy hatalmasság váraira azon más hatalmasságnak, mely ama várakban a vár népe közt nagy párttal bír, olyannal, mely a vár feladására, vagy a véd sereg s parancsnokok lekoncolására kész s arra csak az alkalmi s amannak az intését várja. Ezen orosz-szláv propaganda munkálatait minden helyzet- és sorsbeliekre kiterjesztette.”

„Az orosz-szláv propaganda, jól tudván, miszerint „a határtalan (abszolút) kormány” s az alatti egyetemi világmonarchia, annyival inkább a „kancsuka” nem oly címek, melyek századunkban nagyon csábító erővel bírnának, e címet nem igen tűzi ki. Saját, bármennyire különböző áruját nem azon a címen szerzi el, (hogy felszabadítja őket) ama cini alatt űzi dugárusságát s csábításait. A minden kormányok leghatártalanabb- s legönkényesebbike, vagy

annak pártolói, nemcsak hogy a szabad szellembeni – s tehát ennek leghomlokegyenestebb ellenkező irányú s jellemű, sőt forrongásokat célzó – ama másik propaganda ellen fel nem lépnek, azt legalább önbirtokán kívül nemcsak nem üldözi, sőt pártolja s messziről elágazott munkálatait elősegíti”

„És így minő csábeszközökkel a frank (forradalmi) propaganda bír s melyek által az hathat s miután az félelmes lehet, mind azzal a szláv szintűgy bír s azért éppen úgy Inalhat s nem kevésbé félelmes. Egy nagy csábeszközzel pedig többel bír, t. i. a nemzetiség oly hatalmas erőket rejtő érzetére való hatással, s ennyivel minden szláv rokonságú nemzetekre nagyobb hatású, ily országokra nézve félelmesebb.”

„Jelen, polgárilag nem létező, elnyomott állapotjukban s lakásuk földészeti tagos s részint egymástól nagyon távoli helyzete következtében titkos szövetségen s pártjuknak ez úton s ez általi terjesztésén s szilárdításán kívül *a literatum* volt azon legfőbb mód s ez azon egyedüli nyilvános út, melyen munkálódhatnak s kitűzőit céljok felé haladniok leheteti. Literaturájuk lelt tehát az a főeszköz s ennek művelése azon ürügy, mely alatt politikai nézeteik előmozdítottak és fejlesztettek.”

„Amily rosszul fedi a kölcsönzött ürügy valódi alakjokat, szintoly alaptalan s minden előtt, ki a dolgok folytál s állását látja s látni akarja, a nevetségességig üres és ingatag mindazon deklamáció, melyet a fenti ürügyből merítenek s melylyel panaszokra fakadva s hangosan vádolva lépnek fel ellenünk. E panaszt s vádatat annyiszor és oly elbizottan ismétlik, miszerint honunkban is elegen vannak, kik azokat elhiszik s utánuk mondják, mert uagy azoknak a száma, kik amit gyakran hallanak, elhiszik, anélkül, hogy a tárgyat tudnák és vizsgálnák.”

„A mondottakból eléggé .kiviláglik, miszerint a pán-szlávmozgalom világeseményeinek s azok szülte korszellemnek európai nagyszerű jelene és korántsem hozatott hazánkbeli események által létre. A másutt szerkesztett drámának csak egyik színpadja honunk, hol a függöny már

felvonatott s a drámai epilógja már szavaltatik, – a többi színházak még zárják”.

Ezek az idézetek azt mutatják, hogy Wesselényi, a radikális magyar oligarcha, olyan jól belátott a kérdésbe, hogy egyik-másik mai radikális tanulni mehetne hozzá.

A pánszláv mozgalmat a cárizmus világalalom hódítására törekvése szülte és alkalmazta fegyverül. A szláv népeknek forradalmi frázisok- köntösében a felszabadítást ragyogtatta, hogy megszerezze őket a cár-izmus eszközének. Amerre szláv népek laktak, mindenütt fölébredt a nemzeti-ségi törekvés és agitáció, főleg a literatura köpenyge alatt. Wesselényi mindeme észlelete teljesen hü az igazsághoz. Wesselényi óta, több mint két emberöltő múlva, az a kérdés csak egy irányban fejlődött. A cárizmus politikája. hódításvágya még mindig a régi, eszközei, jelszavai ugyancsak a régiek, csalafintasága és komédiája is a régi, – csak egy, ami megváltozott: – a szláv népek hiszékenysége.

A szláv népek javarésze – hozzájuk sorolhatjuk a balkáni két nemszláv népet, a görögöt és a románt is – időközben megtanulta megismerni az orosz cárizmust. E népeket állami léthez az oszmán birodalom ellen az orosz segítette, mégis kiábrándult valamennyi a cár izmus barátságának üdvös volta iránti hitéből. Még 1876-ban Románia vérét áldozta a cári fegyverek sikeréért, – fizetett érte Besszarábiával, nem a Plevnánál megmentett cár, hanem a megmentő román nemzet – de már a mai Romániát óriási erőlködése dacára sem tudta beugrasztani, hogy feláldozza magát a cárizmus érdekéért. Bulgária már régebben felismerte, mekkora veszedelem a cárizmus az egyes szláv népek szabadságára és nemzetiségére. Görögországban is teljesen kudarcot vallott a cárizmus.

Az történt ugyanis, hogy amit az orosz politika a maga céljai szolgálatában szítogatott és dédelgetett, – a nemzeti-ségi érzés – lett a legnagyobb akadályára. A pánszlávizmus, hogy alattomos céljait megközelítse, élesztette s fölébresztette az egyes szláv népekben a nemzeti érzést. De mikor a szláv népek nemzetiségük öntudatára ébredtek,

be kellett látniok azt is, hogy a pánszlávizmus a saját nemzeti létöknek leghatalmasabb, legveszedelmesebb, mert legirtóbb ellensége. A pánszláv agitáció, komédiája lelepleztetvén, hitelét vesztette, úgyannyira, hogy az az Anglia, amelynek kívánatos lett a pánszláv (agitáció, hogy annak a horgán megfogja Oroszország szövetségét és megnyerje a Balkánt a német-osztrák-magyar hatalom elleni harcában, kénytelen volt maga a kezébe venni a pánszláv izgatást, gondolván, hogy e leleplezett szavaknak nagyobb hatásuk lesz, ha nem a rubelekkel fizetett orosz emisszáriusok, hanem a „nemes angol liberalizmus” sterlingekkel dotált Buxtonjai és Scotus Viatorjai vagy a Björnsonok ajakán szólal meg. És tényleg, mintha renaissancea lett volna az angol izgatók nyomán a pánszlávizmus sugalta hitnek.

E világháború azonban teljes csődjét eredményezte a pánszlávizmusnak.

Konstantinápoly elfoglalásának a kísérlete megdöbbenette a balkáni népeket. Konstantinápolyra titkos aspirációkat táplál Görögország, mint Byzánc legközvetlenebb ivadéka. Görögországnál pedig okvetlenül illetékesebbnek kell tartani Bulgáriát, mert népe erős, hatalmas szárnyalásra képes és a Balkánnak kultúrahordozója. Románia, mely a Balkán-államok közt múltjánál és terjedelménél fogva hegemoniát szeretne gyakorolni, mint Róma ivadéka szintén rejteget talán hasonló vágyakat, mert hisz csak az a Balkán-állam, amelyik Konstantinápoly ura, gyakorolhatja igazán a hegemoniát a Balkánon. Minthogy azonban egyelőre egyik állam sem elég nagy és hatalmas, hogy ekkora fővárost meg is védelmezzon, valamennyinek jobb, ha Konstantinápoly az ozmán kezében marad, mert ez Ázsia felől még mindig elég erős, hogy megvédje. Ez a megoldás fölöslegessé tesz a három állam közt esetleg végzetessé válható, de mindenesetre valamennyinél erőpcsökölással járó versengést.

Bulgária, Görögország, Románia körülbelül úgy nézték a törököt, mint a féltékeny testvérek a közös gyermektelen beteg nagybácsit, ki után örökölni akartak. Tudta mind a három, hogy az osztálynál perlekedésre kerülhet a dolog, de

addig igyekeznek békében maradni, bizalmatlanul ugyan, de békességben, nehogy valamelyik ideje előtt lessé el a másik szándékát.

Bulgária ma őszintén megbékélt Törökországgal. Egy-másra szorultak, a török védi a Dardanellákat, a bolgár a Dunát a közös veszedelem ellen. De azonnal mellettök áll Görögország és Románia is – legalább ez érzésben egyek, – mihelyt az a veszedelem fenyeget, hogy Oroszország teszi rá a kezét Konstantinápolyra.

Stambul török kézen mind a hármat megvédi, orosz kézen mind a háromnak a veszedelme. Így tudta Oroszország a balkán népeket sorakoztatni – önmaga ellen.

Mióta tehát kitűnt, hogy Oroszországnak dédelgetései, ígéretei, szláv nemzeti törekvései, a pánszlávizmus; egész fegyvertára csupán azt a célt szolgálják, hogy a balkánnépek erejét ezzel kicsalván, az ő bőruk rovására szerezze meg Konstantinápolyt az orosz cárnak, megcsappant a pánszlávizmus iránti bizalom és csak az angol és orosz pénzen kitarított sajtóbérencek hangoztatják tovább is kiterjesztett frázisaikat. De ezek is halkulnak, mert kétségtelenül nyilvánvaló mindenki előtt, hogy a balkán-államok szuverenitásának vége, ha Oroszország Konstantinápoly ura.

Reánk nézve is, életkérdés, hogy a Bosporus és a Dardanellák Törökországé maradjanak. Ha Oroszországnak sikerülne valamikor Konstantinápolyt elfoglalni, Magyarország három fronton lenne az orosz hatalomtól körülkarolva. Magyarország körülbelül abba a helyzetbe kerülne, melyben ma Lengyelország van, melyet a szövetséges hatalmiak félelipsisz formájában környékeznek három oldalról. Az itt harcoló orosz seregek tehát állandóan fenyegetve van a két szárnya. Ez voltaképp védhetetlenné teszi Lengyelországot Oroszország számára, ha csak ellöbb el nem árasztja Poroszországot, hogy a tengerig terjessze északi szárnyát és el nem foglalja a Kárpátokat és Krakót, hogy biztosítsa déli szárnyát. Ez azonban a centrum biztosítására szolgáló olyan óriási mérvű intézkedés, melyek mindenike óriási hadseregek egész erejét venné igénybe. Ha Konstantinápoly orosz kézre kerülne, Magyarország kerülne ilyen helyzetbe,

ugyanolyan félelipsis lenne nyugat felé néző torokkal, mint Lengyelország észak, kelet és dél felől Oroszország fojtogató karjai közt.

Nem arról van szó a pánszlávizmus titkos kátéjában, hogy Dula uramék Szentmártonban tót daktilusokat szavalnak egymás gyönyörűségére, hanem arról, hogy Magyarország e vaskapcsok közé kerüljön. Ez ad jelentőséget a szerb kérdésnek is. Lehetetlenség déli frontunkon olyan ellenséget megtűrni, amely az orosz cárizmusnak egy örgrófsága. Ez a kis örgrófság nagy veszedelemmé abban a pillanatban válik, mikor Makedónia déli határán közvetlen érintkezésbe kerül szent Oroszországgal. Persze, hogy e törekvések sikere tönkretenné Szerbia állami létét is, de az nekünk és Európának kevés vigasztalás lenne.

Oroszországnak leplezetlenül mutogatott céljai, Angliának az egész komplott mellett való üzleti érdekeltisége kiábrándította az összes szláv népeket – talán a cseheket kivéve, melyet a Dardanella-probléma a jövőben sem érdekelhet – a pánszlávizmus hitéből. A Bobrinszkyak csakúgy csődbe kerültek, mint a Buxtonok. Meg kellett érezniök, hogy nem a magyar szolgabírák, sem az osztrák császárság, a szlávtság veszedelme, hanem Oroszország. A demagóg-generálisok egyszerre vackaikkban lapulnak meg, elhallgatva.

A pánszlávizmus épp úgy Európa és vele a világkékének egyik égető, üszkös kérdése, mint az angol világuralom. Össze is függ a kettő, mert a pánszlávizmus is az angol világuralom egyik emeltyűje.

Angliának zsoldos seregek kellenek, hogy Németországot két – Franciaország segélyével három – fronton közrefoghassa. Ámde csak a pánszlávizmus segélyével lehet a Balkánt, Ausztria és Magyarország déli részét az orosz terjeszkedés és befolyás etapjára tenni.

A szláv népek kiábrándítása a pánszlávizmusba vetett hitükből, a pánszlávizmus igazi törekvéseinek és ideológiájának a leleplezése, a pánszlávizmus gyökereinek a kiirtása az elmékből voltaképp Európa felszabadítását jelenti. Németországra nézve meg különösen fontos, mert déli front-

ját csak a monarchia képes megvédeni és a pánszlávizmus a monarchia létét fenyegeti.

De igazában mégis csak a mi államiságunk, a magyar nép fennmaradásának a kérdése. Így függ a mi létünk az angol viláгурalomtól és annak népgyűjtogató politikájától.

Fordulhat azonban még a világtörténelem folyamán úgy a dolog, hogy Németországra a pánszlávizmus nem lesz olyan fontos, mint amilyen ma. Teszem azt, ha például Anglia tengeri hatalma annyira meggyöngül, vagy, Németországé annyira megerősödik, hogy Anglia elveszíti az óceánok feletti hegemoniáját.

De ránk, magyarokra nézve és a monarchiára nézve minden körülmények között életkérdés lesz. Evvel a dologgal tehát első sorban nekünk kell megviaskodnunk.

A pánszlávizmus ellen ott kell emeltyűnket alkalmazni, ahol a leggyöngébb és a legerősebb.

A legnagyobb gyöngéje az, hogy voltaképp az egyes szláv népek nemzeti elnyomását, nyelvük kiirtását jelenti.

Az egyes szláv népek saját nyelvük iránti ragaszkodását kell tehát kifejleszteni.

Ez az egyik emeltyűnk a pánszláv elmélet leggyöngébb pontján.

A pánszlávizmus legerősebb szuggesztív eszköze, hogy az összes délszlávok, a horvátok kivételével, az ortodox egyház hívei.

Minél tudatlanabb a nép és minél csenevészebb a saját kultúrája, annál nagyobb befolyást gyakorol reá az egyház. A .cárizmus leghatalmasabb eszköze a pánszlávizmus toborzójában az ortodox egyház volt.

Mielőtt még a pánszlávizmus elmélete megfogantatott volna, Mária Terézia vallásos buzgalomból igyekezett az ortodox híveket a pápista egyház aklába hajtani. E misszió még Magyarországon sem járt semmiféle sikerrel, annál kevésbbé befolyásolta határainkon kívül a pánszláv mozgalmat.

Az uniált egyház a tudatlanságnak, a babonának, a szel-

lemi sötétségnek épp oly fészke maradt, mint volt a keleti egyház.

Valami újabb unióra gondolni sem lehet, hogy ezáltal mentesüljenek a szláv népek az ortodox klérus és egyház szuggesztíójától. A XX. században nem lehet vallásokat alapítani és népek átkeresztelését eszközölni.

A felvilágosodás terjesztése a leghathatósabb szekerce, mely az ortodoxia iránti kötelekeket elvágni képes. Nem unitus papok prédikációja, a pápai fenhatóság és a unise-szolgálatnál való különbségek fognak itt segíteni, hanem a tudományos világszemlélet. Nem pápista papokkal, hanem művelt tanítókkal, természettudósokkal kell ezt a problémát megoldani.

Ez elmélet igaz voltát legékeesebben bizonyítja a bolgár nép, mely legműveltebb, az egyházterjesztette babonáktól légmentesebb levén, a cárizmus büvköréből legerősebb és leggyökeresebben tudott kiszabadulni. A bolgár nép a felvilágosodás tanító népe lesz Kelet felé.

Turáni akadémiát kellene alapítani. Ennek a tudományos programja lenne öntudatosná tenni azt, hogy a bolgár, magyar és oszmán nép egy töről szakadt testvérek. A tudomány módszerével és tanításaival kellene beoltani a bolgár népbe ugortörök voltának, magyar és török rokonságának és főleg politikai együvévalóságának az öntudatát.

A turáni akadémiának Budapesten, Szófiában és Sztambulban legyen egy-egy főosztálya. Egyetemeken tanszékei legyenek a turáni tudományoknak, középiskoláinkban a bolgár és török nyelvet tanítsák a latin és görög helyett. A bolgár és török nyelv nem lenne egyelőre olyan felszívó csöve a kultúrának, mint a francia, de sokkal becsesebb kultúr szolgálattal tehetne, ha a magyar kultúrának és tudományosságának a közlekedő csöve lenne Szófián és Sztambulon keresztül Bagdadig.

Ennek a célnak az elérésére persze sok mindenfélét kellene irtogatni itthon is. Mindenekelőtt meg kellene tudományos intézményeinket tisztogatni a klerikalizmus méte-

lyétől, a sovinizmus maszlagától, a nepotizmus fekélyétől és az üresfejűség kultuszától.

A Balkán népei közt kétségtelenül a bolgár a legnagyobbra hivatott. Legyen a Balkán a bolgár nép szellemi és politikai hegemoniájának a színtere és természetes medencéje. Bulgária úgylis a magyar végekkel lesz határos és hogy az összefogózkodás annál erőteljesebb legyen, a macsó bíbánság, a nándorfehérvári bíbánság területén öntudatos telepítési munkát kellene végezni.

Iszonyú nagy lesz a háború után a magyarságnak a visszaözlése Amerikából. Elő kellene mindenképpen segíteni. Az Amerikából visszaplántált magyarokat a magyar-szerb végeken kellene letelepíteni, hogy a magyar medence a negotini toroknál közvetlenül összeömljön a bolgár nép-medencével.

Nincs még itt az ideje e kérdések részletezésének, nem is akarnok programfélét adni, de mindenesetre itt az ideje, hogy a jövő fejlődés néhány irányvonalát, csak amolyan frontirányt jelző nyilatkat, papírra vessünk. Ha igazán be akarjuk ezeket a területeket kebelezeni Középeurópába, a Budapesttől Stambulig terjedő terület csak magyar-bolgár-török hegemonia színtere lehet. Helyesebben ez a terület csak akkor lehet Középeurópává, ha így lesz.

De ezt a kultúr munkát, – mert ez se nem egyházi, se nem szolgabírói, hanem kultúrprogramm, – nem lehet olyan groteszk módon megoldani, hogy ott vegyük fel a fonalat, ahol Julián Fráterrel IV. Béla idejében megszakadt, elküldvén három szerzeteseket a Kelet tanulmányozására. Jobb lesz biz oda pogányokat elküldeni. És valahogy arra ne használjuk szárnyaink első lendülését, hogy templom-tornyokat emeljünk. Iskolákat és akadémiákat kell építeni, nem pápista templomokat.

Annak a három szerzetesnek a Keletre küldetése a magyar közoktatási kormány részéről olyan iszonyúan nevetséges dolog, hogy el se tudom hinni. Nem is akarom, ment az

orcapirulásom nem engedné talán, hogy végigrójam e sorokat

Észak felé a lengyel kérdés bölcs megoldása képezne elgátolását a pánszlávizmusnak.

Ez a kérdés a tanulmányok egész sorozatát igényli és körülbelül a legnehezebb kérdés, mely a háború nyomán föl támlád.

Lehet-e egyesíteni a lengyelséget?

És ha nem lehet, nem idézünk elő olyan feszültséget Németország és a Monarchia végein, mely iszonyú energia-pocsékolással járhat?

És ha megmaradnak a imái lengyel területek Németország és Ausztria részeiül, mi legyen az új lengyel hódítmánnyal?

Legyen-e független egyik vagy másik szövetséges érdekszférájában, vagy szakíttassék két darabra Németország és Ausztria között?

Mind nehéz kérdés, melyet még nehezebbé tesz az, hogy a hódított lengyel területek csak egy részének is Ausztriához való csatolása, nem billenti-e föl a dualizmus mai, amúgy is nagyon labilis egyensúlyát? A gazdasági, vámkérdéseket, Magyarország részletetését illető szempontokat emlegetni sem akarom. Pedig ez is elég nehéz kérdés-gubbanc. Lengyelország eddig Oroszországnak kapitalizált területe volt. Erről a nívóról talán lesülyed, ha akár Németországhoz, akár Ausztriához csatolódik.

Nem arról van szó, hogy egyszerre kész tervet vagy elméletet kovácsoljunk. Legyünk készen reá, hogy a megoldásnak minden módja sok kudarccal, csalódással és energia-vesztegetéssel fog járni. De ez nem baj. Kudarcok, csalódások, tévedések az élet igazi iskolája. Semmiféle tandíj nem drága, ha csak tanultunk az iskolában.

Még egyet, ami veleje ennek az egész okoskodásnak. Helytelen megoldás lenne minden megoldás, melyet csak azért választanánk, mert nekünk látszik szolgálatosnak. A leghelyesebb vezérlő elv az lenne, hogy olyan megoldást ke-

ressünk, mely ama területek népének a legüdvösebb, inert csak az a megoldás, mely arra nézve a legkedvezőbb, lehet *reánk* nézve is a legüdvösebb.

Lehet idegen részeket beoltani organizmusunkba, de azoknak ezekben meg kell elevenedniük. Holt szervek beillesztése a mi organizmusunk megmérgezését is közvetítené.

A magyar köz vélemény régi emlékek nyomán úgy tekintette a lengyelséget, hogy halálosan gyűlöli az orosz elnyomást és eruptív módon fog kitörni, mihelyt alkalom kínálkozik a szabadulásra.

Ez így egészen semmikép se igaz. A majdnem másfél-évszázados orosz uralom nem maradt nyomtalan a lengyel népre. A paraszt nem érzi magát rosszul a cárizmus alatt, különösen a jobbágyság megszüntetése és a parcellázások ideje óta. Bizonyos, hogy egy-két nemzedéken át tartó ujja-nevelésre rá fog szorulni az a lengyel nemzeti érzés, amíg egységesítő erő fesz belőle. Gazdaságilag pedig szinte kiváltságos helyzetben volt Oroszországban, mert a birodalom legkapitalizáltabban termelő része volt.

Bizonyos, hogy Lengyelország csak úgy lesz Európa kapujának megbízható őre Ázsia felé, – kívánatos nekünk s a világbékének, hogy a Polesián túl kezdődjék Ázsia, – ha meglesz egészséges fejlődésének minden feltétele.

Példát is kell adnunk a világnak; eleven tanúságtétel szükséges amellet, hogy nem az orosz kancsuka és a „lieres angol liberalizmus” képviseli a népek szabadságát, hanem a középeurópai szövetség, amely a népek szabadságáért harcol.

Szabadság! Népszabadság! Nem igen van szó, mellyel többet vétkeztek volna. A hódítók szívesen vették ajkukra minden időben a szabadítás ígét. Vajjon most, mikor népek, Európa felszabadítását emlegetjük, nem csupán az egyik hódító dobját verjük, ki épp olyan kevésbé akar felszabadítani, minit a másik, aki ellen a dobot verjük?

A vadembernél a szabadság épp az ellenkezőjét jelenti,

mint a kultúrembernél. Amannál a féktelenséget, emennél a *biztonságot*.

Voltakép egész embervoltunk minden törekvése és vágya- benne van a biztonság szóban. A majomember azért leit társaslény, hogy biztonságát növelje és megvédje. Az erre való törekvés hajtotta a szelekció útján egyre a fejlődés lajtorjájának magasabb fokaira. Prédája, fiókaja fokozot- tabb biztonsága készítette a családi életre, a fokozottabb biz- tonság keresése hajtotta és képesítette az állami szervezke- désre. Törvények, intézmények azért készülnek, hadseregek azért szerveződnek, hogy biztonságunkat növeljék és védjék. E biztonságért áldozunk vagyont és vért.

Egész humanizmusunkat ez a törekvés lengi át és élteti. Kultúra voltakép nem jelent mást, mint az a mód, amely- iyel biztonság iránti sóvárgásunkat kielégítjük. Az árvák gondozása, a gyermekek védelmié, a közegészségügy, a bete- gek istápolása, a felebaráti szeretet, a jótékonyosság, mind a biztonság növelésére és megvédésére irányuló¹ törekvéseink megnyilatkozása és folyamánya.

Hogy a biztonság mennyire azonos lappangó öntuda- tunkban a kultúra fogalmával, épp a háború bizonyítja leg- jobban. A háborúban *mindent* kockán érzünk.

A biztonságért való harcunk – akár humanizmusnak is nevezhetnök – még a háborúban is kautelákat, biztosíté- kokat szeretne szerezni a biztonság valamelyes megvédésére. A hadviselésre vonatkozó nemzetközi szabályok, e biztonság iránti emberi törekvések eredményei.

A biztonság tehát kultúra és humanizmus, mert mind- akettőben biztonságiunk fokozott védelmét keressük. A biz- tonság tehát szabadságot is jelent.

Az Elba és a Boszporus közti népek biztonságát jelenti, ha északon Lengyelországgal, délen Bulgáriával elpántoljuk Európa kapuját a pánszlávizmus romboló munkája elől. Máig csak még kellett a Pénzeszsáknak a Cityben a gombot nyomni és égett a Balkán és ingadozott itt bent alattunk is a talaj. Lengyelország és Bulgária ezt az összeköttetést sza- kítja meg.

Anglia viláгурalma és e viláгурalom egyik emeltyűje, a pánszlávizmus, kényszerítette Európát a fegyverkezés iszo-

nyatos fokozására. Európa ma épp húszszor annyi embert állít fegyverbe, mint száz évvel ezelőtt. Erre csak az angol világalalom és a pánszlávizmus gyújtogatása kényszerítette. A porosz „militarizismus” igazán ártatlan benne, hogy ma kétannyi milliót kellett hadija állítani, mint száz évvel ezelőtt százezreket. Ez pedig húszszor annyi vért, elvesztegetett verejtéket, gyötrelmet jelent.

A biztonság e vértől, elvesztegetett verejtéktől és gyötrelemtől való szabadulását jelenti a népeknek.

Ez az igazi népszabadság. Ezt a szabadságot csakis a biztonság szerzi meg.

A mylord Pénzeszsák pedig egész nyugodtan nyomkodhatta a gombot eddig, valahányszor neki úgy tetszett. Az ő biztonságát a büszke Albionban nem fenyegethette semmi kataklizma. Száraz lábon nem férhetett hozzá ellenség a tenger miatt, hajón nem a flottája miatt. Egyetlen angol házra sem eshetett hát üszök ellenséges csóvából, egyetlen sebet idegen katona Anglia földjén nem ejthetett.

Szárazon és vizén nem tehetett hozzáférni.

Hacsak nem a levegőn át . . .

Oh, szent Zeppelin! tán épp te vagy hivatva, hogy Európa biztonságának a védszentje légy! . . .

Az irredentizmus

A pánszlávizmus a nemzetközi politika egyik demagóg eszköze, mely megszülte a nemzetiségi kérdést és az irredentizmust. A pánszlávizmus baktériumtelepének ez a toxinja, – a nemzetiségi kiérítés – résziben ölü mérge lett szülőjének.

A pánszláv agitációnak, hogy horogra csalhassa a szláv halacszkákat, föl kelé bennök a nemzeti öntudatot ébreszteni. De ez a fölébredt nemzeti öntudat aztán a leghathatósabb akadálya annak, hogy oroszokká legyenek. A nemzeti öntudatra ébredt rutén, szerb, bolgár, szlovén, tót (még kevésbé a román és görög) nem áhítja többé azt a dicsőséget, hogy elorozzosodjék.

A pánszláv izgatásnak közvetve tehát az lett az eredménye, hogy egyes kisebb, elszórt népekben fölébresztette a saját nyelvükhöz, a saját nyelvükön művelt kulturához való szeretetet.

A nemzetiségi érzésnek voltaképp ez a körülhatárolása a saját nyelvéhez, a saját nyelvén művelt kultúrához, a vele egyenpűekhez való melegebb szeretet.

Ha a „nemzetiségi kérdésnek” is csak ekkora lenne a terjedelme, nem lenne baj és nem lenne nehéz a nemzetiségi kérdés megoldása.

Csak hogy a nem államalkotó népek eme anyanyelvükhöz való ragaszkodása, az egynépiség öntudata nem tudományos, vagy művészeti hanem szerencsétlenségre a politikai törekvések ágyában született. Nem mindenütt volt így.

A nemzetiségi érzés tehát a legtöbbször politikai tendenciákkal van fertőzve és a nemzetiségi kérdések nem nyelv- s kultúrkérdések, hanem a legsúlyosabb politikai problémák.

Mihelyt aztán bele voltak szőve a politikai szálak, az agitáció az egész kérdést csupán politikai tőkének tekintette.

De vajjon lehet-e egyáltalán külön választani a nemzetiségi kérdést a politikától?

Erre a kérdésre megtalláljuk a választ, ha a nemzetiségi kérdés történelmi fejlődését vizsgáljuk.

A cárizmus pánszláv izgatói és az izgatók jó- vagy rossz-hiszemű prozelitái hirdették az anyanyelv iránti jajongó szeretetet, tanították, hogy a kultúrának a feltétele az anyanyelv felvirágoztatása.

Ez az egész, helyes irányban induló okfejtés azonban soha a cárizmus szolgálataihoz nem vezethetett volna.

E megcáfolathatatlan eszmekapcsolatba e célból becsempészték azt a másik gondolatot, hogy a nemzeti nyelv és kultúra igazi gondozása, hathatós védelme el nem gondolható másképp, mint a nemzeti állam keretében.

Minden nemzetiségi törekvés végső célja tehát, hogy önálló államiságra tegyen szert.

Az anyanyelv, a saját népének a szeretete, a nemzeti kultúra szolgálata tehát csak úgy tölthető be igazán, ha minden tagja e nemzetiségnek arra is törekszik, hogy nemzetisége külön államiság hordozójává legyen. A nemzetiség így lesz nemzetté és csakis állami létében fog beteljesedhetni népi valója. Ebből folyólag minden nemzetiségnek, mely más nyelvű állam kötelékében él, arra kell törekednie, hogy ettől

elszakadjon és vagy önálló államot alakítson, vagy már fennálló hasonnyelvű államhoz ragasztódjon, vagyis, hogy az „idegen iga alatt nyögők” „megváltassanak”.

A nemzetiségi öntudatra ébredés tehát mindenütt a meg nem váltottak megváltásra irányuló küzdelmévé vált, a nemzetiség kérdése irredentává fajult el.

Ez az egész elmélet, mely oly következetesnek látszik, azon az elven épül, hogy a nemzeti nyelv és kultúra hathatós védelme csak nemzeti államban valósítható meg.

Ez tévedés, vagy még helyesebb szóval hamisítás. A népiség kifejlődésének, a nyelv kultuszának nem a feltétele, hogy az a nép egyszersmind az államalkotó legyen. Az ír nép megőrizte népiségét, holott a nyelvét teljesen elcserélte az angolért. A provençal nyelv most éli renaissanceát, a fin is, pedig egyik se volt sohasem államalkotó.

Az irredentizmus egyáltalán nem szolgálja sem a kultúra, sem a nemzetiség érdekét. Minden embernek meg kell adni a szabadságot, hogy azon a nyelven beszéljen, amelyen neki tetszik s olyan nyelven fejlessze és terjessze kultúráját, amilyen neki tetszik. Meg kell tehát adni a szabadságot és lehetőséget (bármily nyelvű államban, hogy a nemzetiségek a maguk nyelvén tanulhassanak és amennyiben a nyelv alkalmas a kultúrfogalmak kifejezésére, a maguk nyelvén terjesszék a magasabb kultúrát és műveljék a tudományt s műveljék magát a nyelvet. És amennyiben ez a munka vagy egy része az államra hárulna, meg lehet kívánni, hogy a nemzetiségi nyelvek művelését is aránylagosan a maga terhelésével eszközöltesse. Ámde az irredentát semmiféle formában nem tűrheti semelyik állam sem és ezzel a nemzetiségeknek és azok külön kultúrájának nem is tenne szolgálatot.

Majd nekem fogják a szememre vetni a hamisítást« amiért azt merem odavetni, hogy a nemzeti nyelv, az egy népiség, a nemzeti nyelven szerzett kultúra szeretete nem foglalja magában az arravaló törekvést is, hogy az illető népiség egyszersmind államalkotó, helyesebben önálló államiság hordozója legyen.

Hát elgondolható, hogy a nemzeti öntudat ki legyen elégítve, ha legalább az a vágy nem hatja át, hogy önálló államiságban is megnyilatkozzék?

Ez mind elgondolható. Az államiság oly szervezet, mely az energiák bizonyos készletét követeli. Ha valamely népiségnek még van annyi energiakészlete, hogy berendezheti önálló háztartását, akkor lehet szó önálló államiságról. De ha valamely nép nem rendelkezik akkora energiabőséggel, hogy önálló állami létet éljen, fiai még mindig szerethetik nyelvüket, népüket, saját kultúrájukat.

Azt mondják erre az irredentisták, hogy ők már fennálló államihoz akarnak csatlakozni. Fajtájuk tehát már tanúságot teli államalkotó képességéről és elegendő energiabőségeről jogcímük van tehát az irredlenta-törekvésekre.

Csak hogy az állam nemcsak emberekből, hanem területekből is áll.

Ámde az egynyelvű népek szétszivárgása nem olyan-kép történik, hogy a beszivárgott terület állami alakulatra mindig alkalmas lenne. A nemzetiségi határok nemcsak természetes határokhoz nem alkalmazkodnak, hanem határaik egyáltalán meg sem állapíthatók. Az emberek szétszivárgása körülbelül olyan törvények szerint történik, mint a vizek szélfolyása a földön. Itt-ott nagy medret vág magának, mely egészen az ő birodalma, másutt azonban csak vékony erekben veri át magát. A nyelvhatárok szélei felé egyre szét-ágazóbb, vékonyabb a beerezés, úgy hogy a perifériák felé már vegyesen élnek különféle nemzetiségek. Így élnek ve gyesen Tirolban németek és olaszok, a tengerparton szlové-nek és olaszok, Krajnában szlovének és németek, a Bácskáb-ban magyarok és szerbek, Erdélyben magyarok, szászok és románok. Ha az irredenta jogcím lehetne például az olasz vagy ia román nemzetiségeknek a „megváltására”, Tirolban vagy Erdélyben, még jogosabb lenne az e megváltandó terü-leteken lakó német és magyar lakosság megváltása, vagyis a régi állapot helyreállítására. Egyetlenegy mai állam sem maradhatna fenn, ha az irredentizmus igazán jogos és igaz-ságos lenne. Oroszországnak nem lenne joga Ukrajnára, a Krimre, Besszarábiára, a Kaukázusira stb., Angliának

Walesre és Irlandra, Franciaországnak Korzikára, Savoyára, Flandriára, Algírira stb.

Jogcímeikkel nem lehet népek aspirációit megvalósítani. Alihoz erő kel.

Aztán meg népeknek egyetlen igazi jogcímük van: – a *célszerűség*.

Valamely nemzetiség eloszlása oly területen történhet mely a nemzetiség határai szerint nem alkalmas állami létre. Németalföldekre kétségtelenül a vlaem nép nyomta reá a maga előkelő kultúrbélyegét, azért a tapasztalat szerint sem Hollandia és Belgium egységes államalakulatra nem alkalmas, sem Belgium kizárólag vlaem állam nem lehet. A belgiumi katolikus vlaemek-lakta terület azonban nem lehet külön állami alakulat hordozója. A természeti viszonyok kényszerű parancsa tehát, hogy valamely nemzetiség másnyelvű állam kiegészítő része legyen. Csehországnak mai nap önálló állami létét, azt hiszem, senki lehetségesnek nem tartja. Erősen szétszivarog a németség közüé, a nyelvhatárokat még községemként sem lehet megállapítani. De még ha ezt nem látjuk is, és Csehország kétharmadrészét egységes területnek fogadnók el, sem lehet elgondolni e kis nyelvszigetnek, 3-4 millió lakosnak, két nagy birodalom közti önálló állami létét, elzárva a tengeritől és a környező nagyhatalmiak álltai tetszés szerint elzárhatólag a kontinens többi részétől is.

Ezek éretlen eszmélődések vagy gyerekes ábrándozások. Akármennyi törvénnyel sáncolnák körül, önálló állam úgy se lenne igazában, legfeljebb államosdit játszó, a nép leértékesebb energiáit pocsekölva főlemesztő komédia.

A legnagyobb hazugsága az irredentizmusnak az a tanítás, hogy valamely nép népisége csak önálló államban élheti ki magát. Erre egyenesen rácafol a történelem. Az összes szláv népek közüé a cseh áll a kultúra legmagasabb fokán, termelése a legkapitalizáltabb, irodalma is – az orosz után – a legfejlettebb, holott háromszáz év óta nem bír állami létel és része annak a sokat ócsárolt és sokszor bizony nem a legnagyobb bölcseséggel kormányzott Ausztriának. A magyarországi szerbség és a magyarországi románság a kultúra

és a nép jóllét magasabb tokán ál, mint a romániai vagy szerbiai. És hogy e magyarországi nemzetiségek még nagyobb fokán a kultúrának nem állatnak, azt egyetlen igazán hamisítatlan „nemzeti” intéstúciójuknak, a nemzeti egyházuknak, köszönhetik. Hasonlítsuk csak össze velük az ország legszegényebb területein lakó tótságot, melynek a kultúrája hasonlíthatatlanul fölényesebb úgy a szerbekénél, mint a románokénál, de amelynek nincs „nemzeti” egyháza, rögtön be fogják látni ez állításaim helyes és igaz voltát.

A cseh kérdés különben miniket közelebről érdekei. Szeretnék erről külön fejezetet írni, – ha időszerű lenne. A háború után meg kell ezt írni valakinek.

A cseh kérdésnek vannak ugyanis olyan jelenségei, melyek mintha rámcáfólnának. A cseh agitátorok ügyesen kihasználták a pánszláv agitációt s nyilván annak a dotációja nyomán csináltak egy külön páncseh elméletet. Ez a páncseh elmélet velejében tagadása a pánszlávizmusnak, de azért mégis annak az elveit hasznosította a maga kis cirkuksiai javára.

A cseh demagógia ugyanis belátta, hogy a német nyelvterület között szétszivárgó kicsi cseh nyelvshiget nem eleendő külön cseh államiság kiépítésére. Igyekezett hát ezt a cseh nyelvterületet kikerekíteni. Egyszerűen hozzáragasztotta Felső-Magyarországot Pozsonytól Kassáig és délire a Dunáig, tehát a tótságot és a tótság és csehek közé eső morvákat. Cseh, morva és tót egy nyelv és egy nemzet. Ez az elmélet nem volt vakmerőbb, mint a többi pánszláv elmélet, holott a tót és a cseh épp úgy külön ágai a szláv nyelvcsaládnak, mint a szerb és az orosz. De a rövidlátó szolgabírópoliika ennek az elméletnek iskoláit csinált. Az anyanyelvüktől elrekesztett tót jómódnak ugyanis Prágában iskoláztatták a fiaikat, ahonnan a páncseh elmélet baktériumaival Jöttek vissza. A demagógia is kihasználta erejétől telhetőleg ezt az állapotot. A cseh pénztézeteknek meg jó üzletül, is kínálkozott ez az elmélet, behálózták fiókaikkal és jelzállogos hiteleikkel a tót felvidéket. A szolgabíró rövidlátás pedig a helyett, hogy okosan gátat vetett volna ennek az irreudentának, még táplálta azt.

Szerencsére a világháború ezekre a rejtelmekre is világot vetett és remélni lehet, hogy talán okulnak – a szolgabíráinak is.

Az az egy bizonyos, hogy tót ezredeink és vele s általa a tót nép csúffá tette az elmélkedők és demagógok minden okoskodását és mesterkedését, mert tanúságot teltek afelől, hogy a tótság és a magyarság organizmusa egy, vérkeringése egy szívbe fut össze.

A tények jobb tanítók, mint a teóriák.

Az önálló állami léthez jutott apró államok energiájának legnagyobb részét fölemészti ez államiság fentartása és így nem jut elegendő sem a kultúrívó emelésére, sem a te miellés kapitalizására. Közjogokból nem lehet megélni. A kenyérszerzés módja és biztonsága, a fölöslegek felhalmozása és tőkésítése az, ami tartalmat önt a közjogok üres edényébe, ez az, ami szárnyat ad az igazi nemzeti kultúrának.

Sehol a világon a románok és szláv népek kultúrája, jóléte nem nagyobb, minit azoké, akik „megváltatlanul” élnek a monarchiában, irodalmi, művészeti fejlődésük itt a legnagyobb, népiségüket leggazdagabban itt élik ki. A monarchiabeli romának, szerbek és egyéb szlávok (csehek, tótok, szlovének) igazi szellemi arisztokratái népeknek, ugyanez mondható a monarchiabeli olaszokról is. Sehol a birodalmi olaszok ilyen jólétnek nem örvendenek, sehol ilyen népnevelésben nem részesülnek, sehol sem ilyen mentesek a babonától; arról nem is beszélek, hogy ezeknek sem a lazzaroniság, sem a brigantizmus, sem a camorra rendszer átkait nem kell elviselni. Az az Olaszország, mely a tengerpartok mentén és a Baedekker ismertette városokban nyilatkozik meg, nem az olasz nép Olaszországa, ez az idegenek, javarészt németek Itáliája. Az olaszok Olaszországa ott a partvidék mögött elhúzódo begyek lejtőin, festői romok és európai ízlésnek elviselhetetlen piszokban és elgondolhatatlan szegénységben él.

A demagógia oly hangosan hirdette ezt az elméletet, az elméletekben kimerülő radikálisok olyan logikusnak vélték ezt az elméletet, hogy szinte mindenkinek, ellenségnek és

híveknek szuggerálni tudták. A német egység, az olasz egység kialakulása argumentumot látszott adni nekik, úgy hogy ez elmélet szinte dogmatikus erővel váltotta, hogy a nemzetiségek szerint kell kikerekedni az államoknak is és a több nemzetiségű államoknak előbb-utóbb fel kell bomlaniok. így ítélték halálra elsősorban Ausztriát, másodsorban minket. Még a szociáldemokrata elmélkedők is beleestek ezekben a szakadékokba.

Pedig ez az elmélet egyenes negációja a történelmi materializmusnak. Ha minden intézményes kialakulásnak és fejlődésnek a rugója és irányítója a gazdasági érdek, a termelés mikéntje, úgy rá kell jönnünk arra, hogy az allant termelési szervezet és nem nemzetiségi, rá keleti jönni arra, hogy annak létre, alakítására elsősorban a gazdasági, termelési momentumok irányadók.

A német egység kialakulását nem a németiség nemzeti-ségi érzései, hanem a kapitalisztikus termelés kényszerítette ki, mely nagy termelő és nagy fogyasztó medencéket keres, melyeknek ütőerei a vasutak. A vasút nem felelhet meg céljának, ha egy nap száguldásában tizenöt különböző ország sorompója, tarifája, törvényhozása akasztja meg. Mihelyt a kapitalisztikus termelés odafejlődött, hogy életerei a vasutak lettek, ki kellett alakulni a német egységnek, csak úgy, mint az olaszoknak, hogy Milánótól Szicíliáig egy ütőér fut-hasson végig a félszigeten. Nem a nemzetiségi érzés nyomása hozta létre a német egységet, hanem a vasút kényszerítette ki.

A vasúton kívül még a tenger. A Vasút a nagy távolságokat keresi tengertől tengerig. A vasutak ideje előtt még lehetett termelő ország, melyet nem mosott a tenger, ma lehetetlen, mert tengerpartok szomszédjai elzárhatnák és a saját zsírjába fullaszthatnák.

A délnémet államok csak az egységes Német országban juthattak tengerparthoz. *A tengert megnyitó vasút pántolta össze a német egységet.*

De hisz mikor a német egységről beszélünk, voltaképp csak jelszót és nem igazságot hangoztatunk. Hát igazán kialakult a német egység? Nincs ott a német birodalom határára a két Ausztria, Salzburg, Tirol, Stiria, mindamnyi né-

met tartomány? Híját érzi emiatt a nagy némettség, hogy vannak még „megváltatlan” területek? Vagy odakívánczosiak-e ezek a népek a nagy német birodalomba?

Bízvást mind a két kérdésre nemmel lehet válaszolni, :ami ismét gazdasági kényszerűségek eredménye. A Duna völgye mentén fekvő némettség gazdasági súlypontja másfelé vonzza őket, a tenger felé való utat az Adria felé kall keresniök.

A gazdasági érdek az, amely minden törvénynél, nemzetiségű érzésnél és katonai szervezetknél erősebben összekovácsolja Magyarországot és Ausztriát, mert kettejük egyesült erejével kell megvédeni a Quarnero két csücskét, a közös tengeri kaput. A tiroli olaszoknak, a krajnai vendeknek, a felső ausztriai németeknek, a zágrábi horvátnak, a szegedi magyaroknak, a szentmártoni tótnak és a temèsi oláhnak egyaránt gazdasági létérdeke. Mindezeknek összefolyik a vére a Doberdón a közös gazdasági létérdek védelmében.

Kis népek, melyeket sorsuk tengerpartra vetett, még remélhetik önálló állami létüket, bár ezek élete sem biztos, mert hisz a tengertől elzárt nagyobb népek végigtaposnak rajtuk, hogy a tengerhez juthassanak. A gazdasági létfeltételeikért küzdő nagy nemzetek örökös harcterei, állami létüket csak a nagyhatalmaknak garanciája biztosíthatja. Hogy mikép, arra a Németalföldek elég tanulságos példa. Ott van különben Portugál, és Görögország is. Sőt Olaszország is.

De mát csináljanak apró népszigetek, melyek még a tengertől is távol esnek? Ezek létfeltétele az, hogy nagy konglomerált államok alkatrészei legyenek, hogy közös erővel szerezzék meg a tengerhez vezető utat.

Ez az alapvető logikája Ausztria államnak. Valóságos sakkjárája a különféle nemzetiségeknek, mégis egységes államnak praedestinálja a különféle nép töredékek közös gazdasági érdeke. A tíznyelvű és tízvallású Ausztria egységesebb és állandóbb államtest, mint az egynyelvű és egyvallású Oroszország, mert a közös gazdasági létérdek erősebb pántja vallásnál és nyelvnél és szoldateszkánál.

Itt is csúffá tették a tények a teóriákat.

Tévedtünk mindnyájan, tévedtek, a szociáldemokratáik is, – a háború sok nem sejtett tanúsággal szolgált – de meg lehet állapítani, hogy a történelmi materializmusra nemcsak rá nem cáfolt, hanem minden tanúságával csak annak a tanításait világította meg jobban. A kapitalisztikus termelés nagy termelő és fogyasztó medencéket keres, melyen ezerkilométereken át röpül vasútjain a kocsik tíezre. Az állami szervezeteket is hiperstátus szer vezetékké építi és kerekíti ki, Rigától az Egenlítőig.

Az Isonzónál és a Kárpátokon magyar, német, olasz, horvát, vend, dalmata, bosnyák, román, szerb egy patakba öntötte a vérét. Ez a vér tanúságtétel együvévalóságunk mellett. Ez a vér pedig azt bizonyítja, hogy a gazdasági létérdekek, a sokszázados egygyéalkalmazkodás erősebb kötélit a nyelvnél és a fajtáinál.

A sokszázados együttélés az alkalmazkodások egész óriási sorozatát eredményezi. Ez alkalmazkodás folytán még a különben meg nem felelő helyzetben is sok-sok apró kapcsolat létesül. Az eleinte talán erőszakosan egymáshoz kötött szervek idő folytán kölcsönösen beidegzik, beerezik egymást, ami közös életszervvé teszi a kettőt.

Ennek folytán mutatják azt az óriási szívósságot a csupán történelmi alakulatok.

A történelmi alakulatok ha évszázadok nyomán nőttek, esetleg erősebb kapcsolatokat eredményeznek, mint amelyet a közös nemzetiség tud szülni.

Végelemzésben azonban ez a történelmi konszisztencia sem egyéb, mint a gazdasági érdekek finom, sokszor láthatatlan érezetének egyik látható eredménye.

Mindezt nem láttuk tisztán, se mű, se más a háború előtt. Nemcsak Anglia cselszövényei, a cárizmus guruló rubeleivel hizlalt sajtó és a demagógia fátyolozta el a látásunkat, hanem egy gazdasági momentum is.

Az irredentizmust sehol sem csinálja a nép, – az ve-rejttékezik és töri a rögét – hanem a középosztályból kikerült demagógia. De ezt a demagógiát nemcsak a rubelek toborozták, hanem egy mélyebben fekvő gazdasági ok is.

Ezek az irredentát kultiváló népek ugyanis valamennyien nem kapitalizált termelésből élnek. A romániai, románságnak van latifundumos arisztokráciája és zselér népe, középosztálya alig van, mert nincs vagy alig van ipara és kereskedelmié és ami van, az is idegen kezekben van. A magyarországi román urak románul beszélnek, román nyelvű könyveket olvasnak, a romániai bojárok franciául paríroznak és franciául beszéli minden iparos, aki velők érintkezésbe kerül, a s záródástól a borbélyig és a bérkocsisig. A nép pedig a földbirtokszerzéstől, a vagyonosodástól elzárva, a népiskoláiból majdnem kirekesztve. Szerbiában nincs oligarchia, igazi parasztszág, nagy energiakészlettel, a kultúrára való fogékonysággal, de egyelőre az őstermelés primitív fokán.

Középosztály mind a két népnél csak most van fejedőben és az ipar és kereskedelem elmaradottsága folytán főleg intellektuel elemekből rekrutálódik. A köznevelés fejletlensége, a tanintézetek csekély számánál fogva ez a gazdasági szervezet a mindenféle termelő osztályokból lepatogzott lateinereket nem tudja kellőleg elhelyezni az ország nevelő szervezetében. Az igen nagyszámú analfabéták mellett az irodalmi vagy zszurnaliszta foglalkozás sem tud a fölfelé törekvő elemeknek megfelelő standardot biztosítani. Ahol nincs kereskedelem és ipar, miiből éljen az ügyvéd?

Egyetlen foglalkozás látszik ilyen körülmények között sikert ígérőnek és jövedelmesnek: a politizálás. A balkán-államok középosztályának voltaképp egy rétege van, a politikusok. Nem a közügyeknek vara reáljuk szüksége, hanem nekik a közügyekre, hogy megellhessenek és emelkedhessenek. A nagy verseny aztán egyenesen a népindulatok állandó felkorbácsolására kényszeríti őket. Kifejlődik a társadalmilag szervezett, a gazdaságilag megokolt demagógia.

Javarészt alkalmazható ez – bár kisebb mérvben – Olaszországra is, sőt némi részben nálunk is így van. A politikai porond vagy két évtized óta nálunk is a demagógia küzdőtere volt. Mi mégis nagyot haladtunk a kapitalizálódás fellé, a középosztály tekintélyes iparosságiban és kereskedőkarban jelentkeznek. A fokozódó kapitalizálódás a Interner elemeknek is egyre nagyobb standardot biztosít. Ne-

velési szervezetünk meglehetősen arányokban nő, hitelszervezetünk is egyre erősebbé és gazdagabb tagozatúvá fejlődik, úgy hogy a polgárságnak a kiváló elemei se szorulnak a demagógba szerelte kenyérre. Az új ügyvédi rendtartás és minősítés meg fogja apasztani az ügyvédek számát, a szóbeliségre alapított perrendi érvényesülést ad a szárnyalóbb tehetségeknek és, úgy hogy az ügyvédi pálya is megszűnik majd demagóg elemek neveltőágya lenni. Úgy hogy ma már a magyar demagógia javarésze a kiváltságos osztályból pattozódik le. A javarészt östermelésből élő, állami dédelgetésben részesülő, a kapitalizálódó termeléshez alkalmazkodni nem tudó dzsentrinek birtokavesztett elemei azok, a kik a politikában keresnek kenyeret és tartják életben a demagógiát.

A magyarországi nemzetiségű intellektuelek viszonyai különben inkább a balkán államokéhoz hasonlítanak, amiben a magyar társadalom is hibás. Dzsentrijök nem lévén, úgyszólván ki vannak zárva a közigazgatási szervezetből, iparuk és kereskedelmük, mint általában műveltségük fejletlenebb lévén, intellektueljeiknek nem képesek kellő ellátást biztosítani. Az egyházi pálya a pópák fiait se képes mind ellátni, az ügyvédi foglalkozásnál a kölcsönös balítéletek miatt majdnem teljesen a saját nemzetiségbeliekre vannak utalva és ezek túlnyomólag östermeléssel foglalkozván, kellő standardot nem képesek biztosítani. Így aztán belőlük is a demagógia csapata rekrutálódik. A demagóg jelszavaik arra is fölülte alkalmasaik, hogy saját testvéreiktől nagyobb jövedelmet szerezhessenek. Az intézményes ügyészi és hivatali állások, a klientúra annál könnyebben megszerezhetőnél hangosabb és ízléstelenebb hirdetője szálló frázisoknak és minél buzgóbb közvetítője titkolt aspirációknak.

Az irredenta mozgalmak és törekvéseik javarészt a demagógok műve, a népben nem vert gyökeret. E demagógia hatását és sikereit főleg az egyházi szervezettel való szövetségének köszönheti. Ahogy a katolikus egyház a hangadó korszellelem ellen a babonával – no meg nem ritkán a demagógiával is – szövetezik, a nemzetiségi egyházak a babonán kívül főleg a nemzetiségi demagógiával cimborálnak. A de-

magóg ügyvédek és egyéb Meinerek csak a pópák és diákánok sáfárai, mert a pópák az igazi sereghajtók. A román és szerb egyházak „nemzeti” szervezete ezt az irredenta működést fölötte elősegíti és hatékonyan padlás tolja.

Az unitus (román) egyház különben alig különbözik e tekintetben az ortodoxtól.

Az unió egész okos politika lett volna, ha az irredenta ellen való védekezés szempontjából csinálják, de mint Wesselényi mondja Szózatában: „nagyobb része volt abban azon nagyon vallásos fejedelemnő – Mária Therezia – hitbéli buzgalmának. Ennek következtében minden, mi tétett, arra volt inkább célozva, hogy a megtérítetteknek lelkek nyeressék meg az egyedül boldogító hit számára, mintsem hogy érzésök az álladalom érdekeihez vonzatván, személyök nyeressék meg polgári tekintetben annak.”

Az unió nemcsak az oláhok nagy részét, hanem a ruténséget is bevitte a katolikus egyház aklába. A máramarosi pravoszláv rutének pere azt bizonyítja, hogy Wesselényinek nemcsak 1843-ban, hanem, sajnos, hetven évvel később is igaza volt s ez okból minden kommentár nélkül idézem e helyütt néhány sorát: „Azon hitágazati absztrakt tanok, melyek valakit római hitövé bélyegeznek s melyek – ezek hite szerint – idvességre elkerülhetetlenek, valamint a pápa felsősége elismerése, igenis elfogadtatnak az uniáltak által vagyis inkább azokat rájuk átruházták és erőltették. És így el volt a főcél érve, mert ők a római egyház nyájához számittathattak s meg volt lelkek nyerve.

De a tudatlan köznép – az egyesültek pedig csaknem általában a legnagyobb mértékben ilyenek voltak (milyen modern ez a Szózat!) – inát sem tudott az újonnan vallott dogmáról s azt távolról sem értette, a pápa felsőségének érzete pedig oly kevéssé vert a néposztály érzetében gyökerei, miszerint most is az orosz cárt tekintik vallásuk fejének. Ez nem is lehetett másként. Így szokott az minden nagyban gyakorlott s mondhatni gyárilag eszközlött térítésnél lenni. Ez uniót eszközlő térítés pedig egészen ily természetű volt.

Azon buzgó püspök, ki ezt főként kezdte és eszközölte, helységről-helysére járta az országot, prédikált a köznép-

nek, kecsegtette, ígéretek tette, fenyegette is s beszélt unióról, de amit az szintoly kevéssé értett meg, mint a valódi célt. Mely község vagy szentély prédikációján megjelent s azt meghallgatta, már uniálnak tekintetett. És hogy magát olyannak tekinteni meg ne szűnjék s szűnhessek, arról gondoskodott a világi hátaiban. Hogyis lehetett volna a bánni áron megszerzett birtokot, hol az egyedül boldogító hit zászlaja egyszer felüttetett, újra birtokból kibocsátani? Miként annyi megnyert lelket újra kárhozatnak engedni át? A fentemlített két tárgyon, u. m. némely dogmai kérdésen s a pápa felsősége elismerésén kívül, mely közül az első köznép érzetére s vonzódásaim hatná nem szokott, a másik pedig tényleg nem hatott, minden egyéb, mi vallásban a tömeget vezetni s magához kapcsolni képes, u. m. papjaik helyzete s azokhozi viszonyuk, ünnepeik, szentjeik napjai, bűjtjeik vallásos szertartásuk keresztelés, esketés, halálrakészítés, temetés, szóval majd minden, mi külsőleg látható s minden, mi értékekre és érzésre hat, a régi szerint maradt. Ezekből folyóig igen természetes, hogy ezen úgynevezett egyesült köznép magát római hitűnek nem tartja, szívében most is görög vallású s egészen ahhoz szít. Teljesen osztoznak ezek nem uniált testvéreik érzetében.”

A pravoszláv per tapasztalatai kétségtelenné tették, hogy Wesselényi régi írása ma is nagyjából helyesen jellemzi a helyzetet.

Ezt pedig azért tartottam fontosnak, hogy rámutassak, hogy az irredenta agitációt fölötte megkönnyítette az, hogy a rutén és román köznépet az imitais egyház ép olyan szégyenletes tudatlanságban tartotta, mint az ortodox. A tudatlan köznépet persze demagóg csahosaik odavihették r ahová nekik tetszett.

Ám az irredentizmust csak javarészt szüli a demagógia, de nem egészen. Vannak igazi sérelmek is, melyek mint energiapocsékoló momentumok az állam és a humanizmus szempontjából is ártalmasak.

Nem időszerű ezeknek a részleteknek a taglalása, de mihelyt ideje érik, foglalkozni kell ezekkel és orvosolni. Okvetlenül orvosolni a magyarság érdekében is.

Csak egy-két pontra szeretnék rávilágítani.

A radikális ideológia azt tanítja nálunk, hogy a nemzetiségi kultúrtörekvések természetes együttjárója, hogy a nemzetiségi nyelveknek az aulám igazgatásában is megfelelő szerep juttatandó. Mert ha az állam az egyenes elszakadási törekvéseket nem is tűrheti, a különféle nyelvek egyforma szerepét a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban meg kell engednie, inerte ez természetes joga a nemzetiségeknek és csak ezáltal jut teljes kultúrlehetőségéhez valamely nemzetiség.

Ez az okoskodás helytelen. Hogy az államigazgatásban, az igazságszolgáltatást is ideértve, milyen szerep jusson és mely nemzetiségi nyelveknek, az csupán a célszerűség kérdése. Hogy olyan fórumokon, ahol a köznép közvetlenül, élőlőszóval érintkezik a tisztviselővel vagy bíróval, a vidéken tömegesen használt nyelvek megengedendők, az a célszerűség parancsa. De ahol a felszólalás csak képviseltet útján vagy kvalifikációtól függőleg lehetséges, ez az elv már nem vagy nem mindig a célszerűség törvénye. A kultúrtehetőségnek pedig igazán nemi feltétele. Itt van például a zsidóság, melynek sem sokkal állandóbb népességét, sem nagy kultúrhatását tagadni nem lehet, ezt a kultúrtehetőséget egyáltalán anyanyelv híján gyakorolja.

Hogy azonban az irredentizmus – faji kiváltságokra, tartományi vagy rendi különállóságra való törekvés is voltaképp szűkebb terjedelmű vagy palástoltabb célzatú irredentizmus, – mindeme érvei nem vertek gyökeret a népekben és csupán felszeg ideológiák és főleg a demagógia cselvétesei, azt a! világháború fényesen igazolta.

Az irredentisták felsültek, vagy egy fél tucat szétrebent jóelőre Parisba, Kievbbe, Bukarestbe, hisz ők előre tudták, hogy háború lesz, és várták, hogy vetésők kalászba menjen, hogy aztán jó távol minden veszedelemtől, a vezényletet átvehessék. De a vetésők ki nem kelt, sem a románok, sem a szerbek, sem az olaszok nem mutattak kedvet elszakadni, hogy az anyaországhoz „váltódjanak meg”. Az együttes állami létben kifejlődött kötelékek erősebbek voltak, mint a nyelvi és faji érzés.. Különben nem-

csak a szerb, olasz, román irredenta vallót kudarcot, hanem csődöt mondott egyáltalán minden irredenta. Béke idején, mikor inkább játék az egész, meghallgatják még a demagóg urakat, de háborúban, mikor kenyértörésre kerül, mikor mérlegelni vagyunk kénytelenek, mit teszünk kockára és mit nyerhetünk, a frázisok elvesztik az erejüket. A bukovinai románoknak módjuk volt házuk üszkein, megfertőzött nőiken tapasztalni, hogy fest az orosz felszabadítás és módjuk volt mérlegelni a magyarországi románoknak is, hogy jobb dolguk lenne-e az anyaországban. Itt vagyonosodnak, szaporodnak, ha a saját nemzeti egyházuk jóvoltából nagy is az analfabéták száma, mégis csak magasabb a kultúra itt, mint az anyáé. Tán valamicskével jobban is bánik a gyermekeivel ez a mostoha anya, mint az igazi. A bojároknak amott jobb a dolguk, de a népnek mégis csak itt jobb a dolga. Egy kis Besszarábiát elhódítottak itt jó földben a gazdagodó román parasztnak a legutolsó két évtized alatt.

A közös állami léi által növelt kötelékek, a gazdasági érdekek sokkal hatalmasabb erők, mint a nemzetiségi érzés. Ezt bizonyította a világháború és ez tette csúffá az irredentisták mesterkedéseit. Amely pillanatban ez kitűnt, abban a percben nyilvánvaló lett minden látó ember előtt, hogy győzhetetlenek vagyunk. És ha egyébre nem volt jó ez a háború, azért az egyért érdemes volt megvívni és ezer szörnyűségét elviselni, mert ebben a gigászi küzdelemben kovácsolódott igazán testvérré a magyar, a horvát, a román, a tót. Mind részes ebben a vérszerződésben, mely ennek az országnak egy új ezredév jövődjét ígéri.

És ha már testvéreké kovácsolódunk ebben a nagy kohóban, cselekedjünk is majd úgy, mint testvérek. Meg kell adni minden nemzetiségnek a teljes kultúr szabadságot, nemcsak az elemi iskolákban, hanem akár a közoktatás egész lajtorjáján.

A kultúr szabadság és haladás első feltétele, hogy az egyházak kezéből ki kell venni az oktatást és végre kell hajlani az iskolakényszert. Államosítani az elemi és közép-

kólát és megfelelő nemzetiségi nép- és középiskolát létesíteni. A nemzetiségek irodalmi, művészeti és tudományos tevékenységét és szervezeteit ugyanolyan állami támogatásban lehet részesíteni, mint a magyarokét.

Nem kellene ettől a magyar kultúrát féltetni, sőt ellenkezőleg, a magyar kultúrának olyan megtermékenyítése volna, amelynek híján alig álmodhatunk jövő nagy szerepről. Gazdasági fejlődésünk csupán a Balkán felé jelöl a mi kivitelünknek, kereskedelmünknek hálás piacot. Szép lenne, ha a balkáni népek tudományának Magyarországom lennének az empóriumai.

Igazán intenzívvé ezt a gazdasági hatást csak akkor tehetjük, ha a kultúrfölényt megszereztük. Ezeket a magyarországi román és szerb intézeteket a balkán ifjai is látogatnák és nemcsak az itthoniak, de az anyaországban lakók, szemében is Magyarország lenne az ő nemzeti kid túrájuk legértékesebb tudományos gócpontja.

Óriási hordereje *lenne* ennek úgy általános kultúra szempontjából, mint főleg politikai és gazdasági szempontból. A Balkán szellemi meghódítása megkönnyítené és biztosítaná gazdasági meghódítását. Fontos lenne ez az egész emberiség szempontjából, mert végét vetné annak, hogy a Balkán örökös tűzfészek legyen, már pedig ha ez megszűnik az lenni, úgy nem vetheti el Európaszerte örökösen a viharomat. Nemzetiségi kereskedelmi és ipariskolákban nemcsak magunknak, hanem a Balkán számára is nevelhetnénk olyan új nemzedéket, mely nem demagógiában, hanem az ország kapitalizálásának a munkájában keresné népe jobb jövőjét.

Úgynevezett tartományi jogokat, helyesebben kiváltságokat adni a nemzetiségeknek, hiábavaló és veszedelmes kísérlet. Ahol a tartományi szervezet a történelem nyomán kifejlődött, ott alkalmazkodott az állami szervezethez, ott üdvös és nélkülözhetetlen lehet. Ausztriát például bajos lenne másképp el is gondolni. De ahol a tartományi szervezet nem alakult ki történelmileg, ott ostobaság kezdeményezni, mert vagy fölösleges, hasznavehetetlen valami lesz, vagy meg-

sínyli az államiság. A legjobb esetben is csak a demagógia küzdőtere lenne.

Egy jogban részesüljön ennek az országnak minden polgára, de ez a jog olyan legyen, mely biztosítékát is magában hordja. Amely nép minden fia méltó rá, hogy az országot védje és minden leánya könyeivel öntözi ezt a rö-gét, minden fiát egyaránt méltónak kell tartani, hogy egy-forma politikai jogokat gyakoroljon. Általános felvilágo-sodás és általános választójog az, ami minden jognak tartal-mat és biztosítékot szerez.

A nemzetiségi oktatás a nemzetiségek intellektueljeinek is adna foglalkozást és megfelelő standardot.

De ez nem elég. Okvetlenül kell foglalkozni a nemzeti-ségi középosztályok, helyesebben intellektueljeinek a dol-gával. Ez talán a legfontosabb és legsürgősebb része a nem-zetiségi kérdés-gubbanoknak. Demagógiára az intellektuelek ama része adja magát, amelyik kellő ellátásra a gazdasági szervezetben nem tud találni. Nemzetiségi ipar- és keres-kedelmi iskolákat kellene létesíteni és komoly gondozás alá venni, hogy a nemzetiségi értelmiség a termelő szervezetbe kapcsoltsák belé. A tótság ebben a tekintetben a leg-fejlettebb. A művelődés fokozásával a román és szerb ér-telmiség javarésztét is kereskedővé, gyárossá, iparossá és vállalkozóvá lehetne nevelni.

Nem volna fölösleges például a Tudományos Akadé-miának pályadíjat kitűzni annak a kérdésnek a megvilá-gítására, hogy a tót igazán egyágú alakulata-e a .csehnek?

Ez a cseh-tót elmélet volt a legveszedelmesebb maszlag, melylyel tótjainkat a pánszlávizmus vírusával meg lehetett mételyezni.

Persze, mindez nem sokat ér, ha a gazdasági viszonyok javulás-a elmarad. A magyarság iránti gyűlölködés igen sokszor csak a magyar oligarchia kiváltságai elleni gyűlöl-ködésből fakad. Ha nem volnánk latifiundiumos ország, tán nemzetiségi kérdésünk sem volna.

Ha ezt az igazságot eddig nem akartuk megtanulni, majd megtanítt rá az, ami a háború után következik. Az lesz csak a nehéz examen.

Egyet azonban kétségtelenné tett a háború: nincs benső ellentét a magyar állam és nemzetiségei közt, Hűségesebbek voltak hozzánk, mint saját demagógiájukhoz.

Ha el merném vetni a súlykot, azt mondanám, hogy már ezért is érdemes volt ezt a háborút megvívni.

V. A szociáldemokrácia és a háború

A nemzetközi szociáldemokrácia akaratlanul nagy átalakuláson ment át a háborúban: nemzetivé lett.

Ezért a mondásomért ugyan összeszidnak majd, de azért mégis csak kétségbevonhatatlan tény, hogy a szervezett „nemzetközi” proletariátus mindenütt ott harcol a nemzetek sorában, a sovinszták mellett.

És harcol becsületesen, odaadóan, hűségesen és – hősileg. Érdemeket, dicséreteket, vaskereszteket és vitézségi érdemeket szereznek. Ideológiáik ugyan mormognak néha a foguk közt olyasvalamit, hogy muszáj, egyebet úgy se tehetnének, mert ha nem akarnák is, erre kényszerítenek. De ez csak a szerénység és a régi frázisok miatti pironkodás szülte önrágalmazás.

Nem muszájból, nem parancsra, fogvicsorgatva harcolnak, hanem önkényt, vagyis helyesebben ama benső kényszerűségek sarkantyúja alatt, mélyek együttvéve egy nemzet, vagy „ország” akarata és közvéleményeképen jelentkeznek világgá és amelynek tettéválását a lelkesedésnek szoktak tulajdonítani.

A szószátyárok nagyon elnyűtték ugyan ezt a szót, de ha már ép ez került a pennám alá, hát megmondom, hogy ép oly lelkesedéssel harcolnak, mint a leglelkesebbek.

És ha már AZ elnyűtt szavaknál tartok, alkalmazok reájok még egyet: a legönzettelebbül, a legkisebb jutalom reményében harcolnak.

A kiváltságosoknak van védeni és őrizni valójuk. És a háírcból is könnyebb rész jut ki nekik. Lovon ülnek és kommandíroznak. A polgárságnak is van védeni és féltetni valója. Az iskolák, a közintézetek, a ternelő tőke, a jólét, a kultúra intézményei az övék. Még a parasztság is kap a drága

kenyér és bús áraban prémiumot a háborúért. Csak a proletariátus nem kap jutalmat. Itthonmaradottjaik nehezen verjétekeznek, vagy az állani és a közjótékonyság alamizsnáira vannak utalva és nekik ott is a legnehezebb rész jut ki a lövészárokbán.

És mégis harcolnak, becsületesen, zúgolódás nélkül, hősi módra.

És ami tán a legnehezebb és a legnagyobb hősiesség: harcolnak ideológiájuk dacára, annak a tudatában, hogy a cselekedetük rácafol arra, amit hirdettek és amit igen sokan szentül hittek is.

Mert ez a háború végiggázolt sok mindenfélén, de talán legkegyetlenebbül egyik másik elméleten és ideológián.

Csúffá tette a szociáldemokráciának nemzetköziségéről alkotott elméletét.

Csúffá tette taktikájukat a nemzetközi kérdések kezelésében.

Csúffá tette végül a háborúról való egész eszmélődést.

Embervoltunk öntudata voltakép azt fejezi ki, hogy minden ember hozzánk való, mindegyik testvérünk, hogy az egygyévalóságot se (határ, se tenger, se égalj, se fajta vagy nyelvkülönbség szét nem tépheti.

Minden gondolat, mely elmélkedők agyában kikél, minden tudományos fölfedezés, minden technikai vívmány, sőt minden fájás, mi végignyilalt valaha emberi szívében, az egész emberiség kincsevé és tapasztalatává lesz, akárminő kínai falakat emelünk is bástyáikból, balítéletekből és intézményekből köréje. Hogyne lenne hát a szocializmus nemzetközi.

A szocializmus voltakép annak az öntudata, hogy társas lények vagyunk. Az pedig, hogy társas lények vagyunk, azt jelenti, hogy embervoltunk csakis társadalomban fejlődhetik.

Végso következtetése ennek az elvnek az, hogy egyéniségünk legmagasabb szárnyalását csak a teljes társadalmosulásban nyerheti.

A teljes társadalmosulásnak pedig a legnagyobb akadály a munka kizsákmányolása. Embervoltunk *betetőzése* teljéi a munkának lehető mentesítése a kizsákmányolás elől.

Minél többet képes a társadalom termelni, annál könnyebben és nagyobb mérvben képes nemcsak a létfeltételeket megszerezni, hanem annál nagyobb mérvben képes fölösleget is biztosítani mindenki számára. Minthogy pedig csak a fölöslegből – az idő, a szerezetünk energiái és létünk biztosítására szolgáló tárgyak fölöslegéből szerezhető még az életöröm, a minél teljesebb szociálizálódás boldogságunknak, anyagi és erkölcsi jólétünknek is a feltétele és fokozója.

Minthogy azonban az idők folyamán a szociálizálódás is egyre fejlődik, az emberiség elmúlt időszakai tehát mind a csekélyebb szociálizálódás korszakai voltak és minthogy e csekélyebb szociálizálódású korszakok intézményei többé-kevésbé élnek, még mai nap is és a legtöbb intézmény jóval túléli az azt alkotó nemzedékeket, a szocializmusnak egyre harcolnia kell a régibb intézményekkel. De minthogy továbbá még a legújabb és ma legszociálisabbnak tartott intézmények is idővel időszerűtlenné válnak és ez az időszerűtlenség voltaképp azt jelenti, hogy az intézmény antiszociális lett, a szocializmus voltaképpen minden intézmény ellen állandó folyamatos, egyre megújódásra törekvő barcot folytat. Ez az, amit társadalmi fogadalomnak neveznek. De nevezhetnők sokkal helyesebben az élet harcának. Mert az élet sem ismer megállást és nyugovást és az élet is állandóan meg akarja haladni önmagát. Ennek folytán lett az egysejtűből soksejtű, a majomból ember. Életünk mája voltaképp mindig éltetünk tegnapija eliten harcol és minden újabb napunk az elmúlt nap ellen harcol és a ni a egyre meg akarja haladni a tegnapot.

És minthogy a szocializmus eme harca az élet törvénye, nem határolható és nem korlátozható országok, népek, államok határaival.

A szocializmus fogalmilag magában zárja tehát nemzetközi voltát és természetét.

A szocializmus embervoltunk teljes kifejlesztését jelenti.

A szocializmus az emberiség boldogságáért harcol.

A szocializmus az emberiség meggazdagodásáén harcol, mikor a munkát mentesíteni akarja a kizsákmányolástól.

A szocializmus minden ember érdekét képviseli, még ellenfeleit is, hogyne lenne tehát nemzetközi?

Lesz-é valaha az egész emberiség egy nemzet?

Egynyelvű nem lesz soha, mert égalji, földrajzi, vérkeveredési viszonyok különfélesége szerint egy nyelv is különböző nyelvjárásokra oszlik. A nyelv élő növény, mely a fejlődés törvényének van alávetve, a különböző feltételek mellett pedig nem lehet a fejlődés egyforma.

Egyenlő intézmények se lehetnek mindenütt, mert más és más létfeltételek vannak a föld különböző foltjain.

Az sem kívánatos, hogy egyféle kultúra uralkodjék az egész föld kerekén, mert megszűnnék a feszültségkülönbség többféle kultúráramlat közt és feszültségkülönbség híján az energia nem végez munkát. A kultúra elveszteni sarkantyúját, ingerét, szárnyát a fejlődésre.

A fejlődés törvénye különben azt mutatja, hogy a fejlődés mindig a differenciálódás fokozódásában, de a mozgások egyre növekvő határozottságában nyilatkozik meg. Ami azt jelenti, hogy a legnagyobb szocializálódás egyszersmind a legnagyobb egyénülés.

A romantika által dicsőített ama nagy karakterek, féket túrni nem akaró zsarnokok, vasgyúrók, Coriolánok és Götzök nem szocializált emberek, de nem is egyének. ízlésük, életmódjuk, gyönyöreik, indulataik egyéni jelleg nélkül való, még féktelenségük is a tucatemberé. Ma egy szervezett munkásban százszor több egyéni vonás van, mint e romantikus hősökben.

A fejlődés egyformásít ugyan, mert határozottabbá teszi a mozgásokat, de egyénit is, mert egyre különbözőbbé teszi az embereket.

A teljes szocializálódás – ha egyszer bekövetkezik teremthet olyan értelmű kultúrközösséget, hogy mindenkinek becses lesz a kultúra, de e kultúra úgyszólván emberen-

ként, csoportonként, országokként egyéni eltéréseket, különféleséget fog feltüntetni.

A teljes szocializálódás kora előtt azonban még nem élünk kultúrközösségben, legfeljebb a kultúrközösség vágyában.

Azaz, hogy még e vágy is csak az emberiség kisebb részében él.

A teljes szocializálódás, ha meg nem szünteti is majd a nyelvi és intézménybeli különbségeket, de mindenesetre nem fogja ezeket a jó és rossz értékmérőül tekinteni. Meglesz a nyelvkülönbség, de nem lesz több jelentősége, mint ma annak, hogy kékszemű vagy barnaszemű-e valaki.

Ebben a kultúrállapotban a nemzetköziség fogalma nem lesz vitás és a nemzetköziség természetes lesz.

De ma a nemzetköziségnek sokkal szűkebb a lehetősége és így a határa is. Ma a nemzetköziség csak tétova kísérlet vagy elmélet és ebbe az elméletbe sok hiba csúszhatik be.

Ha meggondoljuk, hogy csak az a szociális, ami időszerű, mert hisz a szocializmus a teljes alkalmazkodás a létfeltételekhez, – be kell látnunk azt is, hogy a harc közben sok olyasmi lehet nem időszerű, ami harcunknak a célját képezi. Későbbi időre, más viszonyok között kívánatos, ami a harc közben nem az. Harcolunk például minden ember egytestvér voltáért, – de ha kigyúl emiatt a harc, az ellenséget csak úgy ölnünk kell, mint ha nem a testvériség diadaláért szálltunk volna harcba.

Harcközben antiszociális lehet az, amiért mint a szocializmus beteljesedéséért harcba szálltunk.

A nemzetköziség ideológiájába hiba csúszott be, vagyis helytelen választ adott ama kérdésekre, hogy mi a veleje a nemzetköziségnek, melyek a határai, korlátai, irányai, eszközei?

A hiba pedig azt jelenti, hogy e részben az elmélet anti-szociális volt.

Mikor azonban a háború rácáfol az ideológiára, nem megcáfolja, csak megtisztítja a szocializmust.

A háború a szocializmusnak is nagy tisztítótüze lett.

Ha a szocializmus nem egy ország viszonyaiból fakad, hanem az emberi együttélésből, ha az általa elérni vágyott célok minden országnak és népnek kívánatosak, természetes szövetségesek mindazok, akik a szocializmus követelményeiért harcolnak és minthogy, sajnos, minden országban túlnyomólag a proletariátusból rekrutálódnak a szocializmus harcosai, minden ország proletárjai természetes szövetségesek és a szervező munka legfontosabb feladata ezt a természetes szövetséget intézményesen is erősebbé szervezni.

A helyzet tehát így alakult: A szervezett munkásság mindenütt harcban áll a saját társadalmának minden rétegével. Egyetlen szövetséges idegen országok proletárserege.

Nem könnyű volt-e tehát az a következtetés: Sokkal nagyobb a közelvalóság és a rokonság a különböző országok proletariátusai, mint egyazon ország proletariátusa és egyéb társadalmi rétegei közt?

Itt csúszott be a hiba, vagyis az antiszociális az ideológiába. E hibás elmékedésnek meg voltak a nevelő hatásai. Kezdték két világ kialakulni egy nemzet keretein belül. Néhány évvel ezelőtt Anatol France azt írta egy újévi társban: „Ma két külön világ van Franciaországban, az egyik Franciaország- a másik a szociáldemokrácia tábora. Két külön világ, melynek érzései, vágyai, áhítzásai egészen mások, melyek meg nem értik egymást, bár egy nyelven beszélnek. Ez a két világ olyan messze áll egymástól, akárha két külön planétán lenne.”

A szervezett szociáldemokrácia oly távol érezte magát a polgárságtól, hogy azt hitte, meg is szűnt közöttük a közösség. Az öntudatos vezetők céltudatosan vagdalták el a fel-feltünedező kapcsokat maguk és a „polgári társadalom” közt.

A háború csúffá tette ezt az egész okoskodást és meszterkedést. A szociáldemokrácia *mindenütt* – és ez a fontos – a nemzeti társadalom ép oly részének bizonyult, mint a többi pártok és nézetek. Nemcsak nálunk és Németországban, ahol önvédelmi harcról van szó, ahol esetleg kényszer-

rel is megtörhető lett volna, hanem Franciaországban és Angliában is, ahol a parlamentben akkora a befolyásuk, hogy akaratuk ellenére ki sem üthet a háború és ahol a háború célja eleve sem szorítkozott önvédelemre, hanem egyenesen hódításra. Sembat és Guesde beléptek ama kormányba, mely a háború céljául Németország megsemmisítését és Elsass és Lotharingia visszahódítását, – tehát rideg lióditási célokat tűzött ki.

Míg tehát a magyar, az osztrák és a német szociáldemokrácia szempontjából föl lehetne hozni azt, hogy ezeknek a nemzeti sorba való állásáról nem lehet szó, mert az önvédelem még nem jelenti sem a saját régi ideológiájához való elhűtlenedést, sem polgári ideológiák adoptálását, addig ez az ántánt országai szociáldemokráciájáról kétségtelenül megállapítandó. Mert hisz mikor Sembat kijelenti, hogy Elsass visszahódítása nélkül nem lehet békére gondolni, akkor a szocialista ideológia teljes megtagadásával olyan nem is polgári, hanem imperialisztikus eszmekörbe helyezkedik, melyet még mérsékeltlen liberális vagy félreakcionárius férfiak sem tesznek magukévá.

És ennek így kellett történnie, nem mert egyesek és pártok így akarták, hanem mert természeti törvény, amellyel ellenkezőt nem tud akarni senki.

A nemzetköziség háborúelőtti elmélete inszociális volt. A háború tanított meg erre.

A szocializmus úgy áll a beteg társadalmunkhoz, mint az orvos a beteg ágyánál, hogy meggyógyítsa. Aki pedig gyógyítani akar, annak mindenekelőtt a jelenvaló életet kell megvédeni. Lehet hogy a beteg szervezetben egyetlenegy szerv sem látja el jól azt a funkciót, amit el kellene látnia, vagyis valamennyi rosszul szolgálja az életet, de az orvos nem kezdheti azzal, hogy megöli a szervezetet, mert altkor aztán hiábavaló minden tudománya és bölcsesége. A halotton többé semmit sem gyógyíthat.

Mindenekelőtt tehát a jelenvalót, az életet kell megol-
talmaznia, ha azután gyógyítani akar gépezetén. A gyógyító folyamat bázisa és kiinduló pontja a beteg szervezet és nem az a jövőendő kialakulása, melyet eredményül óhajt.

A társadalom orvosa, a szocializmus sem indulhat el másféle bázisról és ezért kell minden szociáldemokraciának nemzetivé válnia, vagyis minden különvalóságot lehámlítania magáról a háborúban, mikor a beteg organizmus életét fenyegeti a veszély. Ez az igazi és egyetlen szociális működés és minden ideológia, mely egyebet tanít elméletében, antiszociális.

A világot megváltó nemzetközi szociáldemokrácia tehát csak bizonyos szűk határok közt nemzetközi.

Velejében ép oly nemzeti, mint akármilyen más emberi társaság.

A nemzetközi alakulatokat, a világpolitika kérdéseit a szociáldemokrácia működése körén kívül hagyta. Körülbelül így érvelt: A nemzetközi politika a monarchák, kiváltságosok és a kapitalisták véresen komoly játéka.

Minthogy a népek magtok e kérdésekkel úgy sem foglalkoznak, a nemzetközi változások a népekre csak veszedelmet hozhatnak, de javuk nem kívánja a változást. Ha a királyok és a kapitalisták üzletet nem csinálnának belőle, a népek soha háborúba nem keverednének. A szociáldemokrácia tehát legfeljebb annyiban foglalkozott a nemzetközi politika kérdéseivel, hogy azt a programjából kizárta és ellenzett minden változásra való törekvést vagy működést. Nemzetközi politikája tisztán a negáció volt.

Ebbe az elméletbe is antiszociális elemek keverődtek, mert ennek a hirdetése nem volt egész őszinte. Lehetőleg pártolta u. i. a nemzetiségi törekvéseket s így tápot adott közvetve az irredentizmusnak. Jól megértsük, a szociáldemokrácia seholsem volt irredenta, de közvetve mégis bátorította az irredentizmust. Már most mikép zárkozhatott el a nemzetközi politikától, holott az irredentizmus már legalább két alarmot érdekel, az egyik, amelytől a nemzeti-
ség el akar szakadni, a másik, amelyikhez csatlakozni akar?

A háború bebizonyította, hogy a háborút nemcsak királyok és kapitalisták csinálják, mert csinálják köztársaságok és szociáldemokraták is.

A nemzetközi politikáról alkotott elmélet azért volt antiszociális, mert a nagy és kis államok sorsa, változása mindig és mindenütt nagy befolyással van a munkásság helyzetére és a társadalmi forradalomra.

Milyen változások kívánatosaik tehát a szociáldemokrácia szempontjaiból ?

Minden változás, mely a termelés kapitalizálódását növeszteni képes.

Minél kapitalizáltabb a termelés, annál nagyobb a gépek alkalmazása, annál nagyobb a munkabér. A gépek nagyobb alkalmazása kényszerűleg együttjár a nagyobb munkabérrel. A nagyobb kapitalizálódás nemcsak a munkásjólét növekedésével, hanem a munkásnak nagyobb mérvben való öntudatra ébredésével és a műveltség növekedésével is jár.

Minden nemzetközi változat tehát, mely a nagyobb kapitalizálódást elősegíti, kívánatos lehet a munkásság szempontjából is. E változások előidézésénél a szentet játszani, kinek eszébe nem jut a máséhoz nyúlni, a változások bekövetkezése után, előnyeit élvezni – nincs hypokrizis híján.

Ugyan mi lenne az eredménye például annak, ha ellenségeink terve sikerült volna és el lehetett volna tiporni Németországot s elzárni a tengertől?

Elsősorban a munkásság sínylette volna meg. Ma a német ipar és kereskedelem a külföld részére milliárdokat produkál, külföldön is milliárdokat helyez el. Ha az ellenség terve sikerült volna, Németország visszasülyedne harmadsorba. Ha leszorulna a világversenyből, a munkásság egész légiói munka nélkül maradnának és ha a német ipar a világforgalomban kisebb prémiumra szorulna, bizonyára leszállana a munkabér is.

Az sem közömbös a proletariátusra, hogy vannak Németországnak gyarmatai. Gyarmatok nélkül is termelhetne annyit. De gyarmatok híján nem tudná emberfölöslegét leszivároztatni oly könnyen. Ezek otthon maradnának és egyenesen mint sztrájktrőt működnének.

Példátlan a német birodalom fejlődése az utolsó em-

beröltő idején. Ennek a nagy fejlődésnek alapját katonai sikerei vetették meg, de szárnyat és tartalmat adott neki az ipar s kereskedésem óriási föllendülése.

De amily példátlanul nagy a birodalom fejlődése ez emberöltő idején, olyan példátlanul nagy a német munkásság és munkásszervezkedés fejlődése is. A császárság; és a munkásság kezét foghatnak – kölcsönösen egymásmik köszönhetik óriási haladásukat.

Nálunk kedvenc mondása volt a progressíveknél, hogy a szerb kérdést csak az a körülmény okozta, hogy ki zártuk hatalminkon a szerb marhát. A világért se helyeslem ezt a marhatilalmat, de ezt az érvet mégis csak a rövidlátás, vagy rosszakarat adhatta. Tudjuk jól, hogy az Obrenovicsok idejében bensőséges viszony volt Bécs és Belgrád közt, de azt is tudjuk, hogy az Obrenovicsok pusztulásai ép a monarchiával való barátkozásuk okozta. Azt is könnyű volt belátni, hogy az Obrenovicsok elleni összeesküvést Oroszország szervezte egyenesen ellenünk támadó célzattal, még pedig akkor, amidőn még Szerbiával nem vámháborúskodtunk.

Világos volt tehát, hogy Oroszország gyűjtogatja alattunk a fundamentumot.

Ez a nemzetközi bonyodalom pedig nagyon is érintette a proletariátust is, hisz emiatt Algeciras óta állandó készütségekben kellett állanunk, ami egy-két milliárdunkba belekerült. A nemzetközi politika kérdései tehát ugyancsak megérdemelték volna a szociáldemokrácia melegebb érdeklődését.

Ezekről az üzemekről is a háború rántotta le a leplet.

Már most gondoljuk el, hogy ellenségeinknek a terve sikerül. Magyarországtól eltépik Erdélyt, Temest, a Szörényiséget és Magyarország az alföldi paraszt medencére zsugorodik össze. Ez elsősorban halálos csapás a munkásszervezkedésre lett volna, mert hisz megakasztja a kapitalizálódás folyamatát.

A kapitalizálódás feltétele nagy termelő és nagy fo-

gyasztó medencék. Ahhoz pedig nagy területek szükségesek szén- és vastelepek, bőséges más energiaforrások. Ezek szét-darabolása esetleg örökre megakasztja a¹ kapitalizálódást. Nem lehet tehát ép a munkásság szempontjából közömbös,, hogy egy marad-e ez az ország, vagy külső támadás szét-szakítja.

Hogyne érdekelné tehát a nemzetközi politika a szociáldemokráciát! És pedig nemcsak negatív értelemben. Esetleg még a hódítási politika is érdekében állhat. Mindenesetre érdekében állhat a védelmet megkönnyebbitő hártárigazítás.

Nem vagyok híve az imperialisztikus politikának. Sötét terveket rejteget méhében és nagy veszedelmekkel járhat. De tegyük fel, hogy a balkáni kérdés olyan rendezést nyerhetne, hogy Bulgária a negotin-kragujeváci vonalig érne és Magyarország határa eddig a vonalig terjeszkednék, hogy ezáltal magunknak biztosítsuk a Stambulba vivő utat. Szerbia eltűnne a földabroszról.

Lehetne ezt a szociáldemokrácia szempontjából már eleve csupán kárhoztatni? Úgy-e bár azt kellene elsősorban kutatni, vajjon nem okozna-e ez a látszólagos nyereség olyan kelé vényt, mely nagyobb kárral mint haszonnal járna? De ha aztán ezt a mérlegelést megcsináltuk és a veszedelmet kisebbnek ítélnők, ugyebár a szervezett munkásságra sem lenne közömbös vagy káros a dolog. Mert hisz világos, hogy a konstantinápolyi szabad út megszerzése, és biztos fogyasztási piac szerzése, parasztsággal betelepíthető területek szerzése, – almi körülbelül a sztrájk török számának apasztását jelenti a proletármozgalom szempontjából, – óriási lendületet adhatna a kapitalizálódásnak és ezzel együtt a munkásszervezkedésnek.

Azt a kérdést nem akarom feszegetni, hogy keresztül-vihető-e vagy igazán kívánatos-e, vajjon nem okozna-e nagyobb kárt, mint hasznot, de annyi bizonyos, hogy úgy egyszerűen elvi alapon, pusztá negációval a kérdést eldönteni nem lehet és nem okos.

Területi integritásunk épenmaradása tehát nemcsak a

soviniszták, hanem a szocialisták szempontjából is életkérdés.

És ezért önti a magyar proletariátus a vérét a sovinisztákkal egy patakba.

Az igazság szempontjából ezt a kérdést megállapítani nem lehet.

Az-e az igazság, hogy minden azé maradjon, akié? – holott valamennyi többé-kevésbé erőszakkal szerezte. Miért volna pl. igazságos Oroszország jussa Lengyelországhoz?

Az-e az igazság, hogy ne érintsük a nyugovó kérdéseket? De ha ezek a kérdések minket nem hagynak nyugodni! Mi nem akartuk Szerbia épségét támadni, de Szerbia nekünk nem hagyott békét.

Az-e az igazság, hogy erőszakot ne alkalmazzunk? De mikor nem lehet az erőszak veszedelme ellen csak erőszakkal védekezni!

Vagy az-é az igazság, hogy egy nyelvűek és egyfajtájúak tartozzanak együvé? De ha a nemzetiségi határok olyan egymásba szivárgók, hogy lehetetlen határt szabni!

A nemzetközi kérdéseket nem lehet egy elv alapján eligazítani. Néhol a történelmi alakulás látszik a legjobbnak, néhol ugyanez a legrosszabbnak.

Az igazság pedig; – hogy is mondjam? – a legtöbb esetben neon igazság.

Mindenesetre nem eléggé megbízható valami, hogysen bizonyítani vagy mérni lehetne vele.

A nemzetközi kérdések is csak az energia törvénye szerint ítélandók meg.

Az az állapot a legkívánatosabb, mely a legkevesebb energiákat pocsékolja a feszültségek kiegyenlítésében.

A háborúról szántom tele barázdákkal ezt a könyvet, ám most veszem észre, hogy a háborúról magáról még nem beszéltem. A háború megítélése dolgában is sok minden balítéletünket cáfolta meg a háború.

A szocialistáknak és általában a progresszíveknek a

háború megítélése szempontjából is sok tekintetben nem volt igazuk.

A háború antiszociális abban a tekintetben, hogy milicien kultúrtörekvésünk legáhíthatosabban kívánt célját, a *biztonságot*, veszélyezteti. De teljesen és minden tekintetben antiszociálisnak még sem mondhatjuk.

A biztonság teljességét békében is voltaképp csak a jó módúak és a kiváltságosak élvezik. A proletariátus biztonsági érzete nagyon kicsi, hisz olyan esteje nincs, melyen attól az aggodalomtól mentesen feküdhethék le, hogy másnap fogja-e még jóllakatni gyermekeit.

Ha hát a társadalom különféle rétegei nagyon különböző fokát élvezik a biztonságnek, a háború veszedelme is nagyon különböző mérvben sújtja. De egy nagy eredménynel jár mindenesetre: Azok, kik életök hosszán szakadatlanul a teljes biztonság érzetét élvezték, egyszerre eleven valóságban megismerik azt az érzést, melyet a biztonság hiánya, a máért és holnapért való aggodalom kivált. Úr és paraszt egymás mellé kerül a lövészárokban, a grófnak épen olyan kukoricakenyérre kell fanyalodni, mint a napszámosnak, a bizonytalanságnak egyforma gyötrelme marja mindeniket.

Ha egyéb nem, hát nagy iskola a háború, melynek a nevelő hatása csak üdvös lehet. A kukoricakenyér, a lövészárók és a közös veszedelem csudálatosan közel hozza egymáshoz az embereket és áhíthatot önt a legléhábbakba. Azokba, kiket a jólét és biztonság lehasított el.

Az a sok vész és pusztulás, ami a háború nyomán jár, soha nem sejtett csatornáit nyitja meg az irgalomnak.

Az irgalom nem egy a száanalommal. A száanalom alamizsnát dob, az irgalom a könnyeket szárítja fel, mert egytestvérnek érzi a magáéval.

A háborút nem is lehet egyszerűen energiapocsékolásnak tekinteni. Vannak energiamegnyilatkozások, melyek csak az energiák legnagyobb feszültsége mellett, lehetőségek. A háború az energiák legnagyobb feszültsége.. Ha van-

nak kívánatos energia megnyilatkozások, melyeket csak a háború válthat ki, – a háború is üdvös lehet és energetikus működés.

De vannak-e ilyen kívánatos energiamegyilatkozások,, melyeket csak a háború válthat ki?

Lehetnek és vannak.

Á társadalom teljes szocializálódása csak a termelés megfelelő szervezése nyomán lehetséges. A társadalomban senki sem termelhet egyedül, mindenkit csak az összes társadalom munkakifejtése képesíti a termelésre. A termelés sem tehet tehát magánügy. A mai kapitalisztikus termelés, legfőbb átka ép a termelés .anarchiájából keletkezik.

A szocialisták tehát a kollektív termelésre, vagyis minden termelés társadalmi szervezésére törekuszenek. Csak kollektív termelés mellett lehetséges a munkaerőt a kizsákmányolástól mentesíteni.

Tanítás, elmélkedés, harc, forradalom, áhítózás, munka- és verejték, szeretet és hit, mind ezt keresi, célozza, óhajtja. Annyira amennyire, igen kis léptekkel közeledtünk is a kollektív termelés felé, apró, igazi hangyaléptekkel. Egy vagy több száz év alatt el is érte volna az emberiség ...

És íme, a háború egyszerre megvalósította. Másfél év alatt többet haladtunk ezen a mesgyn, mint eddig egy ezredév alatt, többet, mint amennyire haladni remélünk száz élv alatt.

Az állam közvetlenül vagy közvetve termel, szabályozza a létfeltételek elosztását, a fogyasztást, gondoskodik a kizsákmányolásnak legalább a fékezéséről, kenyeret ad a keresetképteleneknek

Nem csupán jószántából cselekszik, hanem kényszerűségből, még nem is mindenütt jól. Csetlik, botlik, téved, de hisz ez természetes, minden kísérletezésnél. De mind ez nem változtat azon a tényen, hogy az állam maga a kollektív termelő, a fogyasztás közvetlen szabályozója és a társadalmi szükség és célszerűség nevében ráteszi a kezét a termelő tőkére.

A háború másfél év alatt közelebb vitte a szocialista

utópiákat a megvalósuláshoz, mint amennyire különben egy évszázad vitte volna.

Ez olyan eredmény, – amelyért érdemes volt a háborút megívni. Ezt kellene mondani minden őszinte szocialistának.

Az nem változtat az eredmény értékes voltán, hogy az első kísérletek félszegek, hibásak, tán céljukat is tévesztették. Sőt ellenkezőleg. Az a szocialistákra csak kedvező lehet, hogy az első tapogatózó kísérletekben nem ők a tettesek, mert módjuk van a¹ más hibáin okulni.

Az a meggondolás sem apaszthatja ez eredmény becsét, hogy mindez efemer, a háború után majd minden visszatér a régi mederbe. A lettet nem lehet lehetlenné tenni. Ami kísérlet egyszer benyomakodott az elmébe, azt onnan gyökerestől kitépni többé nem igen lehet.

Két eredménye a háborúnak egészen bizonyos: Nem lehet többé pusztá utópiának csúfolni a szocialista ideológiát, mert a kísérlet mellette bizonyít.

Nem lehet többé egyszerűen hazátlan bitangoknak minősíteni a szocialistákat, mert vértanúságot tettek a¹ haza mellett és nem lehet a kollektív termelésre való törekvést, államellenesnek minősíteni, mert az állani adott reá példát, mikor legnagyobb veszedelemben volt.

És azután olyan bizonyos-e, hogy a háború után minden visszatér a régi mederbe?

Olyan bizonyos-e, hogy az állam nem lesz kénytelen igazában csak a háború után a kollektív termelés rendszerében megmaradni?

Én azt hiszem, hogy a háború után sem fogja az állata, egyhamar ezt a mesgyét elhagyhatni.

VI. A jövődő alakulása

Lehet már a jövődő kialakulása dolgában pozitívumokat megállapítani, avagy mindaz, amit erre vonatkozólag elgondolunk, fantazmagória vagy legfeljebb jámbor óhajtás?

Azt hiszem, van már olyan eredmény, melyet letetlemié nem lehet többé tenni.

A legfontosabb eredmény, hogy a Balkán megnyílt előttünk.

Anglia haditerve velejében arra irányult, hogy a centrális hatalmakat kiéheztesse. Sokat összeírtak és emiatt nem győztük megbélyegezni ennek a tervnek az embertelenségét.

Azt hiszem, teljes összezavarása a fogalmaknak valamely haditerv embertelenségéről szólni. Voltaképp minden haditerv embertelen, mert hisz valamennyi emberben és vagyoniiban való pusztításra törekszik. Viszont minden haditerv humánus, mihelyt a legkevesebb áldozattal, a lehető legrovidebb utón segít a célunkhoz és ez a cél az önvédelem.

A haditervek emberies vagy embertelen voltát is csak a haditervek szempontjából szabad megítélni. Jó az a haditerv, mely a részünkről megkívántató legcsekélyebb áldozattal a legteljesebb eredményhez juttat. A jó haditerv az, mely az ellenséget a leghamarabb kényszeríti az ellenállás abbahagyására.

Hogy sikeres volt-é, azt persze csak a következmények

dés, csak az elmélkedés rendes eszközeivel értékelhető tehát.

Az elmélet alapján pedig meg kell állapítani, hogy Angliának sohase volt más haditerve. Minthogy hatalmának hajóhad a fundamentuma és a hajóhaddal nem veheti üldözőbe a szárazföldi seregeket, háborús tevékenysége nem

is állhat velejében egyébből, mint a tengeri utak elzárásából. Hisz voltaképp mindig e módon harcolt, a spanyol örökösödési harcban ép úgy, mint Napóleon ellen. A tengeri zárlat és a kalózkodás a kiéheztetés kísérleti taktikája volt. A terv nem volt olyan öntudatos, mint most, mert sokkal kisebb sikerrel kecsegtetett. A szárazföldi seregek akkor százezrekre terjeszkedtek, ami a maiakhoz képest maroknyi haderő volt. Ilyen kis haderővel pedig lehetetlen volt. Valamely ellenséges országot oly erős kordonnal körülvenni, hogy tényleg megakaszthatta volna a hátsó kontinentális területekkel való érintkezést. A régi osztrák taktika ragaszkodott a kordonrendszerhez legtovább, de Napóleon új taktikája csúffá tette. A kik hadseregek mellett a kordon nem lehetett mindenütt áttörhetetlenül erős és ha egyszer áttörték, csak veszedelem keletkezhetett belőle.

Viszont ha Napóleon idejében a szárazföld az ellenséges ország háta mögött seregekkel nem is volt teljesen elzárható, elzárta azt javarészt a rossz közlekedés. Az úttalan területek hathatósabb közlekedési akadályok lehettek, mint a legjobban szervezett és vezetett sereg.

Igazi sikerrel a kiéheztetésre irányuló stratégia csak most kecsegtetett. A többmillió seregek kénytelenek a régi kordonrendszerhez visszanyúlni, mert teljes erejüket képtelenek másképp, mint rengeteg frontvonalakon kifejteni. E millió seregekkel valamely ország szinte áttörhetetlenül el lehet választva a hátmögötti kontinenstől. A közlekedési eszközök – a vasút – ugyan megkönnyítik a távoli földrészekkel való közlekedést, de az ellenséges kordon e véredényeket is a leglúktetőbb pontjain vágja el.

A centrális hatalmak tényleg él lettek vágva mindenfelől. Ostendétől a Champagneon át egész a svájci határig ment az egyik oldalon a kordon. A Svájc nem sokat lendít, mert a kordon egyszerűen ezt is elzárja. Svájc másik csücskén kezdődik az olasz kordon az Adria legészakibb csücsáig. Itt hozzácsatlakozott délről a szerb-montenegrói kordoni Negotinig, a román határig. A neutrális Románia se lendít a dolgom, mert egyrészt ez a neutralitás nem volt mindig barátságos, másrészt, ha az illett volna, csak arra vezetett volna, hogy Romániát is vaspántként környékezte volna a

kordon. A román északkeleti határnál Csernovictól kezdve folytatódik a kordon Rigáig. Riga és Ostende közötti tengert pedig az angol flotta őrzi. Dánia és Hollandia neutralitása nem lendíthet a dolgon, akármilyen jóakarátú lenne is, mert a jóakarátúnak legközvetlenebb következménye az lenne, hogy Anglia ezeket is együtt éheztené velünk, aminthogy meg is tette. A központi hatalmak egy tömlőbe vannak elzárva, melybe kívülről semmi be nem hatolhat. A kiéheztetésre irányuló stratégia tehát nemcsak a legközelebb fekvőnek mutatkozik, de voltakép úgyszólván az egyetlen, mely sikerrel kecs egetet és amelyik a belső vonal előnyeit ellensúlyozni képes.

Napoleon már ki is találta a kiéheztetési stratégiának az ellenszerét, a kontinentális zárlatot, mely velejében abban áll, hogy az elzárt területet minél nagyobbá terjessze, mert minél nagyobb valamely elzárt terület, annál nehezebb azt kiéheztetni. Sőt ha ez az elzárt terület akkora, hogy minden fajta terméket produkálhat, akkor egyszerre csúffá van téve az egész kiéheztetési stratégia. Másrészt bizonyos tekintetben Anglia ellen is kiéheztetéssel próbálkozott.

Napoleon idejében az elzárt területek rengeteg kiterjesztésére más eszköz nem igen mutatkozott, mint a kontinentális zárlat, mert hiszen hiába volt a háta mögött akár egy világrész, ha a közlekedési viszonyok megakadályozták, hogy termékei élvezetéhez is eljuthasson. Ezért *kellott* Napóleonnak kudarcot vallani.

A távolságok verték meg az orosz pusztákon, a vasút hiánya miatt járt kudarcra a szárazföldi zárlat.

Ma a kiéheztetési stratégia ellen a termelési területek kiterjesztése céljából nem kell a szárazföldi zárlat gyakorlatilag úgysem megvalósítható eszközéhez nyúlni. Elég a kordonok áttörése vagy megfelelő kijejtése, mert a vasutak legyőzik ma a távolság akadályait és alkalmasabbak a szárazföldi medencék megnyitására¹, mint a hajózás. A kordon akkora kiterjesztése, hogy az azon belül fekvő területek minden termelés feltételét biztosítsák, a szárazföldi zárlat óhajtott hatását valósítja meg.

Észak felé nem lehetett tágítani a tömlőt, mert észak

felé nincsenek megnyitandó termelési területek. Dél felől kellett áttörni a kordont, hogy új termelési területihez füssünk.

Ez megtörtént Szerbia elsöprésével. Bulgária és Törökország szövetségével szakadatlan termelési területünk egész Bagdadig és a Sínai félszigetig tágult.

Ez az egyik eredmény, melyet többé lehetlenné nem lehet tenni. A kőfalat közénk és a Balkán közé többé visszaépíteni nem lehet. Bármilyen fordulatot vesz is a hadd kockázás, minket Kis-Ázsiától többé elszakítani nem lehet. Ezt nemcsak a mi bizakodásunk sügja, hanem ellenségeink is tettleg bizonyítják, mikor fel is hagytak e törekvessek megelégszenek azzal, hogy legalább Afrika felé megakadályozzák a tömlő további kiterjesztését.

Rigától Bagdadig terjedő területet már nem lehet kiéheztetni. De sőt már áttörhetetlen kordonnal sem lehet megkönyékezni. A budapest-konstantinápoly bagdadi vasúton mi Perzsia és Egyiptom hattárához ma minden kockázat nélkül negyedrészt annyi idő alatt nagyobb sereget tudunk odavetni, mint ellenségeink.

Először valósult meg a világhistória folyamán, hogy az északi jegestengertől a ráktérítőig egységes termelési terület alakult ki egy célra működő gazdasági és stratégiai szervezettel, úgy hogy egyik végétől a másikig fél hét alatt elröpít a gyorsvonat embert, élelmet, sereget és muníciót.

Ez a kontinens diadala az óceánon. Ezredévek óta bajlódott a problémával az emberiség. Xerxes, Nagy Sándor, Róma, Napóleon belepusztultak, – mi oldottuk meg.

Ez a tény nemcsak a mai kiéheztetési tervet teszi lehetlenné, hanem örökre lehetlenné tette a kiéheztetési terveket. A tenger uralma nem jelent többé viláгурalmat, ez a kontinentális alakulás lehetlenné teszi jövőre is a kalózstratégiát és kalózgazdaságot. Ez halálos dőfés Anglia viláгурalmára, akár kényszerít még a háború folyamán arra, hogy Egyiptomot is elfoglaljuk, akár haladékat szerezz magának korábbi békekötéssel. Mert ha kényszerít rá, elfoglaljuk Egyiptomot is. Egész biztosan. És ha meg is állunk a szuezi kapunál, meg van pecsételve Egyiptom

sorsa. Az ellen a katonai szervezet ellen, melynek a medencéje Rigától Konstantinápolyig terjed, nem lehet egyetlen emberöltőn át sem elzárni Egyiptomot. Ezt nem annyira a szövetkezett centrális hatalmak katonai szervezete kényszeríti ki, mint inkább a viszonyok kényszerű logikája, mely voltaképp nem más, mint az energiatörvény haloványabb megjelölése. Nem kell félni új világháborútól, ezt a békesség még sokkal biztosabban megcsinálja.

Mi nem leigázni jövünk, nem a partok felől kalóznak vagy harácskalmárnak, hanem, a szárazföld felől termelő* nek és tanítónak; Nem népeket elernyeszteni, hanem népeknek új szárnyaló erőt adni. A bolgár népről nem azért vertük le a békókat, hogy annál súlyosabbakat verjünk reá, hanem hogy eddig nem sejtett szárnyalásra képesítsük. Törökországot nem sorvasztani fogjuk, hanem új erőre kaptatni és Egyiptom felé nem azért nézünk, hogy kifossszuk, hanem hogy életerőssé tegyük.

Nem azért, mert jobbak, önfeláldozóbbak és önzetlenebbek vagyunk, hanem mert ez a létérdekünk és valamennyivel okosabbak (vagyunk, mint ellenségeink, annyira okosabbak, hogy jobban belátjuk, mit kíván a saját magunk érdeke.

Létérdekünk erős, gazdag, expanzív erejű Bulgária, hogy ez áttörhetetlen kordon legyen minden pánszláv kísérletezés ellen. Érdekünk erős, felvirágzó, megújuló Törökország, hogy Ázsia felé kordont tartson az orosz cárizmus ellen és hogy közvetítse Egyiptom felszabadítását. Érdekünk az erősödő, fejlődő Egyiptom, hogy kordonunk túlterjedjen az egyenlítőn, hogy ez az összefüggő kontinentális termelési terület minden égalj termékeit biztosítsa a számunkra.

Anglia gyarmatait ma is – évszázados uralom után – csak a tenger felől környékezi meg. Összes gyarmatainak csak keskeny tengerparti sávja van úgyahogy gyarmatosítva. A bensejét csak az erőszak bírhatja vele. Fő szövetségese a benszülött népek tudatlansága és ebből fakadó tehe-

tétlensége. Nagyon felületes az a kultúrmunka, amit végez Indiában, Ázsiában, Afrikában. Igazán csak ott tudott gyarmatosítani, ahol az egész primitív benszülött népeket teljesen ki tudta irtani, így pl. Kanadában, Ausztráliában.

A centrális hatalmak ilyesmire nem törekedhetnek. A kontinentális terjeszkedésnél ez lehetetlen. Németország érdeke a katonai és gazdasági konvenció összes szövetségeseivel, ennek pedig a gazdasági felvirágzás, a népiség megerősödése, a kultúra terjesztése a leghathatósabb mozgatója és feltétele. Nem arról van tehát szó, hogy a népek igát cseréljenek, hanem hogy felszabaduljanak.

Erőre kell kaptatni ezeket a népeket, hogy Előázsiból folytatni lehessen a vasútvonalat egyrészt Afrikán át túl az egyenlítőn, másrészt Bagdadon, Arabian át Ázsia közepén be Chinába és Indiába. Németország fogja a mi segítségünkkel kiépíteni a Riga–Bagdad–Peking, a Riga–Bagdad–Bombay és a Riga–Gaza–Kairó–szudáni vasutat: Kalózok tengeren járnak, – vasúton nem lehet kalózokat szállítani, mert akárhol föl lehet 2-3 óra alatt egész; országnyi területen a síneket szedni. A tenger a hódítók útja, a vasút a kultúra mesgyéje.

Többes számban beszélék *mirólunk*. Ez alatt nem a magyarságot, még csak nem is a monarchiát értem, (hanem a monarchia és Németország szövetségét. Nem esik rajtunk csorba, ha nyíltan kijelentjük, hogy a centrális hatalmak voltaképp a német kultúrhegemóniát jelenti. A németség fokozottabb befolyása alá kerülünk nemcsak mi s a bolgárok, a törökök, hanem, többé-kevésbé egész Európa is.

Gyerekes képzelődés lenne, ha valaki azt gondolná, hogy a gazdaságilag erősebb nem használná ki a helyzetét. Egészen ideális méltányossággal ez a dolog és megosztzkodás tán nem is fog lefolyni. A Ovis népek, köztük mi is, hogy úgy mondjam, demokratái leszünk ennek az új államrendnek, – de a szervezkedés, a védekezés szabadságával és lehetőségével. Annak a bizonyos tömlőnek a déli nyílása a mi kezünkben van. Hűséget kell irántunk is tartani, hogy mi hűségesek legyünk. Aki leigázni jön népeket, az nem fegyverzi fel őket. Németországnak lét-

érdeke, hogy fegyverezve legyünk. A kultúrával, vasutakkal és katonai szervezettel fölfegyverezett népek nem lehetnek a gazdasági kizsákmányolás áldozatai, mert módjuk van védekezni és a védekezést megtanulni.

És valami tandíjat és adót lehet fizetni mindezekért. Ha van elég eszünk, nem is fogjuk sajnálni ezt a tandíjat, mert ha elég okosak vagyunk, (mi is hamarosan a tanítómesterek közé léphetünk, – mi magyarok és bolgárok.

A német kultúra nagy szárnyalendülése nagy megkönnyebbedés és nagy megújhodás lesz – az egészségeik számára.

A francia nép beteg lett és vele beteg lett szelleme és művészete, elsősorban irodalma. Beteg az a nép lesz, amelyik a meddőség felé közeledik. A szaporodástermelte emberfölösleg az, ami feszültségbe hozza egy nép energiáit, munkát pedig csak különféle feszültségű energiák létesíthetnek. Ahol a szaporodás megakadása folytán nem keletkeznek ilyen nagy, különböző feszültségű súrlódási felületek, ott (megfelelő munka sem létesülhet. Ott egyik-másik szervben beállhat hipertrofia, a lokális hízás, de az egész szervezet elernyed és a szervezettség egyre nagyobb mérvben enged az anarchiának.

Van egy szó, melyet tudákosok faragták, igazi értelme mégis félig öntudatlan: hiperkultúra. A kultúra hipertrofiája, túlhízása ez olyan népeknél, mellyeknek ereje fogytán, hogy nem képesek többé diadalmasan szárnyaltatni, hódítani. Nagykultúrájú népeknél szokott beállani, mihelyt ezek a meddőség határai felé közelednek. A francia kultúra a tizenkilencedik század közepe óta a hiperkultúra jellegét mutatja. Felvillanások, melyek inkább vakítanak, mint világítanak, ötletgazdagság, rendszer és határozott mesgye híján, fölényes kezelése a formáknak, teljes uralom a technikai nehézségek fölött, de mondanivaló híján. – Programmtalan lett és egyre apadó tartalommal, mint a szivárgó hordó, túltermelése az efemerségnek.

A német művészet nehézkesebb, súlyosabb. Súlyos voltát erkölcsi tartalmának; köszönheti. A művészetet nem lehet

az etika törvényei szerint sem mérni, sem taksálni, a művészetnek csakúgy megvannak a maga törvényei, mint az erkölcstannak és a művészetet csak a saját törvényei szempontjából lehet megítélni. A művészet tehát sem nem erkölcsös, se nem erkölcsellenes. De minthogy az erkölcs a társadalmi együttvalóság egyetemes élettörvénye és minthogy minden társadalmi életjelenség csak annyiban szolgálja a szelekciót, amennyiben az élet egyetemes törvényéhez alkalmazkodni tud, nem lehet erkölcs híján való. Ez nem annyit jelent, hogy a művészet vesse alá magát az uralkodó erkölcstannak, sőt talán akkor emelkedik legmagasabbra, mikor ez ellen harcol, hanem azt, hogy amikor igyekszik levetni magáról az uralkodó etika dogmatizmusát és beleviszi a forradalmat és szabad szárnyalásával megújhodást közvetít, voltaképp szintén erkölcsi célt szolgál – a maga erkölcstanát. Mikor az askézis embertelenségei ellenében az életöröm jó hírhozója, mikor az absztrakciók kegyetlensége s szűkös volta ellen a test, a szép kultuszát érvényesíti, mikor a kieseltség raffinériái ellen a természethez való visszatérést s ennek a megértését közvetíti, megújhodást szülő erkölcsöket képvisel. Ezt az erkölcsi voltát a nemzet erkölcséből hatás vagy ellenhatásképp meríti. Ha azonban a nemzet erkölcsi ereje annyira elcsenevész, hogy többé nem szolgálja vagy nem eléggé szolgálja az élet élvét, a művészet maga is elveszíti szárnyaló erejét.

És az egész kultúrának nagyjából ugyanez az élet törvénye. Termékenyítő talaja mégis csak a nép etikai gyökéréte.

A német elme nehezkesebb, nem oly ötletgazdag, lépése súlyosabb, talán lassúbb, de mégis értékesebbet gyümölcsözött a tizenkilencedik században, mint a francia, Erkölcsi tartalma és súlya egyetemes törvények fölismerésére sarkalja, nem lel kielégítést, míg a legvégső általánosításig el nem ért. Ez egyetemes törvények fölfedezésére, a legvégső általánosítások megállapítására tán a mozgékonyabb, lengőbb eszejárású és szemlélő népek észleletei képesítették, de a végső, legértékesebb eredményeket mégis csak a német elmének köszönhetjük.

Német elmének köszönhetjük a tizenkilencedik évszázad legvilágosabb eredményeit. Embervalónk tévesen idealizmusnak nevezett egyetemes élettörvényeit, melyek kicsucosodása Goethében jelentkezik. Az ugyancsak tévesen történelmi materializmusnak nevezett egyetemes törvényeit a társadalmi fejlődésnek, melyet Marx képvisel. És végül a monizmusnak nevezett, a természettudomány eredményeivel támogatott egyelvű világszemléletet, mely sem a szabadgondolkodás anarchiáját, sem a vallás desztrukcióját nem hirdeti, hanem harcol a felekezeti szűk oltárai, a hamis bálványok hite ellen, hogy egyetemes emberhite plántáljon helyére, mely egész embervalónk megújulását, újjászülését van hivatva közvetíteni.

Ez a sokat ócsárolt német kultúra szülte Goethét. Marxot és a monizmust.

Jertek hát Európa kultúrnépei, mélyíték tud hasonlót a kultúra mérlegének a serpenyőjébe beletenni?

Darwintól Curieig, Saint Simontól Georgeig minden kultúrnép hordta a maga tisztító tüzével és verejtékével megszentelt anyagot azokhoz a gigantikus alkotásokhoz, de, az élet egyetemes szemléletévé csak a német elme volt képes megszervezni.

A német *szervező* elme.

A bajor, a porosz katona a lövészárkokban sovinszta, de a német egyetemesítő kultúra leráspolyozza a sovinszta szögleteket és töviseket és oly mértékben egyetemes emberi, amilyen mértékben sohasem volt kultúrnép a föld kerekén.

Ez egyetemesítő sajtóságának az egyik eredménye., hogy terjesztője, népszerűsítője, ismertetője a világ minden népe irodalmának. A német könyvpiac az egész világ irodalmának, tudományának a közös medencéje. Kelet és Nyugot, ókor és legújabb kor, élő és halott civilizációk irodalmának fordítója és ismertetője a német. Ez teszi igazában világpolgárrá a németet.

Kellett-e vajjon mindezt ismételnem? Mert hisz a köz tudatban élő dolgok és újat nem mondhattam.

Mégis azt hiszem, nem volt fölösleges. Nálunk az utolsó évtizedben bizonyos irodalmi renaissance indult meg, mely főleg a francia dekadens művészet s irodalom kultuszát fűzte ki céljául. Sajátságos módon még a német tudomány és szocializmus emlőin nevelt progresszívek és szociáldemokraták is a franciái dekadens költészetben keresték és véltek találni a forradalmat.

Vajjon mennyiben fog változni a térkép? Ez a kérdés izgatja tán legjobban a nagy közönséget. Pedig valójában ez a kérdés a legkevésbé érdekes. A Balkán szabad utat fog nyitni előttünk a Boszporusig. Hogy ez út mentén lesz-e még Szerbia, megmarad-e Montenegró, mikor a mi kezünkben ai Lovcsen, önálló lesz-e Albánia, igen csekély jelentőségű kérdések. Két dolgot bizonyosnak vehetünk. Bulgária lesz a vezető balkáni állam és megszűnik a Balkánon az orosz fensőség. Olaszország kiseprődik a Balkánról és szétfoszlik az olasz nagyhatalom legendája.

Kiépül egységesen a kontinentális medence Kiéitől Afrikáig, ezáltal emelődik Oroszország és a délszláv irredenta közé a hatalmas elválasztó fal.

Európai fontosságú kérdés lehet még Lengyelország jövődő helyzete. A többi változások csak határigazítások jellegével bírok. Nagyobb változás várható esetleg a gyarmati területeken.

Anglia, ha sora jut, bizonyára majd a *belga* Kongóval és *Portugál* afrikai gyarmataival fog fizetni hadisarcot.

Bármint végződik is a háború, Anglia mindenesetre tépett szárnyakkal kerül ki belőle, ha egyebe nem, a politikai hitele és presztízse rongyokká foszlott. Ez pedig mindenesetre érdeke az egész emberiségnek. Míg Anglia nem szűnik meg a tengerek uszupátora lenni, a népeknek mindig remegniök kell szabadságukért és a béke állandóságáért. Oroszországnak Ázsia felé kell utat nyitni, – szintén Anglia világoralma rovására, – hogy egyrészt ne legyen kénytelen a Balkán felé kiereszteni csápjait, másrészt hogy Anglia energiája is a távol Kelet felé vonassék el.

Anglia flottáját nem lehet e háborúban megsemmisíteni, de – hasznát se lehet nagyon venni. Szép lett volna, ha Egyiptom elfoglalásával ki lehetett volna kezéből ragadni a világalom fölötti uralását. Egyiptom elfoglalásával biztosítani lehetne Törökország megerősödését is, másrészt a kontinentális termelési medencét ki lehetne terjeszteni a/ egyenlítőig. India a török és orosz hatalom védőövei közé szorulna, kénytelen lenne más eszközökkel ott uralmát megerősíteni és komoly kultúrmunkára lenne ott is rászorítva. Gőg és hatalmaskodás híján aggodó gonddal kellene őriznie saját területeit és le kellene mondania eddigi törekvéseiről és módszereiről. Nem vívhatná többé háborúit Oroszország, Franciorszag Ázsia és Afrika népeinek tömegeivel. A szuezi csatorna Törökország birtokában, a kontinentális hatalmak garanciája alatt, igazán a békés fejlődés, a gazdasági egészséges versengés, a kultúra csatornája lehetne. A Földközi tenger népei újra örülhetnének szabadságuknak. Egyiptom a kontinentális hatalmak garanciája alatt a tartós világbéke biztosítója lehetne.

Különb, ha Anglia nem siet, elfoglaljuk Egyiptomot is, ha rávetjük magunkat.

Olaszország anyagi és erkölcsi tönkkel fog e háborúból kimenni. Árulása nem teszi kívánatos szövetségessé, katonai tehetetlensége nem teszi félelmetes ellenfélle. Egész nagy hatalmisága mindig fikció, legkedvezőbb esetben legfeljebb illúzió volt. Egy ország, melynek szene sincs, nem lehet igazán nagyhatalom. Az is bebizonyosodott, hogy gazdasági fejlődésének és felvirágzásának a feltétele a centrális hatalmakhoz való tartozása.

Világraszóló szerepet csak a – Baedekkerben játszhatik.

VII. A mi tanulságaink

Kemény fajta ez a magyar nép, annyi kultúrvér keveréke, hogy hamarjában azt se lehet megmondani, hogy árja vér több-e benne vagy altáji, csak az bizonyos, hogy úgy az árja, mint az altáji vér már nagyon kevert voltában jutott belé.

Uralkodó osztálya javarészt német, cseh jövevények ivadéka, kik a martalócvágyhoz itt szerezték meg a magyar paraszttal való vérkeveredés útján a szívósságot. Mert szívós fajta ez, amelyik – mindössze kétszázezerén – a tizenkilencedik század közepéig meg tudta őrizni a legavultabb rendiséget és a leggonoszabb jobbágyságot. Minden oldalról csépeltek őket az idegen hatalmak és mégis meg tudták védeni és tartani a magokét.

Kemény, szívós fajta a parasztja, mely ezeréven túl birta élni urai illetén gazdálkodását és török, tatár, vallon pusztítását. Urai nem voltak szaporák, a kétszázévezrek negyvennyolcban se voltak sokkal többen, mint Mohács idején, de a parasztja egyre szaporított – minél többet pusztított belőle Ázsia minden gyűlevésznépe, Európa minden zsoldosa, annál gazdagabban fakasztotta magából a sarjadékot a kemény szívós magyar paraszt! Nem kellett annak di nem mulatva, hogy megelégette már, nem legénykedésből

Ez paraszti neve a lelkiismeretnek.

A kávéházak nagyszájúí, a sarkantyújokat itthon pengetők közt, az intellektuelek osztályában, a polgárság sorai közt akad pesszimista, rosszmájú, hit és bizalom híján való, felérik, sőt gyáva is. A magyar paraszt közt nincs, a magyar paraszt nem tervel, nem fontol, nem tépelődik, csak megy, soha egy zokszóval

a harcosok legnagyobb része rég kikerüli már a legénysorból, – hanem abból az elszánt kötelességérzetből, mely tudja, hogy hiába minden tépelődés, mert még ha vereség elé mennek is, akkor is végig kell harcolni ezt a háborút, ha pusztulás elé mennek is, akkor is végig kell harcolnunk ezt a háborút, mert az életünkért vívatódik és ha ki életre való, még a halál árán se mond le az életről. Elszánt kötelességérzetből és abból a bizalomból, hogy sohse halunk meg.

Irigy és kapzsi kezek nyúlnak ki földünk egyes részei ulán, a mohó zsákmányszomj zúg, tajtézkik mindenfelől. Nem a hiúság kérdése, hogy azt akarjuk, hogy a mienk maradjon ez a föld, hanem embervalónk becsűje. Méltók akarunk lenni ahhoz, hogy a mienk maradjon ez a föld.

Ez a háború a mi háborúnk. Ezt kikerülhetett volna Franciaország, Anglia, Németország, csak mi nem kerülhetünk ki, mert mi voltunk kiszemelve annak az áldozatnak, melynek tagjait a nagy kiegyezésnél a lakmározók feladni akarták. Ez a háború a mi háborúnk, mert becsülettel, lelkiismeretesen, mindenünk sánctadobásával vívtuk meg, de leginkább azért a mi háborúnk, ez a háború, mert olyan újjászületésünket reméljük általa, mely ifjú erővel újabb évszázadokra létjogát, vagyis életerőt, fejlődésre szárnyaltatót ad.

A háború közben

A magyar nemesség a kuruc háborúk óta kúriáira vount vissza, a vármegye volt egész látóhatára, „a múltba való visszafájás” volt a munkája és hazafisága. Úgyszólván összes szellemi igényeit a mulatozás merítette ki. A paraszt nem ismerte a múltba való visszafájást és nem mondhatni, hogy hajlandósága lenne a tivornyázásra. Kellő nevelés mellett le lehetne könnyen szoktatni a korcsmázásról. Szerre az országban, amerre úttörő előadásokat tartottam, ezrével ismertem parasztot, ki nem ivott szeszes italt, vagy tökélesen leszokott a korcsmáról. Valamely komoly, inkább bölcselkedő hajlandóság jellemzi a kevésbbé tudatlanját. A munkát szereti és bírja, egy testnek érzi magát a földdel.

De Budapest főváros se az úri, se a paraszt magyar

sajátosságát nem mutatja. Ennek az országnak Budapestben lüktet a szíve, de azért Budapest jelleme mégis egészen más, mint a többi Magyarorszáé. Budapest az erkölcsi érzék dolgában üt el az országtól.

Budapest a háború alatt is léha maradt.

Az ország semmi részét nem árnyékolja be a háború. Úgy éltem ezt, hogy sehol levertség vagy fáradtság nem mutatkozik. A háború valami mélységes áhítatot önt az emberekbe, ami nem apasztja rendes vidámságukat, de jobbá, lágyabbakká, bensőségebbé teszi őket. Budapest azonban léhább és tombolóbb, mint valaha volt. A színházak, orfeumok, táncos helyek, mulatók zsúfoltabbak, mint valaha. Az utcákon pompa és fényűzés.

A hatóság meg is sokalta. Éjfélután egy órára szigorú zárórát rendelt el a háború huszadik hónapjában.

Nincs ez a rendelkezés képmutatás híján. Nem is változtat a tényen, hogy Budapest a világ legléhább városa.

Nem rendőri intézkedés fogja meghozni reánk az erkölcsi megújodást, hanem azok, akik onnan a lövészárokból jönnek haza, nem ideiglenes szabadságra, hanem majd a békekötéskor.

Valami sok erkölcsi prédikációra a lövészárokból nincs alkalom, de a bömbölő ágyúk, a halált szóró gépfegyverek is erkölcsi leckét adnak. Fagy, verejték, küzködés és halálos veszedelmek közt a kötelesség teljesítése olyan erőlcstani tanfolyam, a melyből megújhóva kell kikelni az embernek.

Azokkal a gigászokkal ott harmóniásabban együttérez a többi Magyarország mint Budapest.

Összes irodalmi életünk egyetlen gócpontja Budapest. A budapesti irodalom pedig tehetséges emberek mímelő munkája. A dekadencia az amit míméinek. A háború irodalmi termésének a túlnyomó része még a rendesnél is léhább. Itt-ott egy-egy kabaréban ha megcsendül egy akkord, melyen az áhítat rezdülését érezzük.

Az egyik író a táncosnő-kokottok problémája érdeklí

legjobban, a másik verlaini mámorában rálicitál. A budapesti közönséget még ma is a párisi malacbohózatok csábítják legjobban, vagy legalább az azok receptje szerint készült magyar csinálmányok. Az akadémikus nagyképűek meg kapják magokat és egy magyarul dadogni se tudóknak pályadíjat, mert úgy emlékezteti őket a néhai jó Kisfaludy Károlyra.

Valami félkegyelműség itt is ott is.

Az elbeszélő irodalom és a háborús könyvek is nivótlanok, sokkal nivótlanabbak, mint a milyen azokat a tehetségeket megilletné, kik e könyveket írták.

A háború gigászi nagyságából, megrendítő részleteiből csak novella témákat faragtak.

Ezek a novelláris fogások és ötletek pedig olyan elcsépeltek már!

Hát nem érzik ezek az emberek, hogy a végzet a jövődőt szövi körülöttünk, nem értik meg, hogy amott a besszarábiai, meg albán, meg olasz, meg francia fronton a jövődő vajúdik?

És ha már leülnek gondolkodni, poétázni, írni hát az egyik oldalon csak a szajhák és hisztériások problémáit tudják fölfedezni és ez ellen a másik oldalon nem tudnak csak Kisfaludyra emlékeztető primitív dévajkodásban panáccéat találni?

Hősök állnak millió számra kordont az ország minden végein iszonyatos küzdelemben. Múltak pusztulnak, jövődők születnek, enyészet és vajúdás viaskodnak egymással, még nem tudjuk milyen lesz az a mi születik, hisz ilyen bölcsőben még nem született meg új korszak sóba, mióta az emberi krónikákat kőbe vésik és papírra rójják. Ezelőtt csak seregek harcoltak, most népek és néphalmazatok. Ennék a nagy órának át kell viharzani mindenkin, ki emberül érzi magát.

És titeket magyar írók ilyenkor a szajhuskák problémái érdekelnek? Amely problémákat különben a nagy és

apróbb francia törpék már túlon túl – és a magyaroknál jobban – megvilágították.

Molnár Ferenc az egyetlen, ki némileg expiálta a Fehér Felhővel ezeknek a kis élelmeseiknek a bűneit.

Mert az élelmesség – máskor akár erény-számba is mehetett – a háborúban bűn.

Mikor annyi ember kockázik az életével, önértetes embernek nem illik élelmesnek lenni. A jó ízlés ellen való bűn.

Súlyos drákói törvényekkel kellett a kereskedőket ismegtanítani a jó ízlésnek erre a törvényére, hogy van élelmesség, mely fegyházra érdemes.

Nem mintha azt a visszaható erejű törvényt akarnám mentegetni. Ez a visszaható erő is a jó ízlés ellen való bűn. Tán az egyetlen folt ami esett rajtunk.

Ezek különben apró kis szeplők ragyogó orcánkon.

Mert ragyogó az ország arculatja. Olyan lendületről feliünk tanúságot, amelyik magával ragadta az egész monarchiát.

A magyar lendület, ami az egész monarchia gépezeté! mozgásban tartja. Sok titkos és nem titkolt bosszúságot, irigykedést, tán egyéb indulatot is váltott! ki ez Ausztria egy-némely berkeiben. Ausztriában úgy látszik nem sújtják olyan nagyon az élelmességet, főleg ha az ellenünk való féltékenykedésben nyilvánul meg.

De erről igazán nem időszerű beszélni. Csak akkor ne felejtjük el, ha majd sorra kerül.

És az a harc, melyet ott vívnak a fiaink a fronton, – sajnos magam is az öreg apák sorába kerültem már – eredményes csak úgy lehet, ha az itthonmaardottak, a termelők megfogyatkozott harci szervezete is sikeresen teljesíti a kötelességét! Ez a legnagyobb csoda, amit Magyarország a világgal láttatott.

Ez tán jobban megdöbbenette ellenségeinket, mint fegyvereink sikere.

Van itt is bizony fogyatkozás elég, egy-egy szeplő is esett, de a dolog egészének nem szállítja le a nagyságát.

Némi pironkodással kell valamit beismernem:

Az a sokat ócsárolt szolgabírói közigazgatás sokkal jobban bevált, mint remélni mertük volna. Mondhatni egészen jól bevált. De mindenesetre sokkal jobbnak bizonyult, mint közigazgatásunknak úgynevezett demokratikus része.

A legtehetetlenebb városaink közigazgatása volt és ezek közt is a leglehetetlenebb a fővárosunké. A polgárurak közigazgatása nagy rokonságot tart el korrupcióval. Mi budapestiek tavaly kukoricát ettünk, a szomszéd Szolnok megyében pedig a sertéseket búzán (hizlalták, mert Szolnok megyében szűk volt a» kukoricatermés.

Pedig nemcsak a termelés egész munkája hárult az itthonmaradottak vállaira, hanem amaz óriási munkának nagy része is, mely a sebesült és beteg katonák gondozásával és a keresetképtelenül és családfentartó híján itt maradtak ellátásában és istápolásában áll.

Olyan óriási munka ez, amelynek méreteiről fogalmunk sincs. A segítő irtalom nagy medencéinek a zsilipjeit nyitotta meg a háború. És Magyarország megszolgált a humanizmus nemeslevelét, mert ezt a munkát egyetlen hadviselő országban se végezték jobban, szebben és nemesebben.

Még egyet kell nagy bensőséges megindulással, szinte pironkodva amiatt, hogy szóvá teszem, megemlítenem: Az idegenek, az ellenséges országok ittlakó polgárai békességben, zaklatás, üldözés és gyűlölködés híján élnek közöttünk a háború egész ideje alatt. Úgy tudóin, hogy Budapesten csak egy idegent – egy szerbet – vertek meg, mert szidta a királyt.

Milyen fölényes előkelőség ez, ha rágondolunk a párisi, a pétérvári, a bukaresti, a lausannei utca cselekedeteire, a fratneia koncentrációs táborokra és az angol hatóságoknak az ottrekedt idegenekkel szemben elkövetett embertelenségeire.

És panasz nem hallatszik sehol. Az emberek dolguk után járnak vagy mulatnak. Az elménk ott jár a lövészárkok tájékán, de panasz nem hangzik és a békességes idők elégedetlenjei is más időre halasztják panaszaik hangoztatását.

Pedig mennyi gyötrelem és láthatatlan seb sajog valamennyiünkben !

A legnagyobb pusztítást különben nem a férfiak sorában teszi a háború, hanem az asszonyokéban. Nem az anyákban, kik talán egyetlen gyermekökért aggódnak, hanem a nőkben, kik párjuk nélkül maradtak.

Százezrekre megy talán a halottak száma. Helyöket be fogja más tölteni. Tízezrekre fog menni a sínylők és rokkantak száma. Ez mind felmérhető, részben orvosolható baj is. Mindenesetre alig van befolyással az új nemzedékre. De a háború az elhagyott asszonyok idegzetén iszonyú, be nem látható, alig orvosolható pusztítást idéz elő, mely befolyással van az anyaságra és a gondozásra szoruló csemétek fölnevelésére.

A társadalom nincs veszélyben, valameddig nőállománya ép. Elhullott egy millió férfit a megmaradt 5 millió anyaképes nő néhány hónap alatt pótolhat egészséges, élet-erős nemzedékkel. De ha egy társadalomnak asszonytörzseke lesz beteg, neuraszténiás, hisztériás, fonnyadt, vagy prostituált, akkor a háborúnál sokkal nagyobb veszedelem fenyegeti.

Nem volna okos dolog háromhavonként felváltva 2-3 napi szabadságot adni minden feleséges katonának, – az asszony megvigasztalására? És nem volna okos dolog akár parancsban adni, hogy a hazát szolgálja a háborúban a férfi azáltal is, ha – gyermekeket nemz?

Volna még egy érdekes téma, az enyémnél bivatottabb tollra érdemes:

A pénz kérdése.

Ez a háború bebizonyította, hogy a pénz bizonyos tekintetben csak fikció. Egy elzárt, helyesebben magába zárt

terület, pénz nélkül is milliárdokat adhat ki, ha a termelő és a fogyasztó egyaránt be van zárva erre a területre.

Persze ez csak az elzárás tartamára hatékony. Mihelyt megnyílnak a határok, a fikció is megszűnik. A hadviselő államoknak tehát idejekorán kell gondoskodni a bankjegybőség apasztásáról, ami úgy történik, hogy idejekorán átváltódnak a jegyek kamatozó kötvényekké.

De éhhez nem elég a kormány ötletessége, a nép készsége és megértése is szükséges.

Ebben a tekintetben is meglepett a magyar nép józan-sága. A legnagyobb hazafiasság és polgári kötelesség és okosság a hadikölcsönök jegyzése, mert a háború után bekövetkezhető válság elhárítását jelenti.

A hadikölcsönök jegyzése voltaképp nem az államnak való (hitelezés, hanem a saját vagyonunk értékének a (megmentése.

Nem lelt volna fölösleges – és ezután sem lenne az, ha a kormány tanító vándor előadásokat rendeztetne ebben a kérdésben rendszeresen és országszerte.

A magyar kereskedők ötletesebbeknek, nagyobb alkalmazkodásra képeseknek mutatkoztak, az osztrákok élelme-sébbeknek.

A magyar kormány új alkotásai szervezettebbek, egészségesebbek, de az osztrák kormány elleni küzdelemben a magyar kormány a gyöngébb. Az okkupált területek gazdasági értékesítésében a magyarság hátraszorult. Pedig a magyar kereskedők gyorsabbak, ötletesebbek, éberebbek, a kormánytámogatás dolgában az osztrák kereskedők hatásabban részesültek.

Fájdalmas ennek a húrnak a pengetése, s nem tartanám méltányosnak ezt a kérdést itt részletezni.

Velejében úgy áll a dolog, hogy a magyar kormány és a magyar nép egész figyelme és törekvése abban merült ki, hogy a gigászi harc energiáját fokozza és gyűjtse, – hogy e közben egy kis tejfölt is lehet dézsmálni, nem tartotta egyenértékű erkölcsi parancsnak.

Ezért írhatjuk joggal a magyarság és a magyar állam

javára azt az eredményt, hogy – mi adtuk a lendületet a monarchiának is.

A közös veszedelem elhárítása most az életkérdés. A differenciák kiegyenlítésére majd csak aztán jut a sor.

Az egyszerű parasztsuhanc azonban, akire a szolga-bíró huszonötöt húzatott, azt kérdezte az exekució közben:

Aztán olvassa ezt valaki?

Én is azt szeretném kérdezni.

Pedig jó lenne ám olvasni.

Ausztriában vannak türelmetlen emberek. Még a háború végét se tudják bevárni, máris szeretnék újra; összekovácsolni a centralisztikus Ausztriát, melyben Magyarország egy tartomány lenne a többi közt. Ezek a kovácsok eddig soha semmit se kovácsoltak össze, szerencsére a kezők nem bírja a pörölyt, mert különben sok értékeset már pozdorjává törtek volna.

Ezek a centralisták nem annyira Magyarország veszedelme, mint inkább Ausztriáé. A háború bizonyágot tett afelől, hogy a monarchia így – a dualisztikus tervezetben – a legerősebb. Aki ezen változtatni akar, az gyöngíteni akarja a monarchiát, hogy Ausztria omlósabb legyen. Ezeknek a centralisztikus uraknak tán nem esik jól, hogy Magyarország olyan lendületet adott a háborúban a monarchiának, mely a győzelemre képesítette.

Ezt nem lehet sem elméletekkel, sem közjogi magyarázatokkal elintézni. Ebben a kérdésben maga az Élet döntött. A legfőbb bíró. Ez a dualizmus mellett döntött.

Azért lelhet a kiegyezést hosszabb időre is megcsinálni, mint tíz évre. Ezt a tíz éves időszakot azt hiszem inkább az a gondolat sugalta, hogy így Magyarországnak rövidebb időközökben van alkalma állami külön szuverenitását demonstrálni. Ez a kívánság tehát még a negyvennyolc előtti közjog hatása alatt született. Azelőtt sokszor hosszú ideig nem hívtak össze országgyűlést és aközben sok olyan történet, mi elhalaványította Magyarország különvalóságát. A hosszú idő után összeülő diaeták aztán elvi kijelentéseiket

tartalmazó törvényeket hoztak a külön magyar államiság demonstrálására, amelyek legtöbbször semmi gyakorlati erecíménnyel nem jártak. Ezért igen sokszor meg kellett ismételni a demonstratív törvényeket, nehogy feledésbe menjen az ország joga.

Hatvanhétben és azóta is azt hiszem, azért ragaszkodtak úgy a tízéves időszakhoz. Hatvanhétben különben a kereskedelmi- és vám-egységnek inkább közjogi jellege volt, mint kereskedelmi fontossága, mert a szabadkeres-kelelem rendszerében éltünk. Ma egészen mások a viszonyok. Ma tudjuk, hogy a magyar állami szuverenitásnak a hordozója nem közjogi formák, paragrafusok, hanem húszmillió magyar polgár öntudata. Ma a kereskedelmi és vámegegységnek a hasznosság és célszerűség kérdése a döntő.

Azt pedig könnyű belátni, (hogy a szerződések hosszabb 20-25 éves, tartatna sok tekintetben célszerű lehet. A forgalomnak, hitelszervezetnek sokkal nagyobb biztonságot és perspektívákat ad és megkímél attól, hogy az ország energiáját a demagógia gyakrabban fecsérelje. Mert hisz a kiegyezések kérdését ép azok tették politikai tőkévé, kiket a kereskedelmi s ipari forgalom létkérdései legkevésbé érdekeltek.

A fődolog, hogy jó legyen a kiegyezés. Minél jobb, annál hosszabb ideig tarthat.

A drágaság dolgában nagy a panasz. Nemcsak nálunk, hanem világszerte. Mert a háború maga drágít.

Drágít, mert apasztja a termelők számát, megnehezíti a szállítást, drágítja a költségeket.

Az árudrágítás egyrésze voltaképp nem drágítás, hanem a pénz értékcsökkenésének a koefficiense. Nem az áru drágább, hanem a pénz értéke csökkent.

Legnagyobb oka azonban a drágulásnak az, hogy a háború ugyanolyan jelleget ad minden használati tárgynak, mint a monopólium.

Ha valamely szükséges dologra nézve a forgalom szabadsága lehetetlenné van téve, úgy evvel a dologgal rendelkező diktálhatja az árakat. Rendes körülmények közt a szabad verseny megakadályozza, hogy valaki kizárólagosan rendelkezék közszükségleti cikkekkel. A trösztök ép

azért veszedelmesek, mert valamely közszükségleti cikket akár egy egész világrészre nézve kizárólagos rendelkezésük alá kaphatnak, amikor aztán tetszésük szerint diktálhatják az árakat.

A háború azonban minden egyes embernek oly hatalmat ad, mint amilyen egy tröszté. Minthogy a használati cikkek legtöbbjéből kevesebb van, mint amennyi kell, még a legkisebb készlet tulajdonosa is trösztszerűen diktálhatja az árakat.

Az állani aztán igyekszik ezt a kiaknázást megakadályozni az ármaximumálással és egyéb rendelkezésekkel. Persze hogy bajos mindjárt a helyes utat meglegelni.

Aztán imég a leghelyesebb rendszabály sem tudja teljesen megakadályozni a kiaknázást.

Az ármaximum nem feltétlen, hanem csak viszonylagos akadálya a kizsákmányolásnak. Csak úgy hat, mint az akadály az akadályversenyen. Nem arra való, hogy egyáltalán ne ugorhassa át a paripa, csak arra, hogy ne minden paripa ugrassa át, ne is egykönnyen ugorja át és hogy – egynehány a derekát szegje a kísérletnél.

A termelés és közlekedés akadályai által előidézett árdrágulás tehát természetes és elháríthatatlan. Legfeljebb a kizárólagos rendelkezéssel járó kiaknázás lenne megakadályozható.

Minden szükséges cikk közvagyonnak lenne deklarálandó rekvizíció útján. De ezt csak akkor lehet megtenni, mikor a tényleges szükség parancsolja. Addig meg már az áruuzsorások kiaknázták a helyzetet.

Különben ennek a drágulásnak a terhét voltaképp csak a fix fizetésből élők sínylik meg igazán. Ilyen mértékben még a munkásság sem, mert annak módja van a béréket is feljebb nyomni.

A drágasági pótlékok nem elegendők a fix fizetésűek megvédésére. Igazán csak egy módon lehetne ezeket megvédeni: Minden közalkalmazottat ép úgy természetben kellene élelmezni, mint a katonaságot.

A drágaság elkerülésére tett kísérletek egyrésze vagy hibás, vagy elkésett. De ez soha és sehol el nem kerülhető. Előbb el se gondolhattuk, hogy mi fog bekövetkezni. Nemcsak nálunk volt e téren kellemetlenség, hanem Németországban is. Általában nálunk sincs több panaszra ok, mint másutt. Nálunk főleg a városi közigazgatások nem álltak feladatuk magaslátán.

A világháború sok mindenre megtanított.

A jövőre nézve ép úgy kellene a készletek biztosítását, a rekvizíciókat, a teendőket, az áruuzsora kizárását már eleve szabályozni, mint a mozgósítást. Ahogy már a békében megvan az egész mozgósítási terv készen és csak a gombot kell megnyomni, ép úgy részletes tervben kellene már békeidőn a készletek biztosítására szolgáló intézkedéseket megtenni. Az élelmezésnek ép úgy megvolna a mozgósítási terve, mint a hadrakelésnek.

A háború után

Bízást elmondhatjuk, hogy a magyar nép a második honfoglalás harcát vívja. Azért nem is volna olyan helyenkívül való egy új vérszerződés kötése, mely újra biztosítaná a régi vérszerződés ama kikötését, hogy amit közösen szereztek, abból közösen részesülnek. Ezt a modern vérszerződést úgy kellene foganatosítani, hogy a föld népének módot kellene adni, hogy földet szerezhessen. Nem a jogot kell statuálni, hanem; a lehetőséget. Joga most is van mindenkinek földet szerezni, de nem lehet, mert az ország termőföldjének majdnem harmadrésze 1700 tulajdonos kezében van, és ennek a földnek nagy része még azonfelül kötött birtok.

A latifundiumok parcellázása 2 millió családot juttatna földbirtokhoz.

A latifundiumok iszonyú hátrányairól igen sokat elmélkedtek már. A latifundium úgy hatott már béke idején is, hogy előbb-utóbb pusztulásba kergette volna az országot. Mert a latifundium rosszul és felületesen termel. A legjobb minőségű magyar föld hozadéka csak félannyi, mint a rossz német földé. Így fest az átlag. Ha azonban csak a latifundiumot vesszük egybevetés alá, lehet mondani, hogy a jó

magyar latifundiumos föld holdja csak harmadrésznyi hozadékot hoz, mint a rossz német föld.

Azonfelül a latifundiumokon csak 22 holdra jut egy nagy marha, holott a kis- és törpebirtokon már másfél holdnyira jut egy marha. A latifundiumos gazdálkodás tehát apasztja az állatállományt és lehetetlenné teszi az állattenyésztés kívánatos fejlődését.

Nem akarok különben a latifundiumok és kötött – hitbizományi és egyházi – birtokok hátrányairól beszélni, ki van már ez a kérdés fejtve, meg van világítva mindenfelől. Hátrányairól ma már mindenki meg van győződve. Csak a honfoglalással kapcsolatban jutott eszembe, mert a latifundiumnak köszönhetjük, hogy „idegen lett a magyar itthon”, mert évenként százezernél több ember költözik ki Amerikába. De ha már újból sikerült a magunkénak foglalni ezt a szép karaj földet, haza kell telepíteni az idegenné telt, idegenbe kergetett magyart.

Többször beszéltem a német nép nagy, diadalmas lendüléséről, a francia nép dekadenciájáról, rámutatva arra, hogy csak a népszaporodás adja meg valamely népnek azt az energiatöbbletet és a küzdelmes energiák ama feszültségét, mely diadalra és hódításra képesíti azt a népet. Hódításnak pedig nemcsak a területhódítást, hanem a szellem, az elméműveinek, a termelésnek a hódítását is értem.

Már pedig a magyarnak hódítani kell, – nemcsak e háborúban és nem idegen területet, de háború után, elsősorban magában az országban. Hódítani kell szellemével, befolyásával, hódítani kell jóllétet, piacokat, termelési feltételeket és lehetőségeket.

Ennek a hódításnak pedig első feltétele a népszaporodás. A fokozott szaporodás. Nemcsak pótolni kell az elesetteket, a munkaképteleneket, hanem új munkaerőrajokat kell nemzeni, kik végre intenzív termelés alá vegyék az ország területét.

Ehhez népfölösleg kell, népfölösleget azonban itt csak nép jóllét idézhet elő. Szülni, szülni, szülni! – hosszú időre ez a magyar anyák legnagyobb hazafisága. De a szülötteknek kenyér is kell, nevelés és felvilágosodás is kell, hogy

képesek legyenek ugyanebből a földből egyszerűbbi hozadékot termelni. Legalább mégegyszerannyit, pedig a német példa szerint még többet is lehetne, mert a magyar föld sokkal jobb a németnél.

Lehetetlen addig iparfejlesztésre és a kereskedelem nagy föllandulására komolyan és okosan gondolni, míg az östermelés viszonyain nem lendítünk annyira, hogy földművelésünk és állattenyésztésünk fejlődése igazán szárnyat ölthessen.

Nem arról akarok most szólni, hogy a föld hozadéka mikép oszljon meg a munkás és a járadékélvező és a vállalkozó közt, – a bérlő, az intenzíve gazdálkodó tulajdonos vállalkozó is, – hanem, hogy ez a hozadék nagyobb legyen mint a mai.

Évi aratásunk értékének az átlagát öt milliárdnál csak valamivel lehet többre tenni. Az állattenyésztés kerek két és negyed milliárd évi hozadékot ad. A mezőgazdaság összes évi hozadéka tehát csak valamivel több $7\frac{1}{4}$ milliárdnál. De ha e hozadékból levonjuk a nemzeti jövedelmeket nem szaporító költségeket: a vetőmagot, a gépek kopásának az értékét, a műtrágyát és az állatállomány eleségét, a, tiszta hozadék nem sokkal nagyobb négy milliárdnál. A munkadíjak és az állatrágya értékét nem kell levonni, mert a munkadíj apasztja ugyan a földbirtokos hasznát, de az egész ország jövedelmére befolyással nincs. A munkadíj nem befolyásolja a hozadék összegét, csak eloszlását. A marhatrágya pedig benne van az állattenyésztés hozadékában. A műtrágya értékét azonban le kell vonni, mert egyrészt az a vegyi iparnál szerepel a hozadékban, másrészt nagy részét külföldről importáljuk.

Ehhez még a szőlőművelés, a kerteszet és a fatermelés hozadéka járul, mely együttvéve körülbelül 400 millióra rug. A bányászat tiszta hozadéka vagy 140 millió, úgy hogy az egész östermelés tiszta hozadéka alig éri el a négy és háromnegyed milliárdot.

Ausztria mezőgazdasági termelésének a tiszta hozadéka körülbelül fél milliárddal kisebb ugyan, de minthogy kerteszete és bányászata hozadéka jóval nagyobb, Ausztria

egész őstermelésének a tiszta hozadéka csak nem egész 90 millióval kevesebb, mint Magyarorszáé.

Ha a bányászatot nem számítják a többi őstermeléshez, a földművelés és állattenyésztésnek kellő, intenzív gazdálkodás mellett legalább 8 milliárd tiszta hozadékot kellene termelni.

Csak intenzív földművelés mellett remélhető az ipar föllendülése. Ausztria mezőgazdaságában majdnem huszszor annyi gép lel alkalmazást, mint nálunk. Németország sovány földjéből a kétszeres hozadékot csak a műtrágya segítségével képes kivarázsolni. Az intenzív földművelés a gépgyártás és a vegyi ipar óriási fejlődésével jár tehát karöltve.

Magyarország gyári és kézműipara tiszta hozadékai évenként csak 1700 millió, ellenben Ausztriáé 5660 millió.

Magyarország egész nemzeti jövedelme 6741 millió, Ausztriáé 12,564 millió. Magyarországon az őstermelésre esik a tiszta hozadék 64.4%-a, Ausztriában erre csak 36%, holott a bányászata sokkal jelentékenyebb hozamú. A magyar nemzeti jövedelem legnagyobb része a földjradék.

Balmazújvárosiján 4 holdnyi törpebirtok öttagú családnak eleget termel – még fölösleget is. Ilyen birtokokra átlag egy ló, egy tehén, egy növendék marha és egy sertés jut. Tiszta hozadéka – az állattenyésztés hozzászámításával – holdankint 400 korona. Az ugyanabban a határban fekvő latifundiumnak csak 44 holdjára esik ugyanannyi á 11 a t holdanként összes hozadéka csak 160 korona.

Talán nem minden latifundiumnál ilyen rossz az arány, de nagyjából ez a kisbirtok és a latifundium közti arány.

Balmazújvárosban vagy 12,000 ember él és egy latifundium. Ha ez az egy latifundium nem lenne, élhetne ott 42 ezer ember. Ez a latifundium harmincezer embert nem enged megszületni.

A latifundiumok úgy ihatnak, mint a trösztök, melyek a termelést apasztják, hogy a kínálat csökkentése következtében emelhessék az árakat. A latifundiumok következtében kevesebbet termelünk, úgy hogy még Ausztria számára sem elegendő a fölöslegünk. Éhnek következtében teljesen kiélvezhetik a vámokadta prémiumot. Ha ellenben kétszer annyit termelnénk, mint ma, úgy kénytelenek lennénk másfelé is exportálni, ahol vámvédelmet nem élvezünk. Ez a fölösleg leverné az egésznek az árát, – bent s Ausztriában se lehetne többé az egész prémiumot kiélvezni.

Nem kell bőségesen bizonyítani, hogy a földművelés olyan felvirágoztatása mellett, mely teszem azt kétannyi hozadékot termelne, az iparnak is óriásilag fejlődni kellene.

Szaporodnék úgy amis néhány milliárddal az ország jövedelme, a fölöslegek tőkésítést keresnének. A tökebőség vállalkozásra sarkall. A kenyér olcsóbb lenne, evvel a termelési költség is apadna. Kialakulnának azok az iparágak, melyek a mezőgazdasági termékeket feldolgoznák, a vegyi ipar, a gépgyártás. A fogyasztóképesség is óriási mérvben szaporodnék. A búzaprémium megszűntével intenzívebb termelésre adná magát a földművelés, len, kender, stb. több termeltetnék. A textil- és ruházati ipar, bőrgyártás stb., mind a fejlettebb külföldi ipar dacára is fejlődhetnék.

Minderre csak azért mutatok rá, hogy hangsúlyozhassam, hogy a földművelés hozadékának a növelésével az ipar is felvirágoznék, helyesebben fejlett ipart a földművelési hozadék fokozása nélkül el sem lehet gondolni.

Csak az ipar fejlődése idézheti elő azonban a népesség nagymérvű szaporodását. Nemcsak a kivándorlottak hazatel építésének ez a feltétele, hanem annak is, hogy az egyke-rendszere helyett az ötke rendszere valósuljon meg.

Az a visszavándorlás különben mindenképpen be fog következni. A háború az anglofil Unióban és Canadában megkeserítette honfitársaink életét, azok sietni fognak haza, mihelyt lehet.

Ezekről eleve gondoskodni kell és nem lehet más módon gondoskodni róluk, mint a földhozadék növelésével és az ipar fejlesztésével.

A rendkívüli hadi kiadásokkal együtt évi költségvetésünk kiadásai a háború előtt körülbelül 2000 millióra rúgtak. Ehhez hozzá kell számítani a községi adóterheket, és a hitközségi, illetőleg egyházi terheket, – ezzel együttesen az évi teher vagy 2500 millióra rúgott. Ami azt jelenti, hogy a nemzeti összes jövedelemnek mintegy 35%-a ment a közterhek fedezésére. Minthogy fejenként körülbelül 330 korona esik a nemzeti jövedelemből, minden eleven emberre maradt 215 korona a közterhek kiegyenlítése után. Vagyis meglehetősen a létminimum határához van a nemzet szorítva, ami azt jelenti, hogy ebből a jövedelemből több, állami célokra nem igen szorítható ki.

Ámde a háború után óriásilag fog emelkedni költségvetésünk. A háború megemésztette tőkék kamatai teheröbblete megközelíti majd évenként a milliárdot. A háború egy hónapja mintegy ötnegyed milliárdba került. Ehhez járul a rokkantak, hadiárvák és özvegyek nyugdíja, az elpusztított területek újjafelépítése, a megfogyatkozott hadikészletek újrabeszerzése. Mindezeket összefoglalva, aligha mondok nagy számot, ha azt kalkulálom, hogy körülbelül másfél milliárddal fog szaporodni évi költségvetésünk. Ezt a meglévő jövedelemből nem lehet kiszorítani, mert ez az érintetlen jövedelmet fejenként 215 koronáról vagy 125 koronára szorítaná H

Annnyival kevésbé lehet ezt a régi nemzeti hozadékból előteremteni, mert hisz ez a nemzeti hozadék már a háború következtében megcsappant. Sok iparág nemcsak nem tőkésített, de tőkéjét az üzemzavar következtében elvesztette. Nagyarányú reformok nélkül, még a régi nemzeti hozadék sem érhető el, holott az állam másfél milliárddal többet igényel.

Ez másképp nem gondolható el, mint a hozadék óriási mérvű növelésével és e hozadéknak más rendszer szerint való megadóztatásával.

A földadó, mely 1911-ben még majdnem 73 milliót tett, 1913-ban, az új adótörvény hatása alatt több mint 10 millióval leszállott. Ez egyenes adó alakjában 30-40 millióval szaporítható talán, az összes többi egyenes adók talán ugyanennyivel. Mi ez!

A mai adórendszerünkben formailag úgy szerepelt az egyenes adó a fogyasztási adóhoz és illetékekhez, mint körülbelül 1:2. A valóságban azonban az egyenes adók túlnyomó része is voltaképp fogyasztási adó volt, mert a legnagyobb részét – a földadót és házadót – át lehetett háritani, a fogyasztóra. A föld tehát nagyjából nemcsak adózatlan maradt, hanem a gabonavámok következtében még egyenes prémiumot is élvezett. A földjáradék növekedett.

A háború arra fogja kényszeríteni az államot, hogy a földjövedelemre feküdjék rá, másrészt meg elsősorban a föld hozadékát szaporítsa. Mert a fogyasztási adókat nagy eredménynyel nem igen lehet fokozni, mikor ezek már ma is legtúlságosabb mérvben a munkásosztályt érik. Ettől lehetetlen még nagyobb életrészt elvonni.

A fogyasztási adók emelése sem hozhatja be a szükségletet. A szeszadó még szaporítható, a dohányjövedék is. A gyufaadó behozatala behozhat 4-5 milliót. A petróleum) fokozott megadóztatása termelésünknek ártana, a gáz és villamos energia megadóztatása – mit néhányan megpendítettek – szörnyűséges gondolat, mert nem a fogyasztást érné, hanem a termelési költségeket fokozná. Hogy akarunk mi drágább hajtóerővel ipart fejleszteni?

Különben mindez adónemek együttvéve is csak egy részét fődözhetik a szükséglettöbbletnek.

A háború tehát magamagától – vagy legalább is az ellenállhatatlan kényszer erejével – fogja előidézni azt, ami annyi hő imádságnak, elmélkedésnek, áhítózásnak, gyötrelemnek, társadalmi harcnak volt célja s tárgya.

Az állam kénytelen lesz oly mértékben kiaknázni a földjövedelmet, hogy a teher nem lesz egészen áthárítható a fogyasztásra, hanem a földjáradékot is úgy fogja érni sarlójával, mint a többi nemzeti jövedelmi ágakat.

Körülbelül 4 koronára tehető mázsánként a szemtermésnél a gabonavámok által előidézett prémium,

Ez azt jelenti, hogy ha eltörölnék a gabonavámokat, a búza ára nálunk 4 koronával kisebb lenne.

Ha például egyszerűen eltörölnék a búza vámját, a belföldi búzának egyrészt idegen versennyel kellene itt küzdeni, vagyis piaca lenne veszélyeztetve, másrészt négy koronával lenne olcsóbb. A búzavám azt eredményezi, hogy a földjáradék nagyobb, másrészt biztosítva van a piaca.

Ha a mai búzavám épenhagyása mellett, az állani minden mázsá búzától 4 K illetéket venne, a magyar búza régi piaca biztosítva lenne továbbra is, mert hisz a külföldi búzától is szedné a 4 K illetéket, de a földjáradék apadna, vagyis a földtulajdon fizetne oly adót, mely a fogyasztóra át nem hárítható. A földbirtokos helyett az állam élvezné a vámokozta prémiumot. A kenyér ára egy fillérrel emiatt nem drágulna meg, mert a vámparítás összegén túl úgy sem lehetne az árakat emelni.

A foganatosítás módjára is megtanított a háború. Ahogy ma a haditermény társaság monopóliuma az egész magke-
reskedelem, úgy venne részt az állam később is a gabona-
kereskedelemben. Nem egy, hanem sok társaság, de valamennyi az állam ellenőrzése alatt és részvétele mellett bonyolítaná le az egész gabonakereskedelmet. A termelő e társaságok valamelyikének adná el a terményét és e társaságok közvetlenül az államnak fizetnék a 4-5 korona állami illetéket mázsánként. A külföldi konjunktúra még mindig a gazdának válnék javára, a szabad verseny is fennmaradna az egyes terménytársaságok közt.

Az egyes társaságok spekulálhatnak is, a kereskedelem sem lenne semmi irányban akadályozva, csak szervezve, csupán nyilvános, állami ellenőrzés alatt álló nagy társaságok kezében megszervezve. E társaságokat termelők is alkothatnák ép úgy, mint kereskedők. Esetleg közösen. A tőkét mindenik maga szerezné meg. Az állam csupán a saját szükségletére szükséges terményt vásárolná és a vetőmag lehetne illetékmentes, vagy esnék illetékvisszatérítés alá.

Ugyanígy lehetne szindikalizálni a bőrüzletet is, a nyersbortól kezdve a bőrgyártásig. A háború ennek a módjára is megtanított. Ma a bőr a mészáróstól a gyárosig egészen állami ellenőrzés alatt áll.

A termelő a nyersbort csak a nagykereskedő szindikátusoknak adná el, az állam ezektől szedné be az illetéket. Ismert áron jutna a nyersanyag a gyárba. A vámvédelem biztosította prémiumnak megfelelő illetéket a gyártól szedne az állam.

Ha munkaképesség dolgában a belföldi gyártás hátrányban állana a külföldivel szemben, ezen is lehetne segíteni a nyersárak megfelelő szabályozásával.

Ugyané módon lehetne minden tömegtermelést, vagy melynek nagyfogyasztója az állam, szindikalizálni.

Ez természetesen maga után vonná valamennyi gyári üzemnek a szindikalizálását és vele minden nagy iparág megszervezését.

Az állam ekkép minden kereskedelmi és iparágban üzletrészes lévén, a munkabérek közvetlen szabályozására is képes és kénytelen lenne. Saját maga érdekelve lévén a termelésben, érdeke lenne a szervezettség feltételül szolgáló munkásság megszervezése is. Az állam közvetlen érdeke lenne a termelés zavartalan menete, jó szakértő munkástörzs kifejlesztése, a lakosság szaporodása, a fogyasztási képesség növelése, érdeke lenne tehát egyszersmind a nyilvántartott jövedelmek olyan elosztása is, mely a munkásságnak is megfelelő bért biztosít. A kollektív rendszerű, szindikalizált termelés el sem gondolható a kollektív munkaszerződések és a szindikalizált munkásszervezetek híján.

Emellett még arra sem kell kényszeríteni senkit, hogy akár mint termelő, akár mint munkás a szindikátusokba vagy szervezetekbe belépjen. Maradjon kint, ha úgy tetszik neki, – vegye föl a harcot az erős szervezetekkel szemben.

De mindez nem elég. A lehető szindikalizálás sem fogja az állam egész teherszaporulatát fedezni. Legfeljebb a felét. Az őstermelésnél legföljebb vagy 500 millióval, az ipar s

kereskedelemmél vagy félannyival szaporíthatja az állam jövedelmét. Tani ennyivel sem.

Okvetlenül szükséges tehát még a termelés hozadékának is a szaporítása.

Már magát ez az adórendszer, mely a földjádékot megcsappantja, helyesebben a prémiumtól megfosztja, nem fogja kívánatossá tenni a latifundiumos gazdálkodást. A latifundiumok már ma oly rosszul gazdálkodnak, hogy csak e prémium képezi igazi jövedelmüket.

A kisbirtok azonban ezt alig érzi. A kisbirtokos földje jövedelmének túlnyomó nagy részét nem a földjádéknak köszönheti, hanem a saját maga befektetett munkájának. A föld nem járadékával tartja el, csak alkalmas munkabefektetés a számára; még pedig olyan, melyben a család egész munkaerejét értékesítheti, hogy nem lehet kizsákmányolás tárgya. A termény négykoronás értékcsökkenése tehát nem érinti, mikor egyidejűleg a munkája értéke emelkedik.

A kisbirtok különben már ma sem élvezzi a földjádékot. A kisbirtok túlnyomó része vásárlás útján jutott tulajdonosához. Ez a vételárban megfizeti a prémium tőkésítését is.

A nagybirtokos érdeke is a feldarabolás lesz. Mihelyt a vámadta prémiumtól elesik a nagybirtok, nem is lesz érdekében többé a latifundiális gazdálkodás. Az állam érdeke is ez lesz, mert csak ettől lehet a produkció növekedését remélni. A maga részéről illetékkedvezményekkel, a vételár járadékosításával, egyéb törvényben szabályozott intézményekkel, állami kedvezményekkel stb. elősegítheti a parcellázást.

A földművelést persze komoly gondozás alá kell majd vennie az államnak. Ma az odaliszk-rendszer uralkodik, kegy éket ad és ajándékot osztogat, de legkisebb gondja is nagyobb annál, hogy a jó gazdálkodásra szorítsa az embereket.

Ha az állam törődik ima avval, hogy ki milyen viszonyban legyen az istenével, ha nem bocsát iskoláiba olyan embert, akit bizonyos rítus szerint meg nem öntöztek vagy meg nem csonkítottak, mennyivel okosabb és jogosabb lenne arra is gondolnia, hogy senki se pocsékolja az energiát és a föld termő erőit el ne herdálja, melyek végelemzésben mégis csak az országéi.

Meg kell szabni a termelési rendet, katonaszerű fegyelmet alkalmazni a földművelésre is. Egy község vagy termelő körzet birtokosai egy termelő társulatot, egy szindikátust, – esetleg többet – alkotnak, melynek megvan a kötelező termelési- és munkarendje. Ezt a rendet pedig ne a kúriáikból kicseppent nemes urak, hanem-tamilt és tarjasztalt gazdaemberekből álló, ellenőrzés alatt levő községi testületek szabják meg.

A pap pedig, ha jó pap, tanítson mélyen szántani, okosan vetni, tanítson kémiát, áruismét, fizikát. Ezen a nyomon (könnyebben közvetíti híveire az áldást.

Ezek a termelő szindikátusok jól és egyforma törvények szerint fognak trágyázni, a nagyüzem minden termelési és üzleti előnyeit kiaknázhadják, gépeket szerezhetnek be és alkalmazhatnak. Egyszóval intenzíve dolgozhatnak. És nem leszünk csupán búzaexportőrök, de fél Európát él fogjuk láthatni kertészeti terményekkel, gyümölcscsel.

És végre akkor tán mégis eszünkbe jut majd, hogy ha egy miniszternek, meg egy hadseregpáncsnoknak elég sallárium egy esztendőre 25-30.000 korona, egy kanonoknak, apátnak és püspöknek sem kell egy negyed, fél, vagy egész millió, vagy még annál is több az évi ellátására. Elégedjenek meg annyival, mint a miniszterelnök, vagy egy hadvezér. Van ezeknek a munkája is olyan fáradságos és felelősséggel terhes.

És ha már erre rájöttünk, majd csak rájövünk arra is, hogy nevezett kanonok, apát és püspök urakra azt se okos dolog bizni, hogy rengeteg földbirtokon rosszul vagy

még rosszabbul gazdálkodjanak, sem azt, hogy e rengeteg vagyon jövedelmét ők oszszák el.

A háború kényszerű következése lesz az állami szocializmus és az egyházi javak szekularizálása.

Nem kell majd hozzá izgatás, csak okos belátás és bölcs tevékenység. Minden izgatás híján kikényszeríti a háború a maga gigantikus eredményeivel.

Ez a termelési rend, melyet ránk kény szerit majd az állam, természetsszerűleg a felvilágosodás terjedésével fog jární. Mindíg dicsértük a paraszt maradiságát és tisztelve csodáltuk tudatlanságát. Hagyománytiszteletnek neveztük az elmaradottságát, naivságnak, tudatlanságát, magyar természetnek korlátoltságát. Mint ahogy a gatyát nemzeti viselteletnek neveztük, pedig csak a szegénység egyenruhája.

Meg is volt a láttatja, egyebeiken kívül abban, hogy pompás földjén több verejtékkel félannyit alig termelt, mint a német paraszt a maga rossz földjén.

Eddig ez megjárta. Ezentúl nem.

Tanulni kell a parasztnak, meg kell tanulnia, hogy kétannyit termeljen, mint eddig.

Nemcsak prédikációkat és kortesbeszédeket, hanem tudományos előadásokat is kell majd hallgatnia és nem olvasót, hanem könyvet kell majd forgatnia.

Azért ne ijedjenek meg a segédszolgabíró urak sem. A paraszt majd azután sem lesz mindig okosabb, mert – az új termelési rendben majd a szolgabíráknak is többet kell tanulniok és tudniok, nem a tarottból kell majd exáment tenni, sem a választásoknál kitűnni, hanem abban kell majd kitűnniök, hogy kinek a járásában produkálnak többet a termelő szindikátusok.

A nemes nemzetségeket egyébre is megtaníthatta a háború. Nem elég nagy a vármegye, hogy az egész dzsentrisarjadékot fölvegye és eltartsa. Aztán meg nemes ősök ivadékaikhoz nem is méltó a segédlevéltári, meg az iktatói állá-

sokért pályázni. Pedig két-hármezer koronás hivatalra is tucatjával akad ipszilonos pályázó ma.

Ellenben egyszer végigolvastam száz lapját a katonai sematizmusnak. A közös hadseregnek csak minden negyvenhetedik tisztje volt magyar nevű, pedig legalább minden hatodiknak magyarnak kellett volna lenni. Sőt, ha meggondoljuk, hogy az uralkodó fajta lenne ebben az országban a magyar, minden negyedik tisztnek magyar nevűnek kellene lenni. Úgy hogy csak nyolcad, igazában tizenkettedrésznyi magyar van a tisztikarban, mint kellene lenni.

Beszélünk és egyre panaszkodunk, hogy a hadsereg nem elég magyar. Hogy is lőhetne az, mikor a magyar értelmiség nem akar a katonai pályára menni?

Nem igen lehet a szememre vetni, hogy a nemesség intézményének a szószólója lennék. De áperthe kimondom, hogy a katonatiszti pálya a nemességnek való, mert erre a nemes törzsökök ivadékai a legalkalmasabbak. Nem azért, mert *ezek* más pályán nem végezhetnek olyan jó munkát, mint a polgárcsemeték, hanem azért is, mert a nemesi hagyományok, a nemzetségi szellem, a családi fészekben kapott nevelés, mind erre a szolgálatra alkalmasabbakká teszi ezeket, mint mást.

Aztán meg a foglalkozás természete megkívánja, hogy az alantas fokozatokban otthonról is segítséget kapjon. A tiszt pálya nem hivatalnok vagy proletár gyermekének való. Jó, ha legalább egy szilvafa az ősből potyogtatja a gyümölcsét a gázsi kiegészítésére.

A német nemesség egy hatalmas szárnyalású, nagy nemzet fontos, tán nélkülözhetetlen szervévé nőtt, mert a hadsereg tisztitörzsét látja el.

A magyar nemesség ivadékainak is ezt a szerepet kellene betölteni. Volna csak a tisztikarnak a harmad- vagy negyedrésze magyar, – milyen magyar lenne ez a mi hadseregünk! és milyen magyaros lenne a monarchiának is az ábrázatja!

És milyen tekintélyes és hasznos szerepet töltene be a magyar nemesség!

Ilyen hadsereg milyen hatalmas oszlopa lenne annak a féltett magyar közjognak, milyen respektust szerezne a magyar névnek és alkotmányának! És mekkora szolgálatot tehetne a magyar iparnak és kereskedelemnek!

Ma, úgy tudom, a hadügyminisztérium XIII ügyosztályában egyetlen magyar tiszt nincs. Ha van, nagyon szubalternus.

Most persze – a veszteséglajstromokban – van magyar név bőven – egész a főhadnagyig.

Ez olyan fontos dolog, hogy állami beavatkozást igényelne. Lehetne kényszerfélét is gyakorolni.

Nem lehetne-é például csak azoknak a családoknak a nemesi predikátum használatát megengedni, amelyeknek legalább egy tagja tényleges tiszt?

Nem lehetne például a régi misealapítványok vagyonát tiszti alapítványi helyek installálására fordítani?

Sok ezerre megy ama misealapítványok száma, amelyért miséket nem szolgáltatnak többé, mert rég feledésbe ment azok neve, kikért a miséket kellene szolgáltatni.

Nem lehetne például minden hadseregszállítót kötelezni, hogy szállításai arányához képest bizonyos számú tiszti alapítványi helyeket fundáljon?

És végül – nem lehetne-é a nemes és honorációr családok egy-egy fiát hivatásszerű katonatisztnak besorozni?

A magyar paraszt kétannyit termelne, a magyar urak katonatiszteknek mennének, a magyar értelmiség elidegenednék a francia kultúrléhaságtól és öntudatos tovaplántálója lenne a német etika kötelességet parancsoló szellemének...

Utópiának is szép lenne. De mennyivel szebb, ha megfontoljuk, hogy nem is muszáj utópiának lenni.

A világ csak ezután tanulná meg, hogy mekkora kultúr-erő lakik a magyar népben. Tán még nem lakik, de lap-pang és alszik benne.

Sok mindenfélét összeírtak a magyar nép felől itthon és ellenségeink. Dicsérték és ócsárolták, legtöbbször a hibáit

dicsérték és az erényeit ócsárolták. De igazi képét még meg nem rajzolták. Se jó barát, se ellenség.

Írói javarészt az úri osztályból kerültek, itthoni dicsőítői hát legfőképp a hibáit magasztalták. Ellenségei azért haragudtak, imént szívósabb, ellenállóbb volt, mint ahogy nekik tetszett volna, – ezért becsmérelték.

Elfogulatlan, tudományos jellemrajzával nem próbálkozták még senki.

Nem túltengő a képzelete. Ezért gazdagabb a lírája, mint az epikája.

Tanulékony és praktikus. Ezért szállítja a világ fogyasztásának a legügyesebb drámairókat.

Idegenebb neki az, ami transzcendentális, mint az árjának. Ezért termel nagy festőket képfaragókat, de nem szül nagy építőmestereket.

Hogy képzelete nem túltengő, annak józanságát köszönheti. Mentés úgy a fanatizmustól, mint a miszticizmustól. Mentesebb, mint akármelyik árja kultúrnép. Ezért nem volt magyar vallásháború. A vallásháborúkat idegenek hozták rá.

A vallási rajongás, a kereszténység transzcendentalizmusa, a természetén kívül álló energiák feltételezése és hite mind a képzelet túltengésének a következménye. A gyakorlati életben ez a babonát, a balítéleteket termi.

A magyar nép a legkevésbé babonás egész Európában és a legközelebb áll tán valamennyi közt a tudományos pogánysághoz. Azért hódíthatott oly gyorsan és vértelenül a reformáció – a visszareformálás már véresebb volt, mert ezt árják csinálták – és azért olyan fogékony a magyar paraszt a monizmus tanításai iránt. Igazában ma is természetimádó.

De emellett a gyakorlati józan gondolkodás mellett benne az áhítat melegsége és a képzelet oly játéka, mely szereti a szépet és mindent be tud környékezni szelíd poézisével.

Mekkora nagy nép lehetne ebből – kellő gondviseléssel!

És milyen munkabíró! Nem az úrféléje, hanem a pa-

rasztja. A kaszát meg a pörölyt kell nézni a kezében és a villát, mikor kazlat rak. És úgy szereti a földet, mint az életépárját meg a gyerekét.

Ide verődött éknek a szláv áradatba ezer évvel ezelőtt.

Vajjon van-é a nagy német nemzetnek nagy elméje, amelyik kellőképp foglalkozott volna e tény nyel és ennek a következményeivel ?

Vajjon hol lenne ennek a szláv tengernek a határa, ha a magyar nem vízvázasztó és kőfal köztük és hol lenne ma a németségnek a határa?

Ez az érdes, ázsiai-ságához ragaszkodó nép fogta fel az egész szláv világ hullámcsapásait és védte a németséget az eliszaposítástól. És ezért senkitől annyi gáncsot nem aratott, mint ép a némettől.

Nemcsak nekünk kell új becsüt csinálni, hanem a németeknek is. És ugyancsak jól taksáljanak, mert sokkal többet értünk eddig is, mint amennyire taksáltak.

VIII. Középeurópa

E télen Friedrich *Nauman* német birodalmi képviselő „Mitteleuropa” című könyve jelent meg. Ezek az én jegyzeteim néhány lap kivételével már tavaly nyáron meg voltait írva. Sajátságosképen egyes odavetett megjegyzéseim teljesen egyirányúak Nauman könyvének némely vezető-eszméjével, pedig írásuk alkalmával meg Naumannak a hírét csak a *Briefe über Religion* című könyvéből ismertem.

De nem ez készlet arra, hogy ennek a könyvnek külön fejezetet szenteljek, hanem az, hogy ez a könyv körülbelül felölel minden kérdést, mely a háború után minket foglalkoztatni fog és olyan érdekes, mélyreható rövid¹ kritikája állami, sőt egész közéletünknek, hogy hozzá fogható egyhamar nem is találunk.

Az első idegen írta könyv, mely teljes tájékozottságot és elfogulatlanságot mutat Magyarország és a magyarság viszonyainak leírásában. Nemcsak nagy tudás árad ki sorairból, hanem nagy, reandszeres gondolkodó is kibontakozik előttünk, aki pózolás és affekáció nélkül, de éles szemmel, tiszta, szinte megbűvölő logikával válogatja! és csoportosítja azokat a tényeket, melyekre egyszerű következtetései megalapozása céljából szüksége van. És amellet igazi művésze a stílusnak ez a német, pedig óvakodik a hatásvadásattól, őszinte és szinte puritán módra cikornyátlan. Nagystíliú gondolkodó, ki játszi könnyedséggel hágja át egyik hegycsúcsról a másikra lépve, azokat az apró rögeket és kátyúkat, melyekbe majd az ellenfeleinek és kritikussainak a lába bele fog botlani.

Megvallom, engem szinte faszcinált ez. a könyv. Van a gondolkodásnak és a szervezésnek is művészete és mestersége. Nauman művész. Az az üde, fiatalos optimizmus, az az érett bölcseség, mely sokoldalú tudásból szűrődik le,

az a merész szárnyalás, mely csak a diadalmas erő öntudatából fakadhat, az az őszinteség, melylyel mint az orvos keze mindent kitakar, hogy gyógyítson, jóleső, sőt elragadó! Ez okból magamban is bizalmatlankodom, mikor e könyv felől írok, de mégis írnom kell felőle, már csak azért is, mert nálunk nagy polémia indult meg e könyv felől. Nagy a terjedelme dolgában.

Nauman könyvének a gondolatmenete körülbelül a következő:

A mai háború megtanított arra, hogy minden országnak egész határa hosszában lövészárkokkal kell védekeznie. Ezeket a lövészárkokat már béke idején ki kell építeni és így minden országnak már eleve tisztában kell lennie, hogy mely ellenség ellen kell magát elsáncolnia. Kis államok egyáltalán képtelenek lesznek önálló árokrendszert, fentartani, de még nagy államok se lesznek képesek egész területükön kellőleg meg is védeni a lövészárkot. Gondoljuk el például Németországot, ha nemcsak Franciaország és Oroszország, hanem még a monarchia ellen is védekeznie kellene és a Constanztól Kattovitzig terjedő lövészárkot is védősereggel kellene megrakni! Minden államra nézve tehát már békében is elsődrendű fontosságú tudni, hogy mely oldal felé kell védekeznie.

Úgy Németországnak, mint a monarchiának létfeltétele a kölcsönös szövetség. Németország ellehetne például e szövetség nélkül, ha Franciaország lenne szövetségese. Ez Franciaországnak is érdekében állhat, de a néphangulatra való tekintettel erre hosszú évekig gondolni sem lehet. De Franciaország ellenére Oroszország szövetségese sem védhetné meg Németországot, mert Oroszország szövetségét a monarchia feldarabolásával kellene megfizetni és akkor Németországot a kelet és dél felől zúduló szláv áradat fenyegetné elnyeléssel. Szövetséges nélkül pedig nemcsak egyedül kellene a francia és orosz hadosztályok ellen védekeznie, hanem hadereje nagy részét még a monarchia hadserege is lekötné. Ennyi ellenség ellen pedig képtelen lenne védekezni.

A Német birodalomra nézve tehát létkérdés az Ausztria-Magyarországgal való szövetség.

De ugyanígy létkérdés úgy Magyarországra, mint a monarchiára nézve a Németországgal való szövetség. Más szövetségese nem lehetne, mint az antant mai államai. Anglia szövetségéről szólni sem érdemes, mert világos, hogy; ez a monarchiára nézve csak elméleti segítség lehet. A francia szövetség már hasznos dolog lehetne, de csak egy Németország ellen irányuló háború esetén, Oroszország ellen azonban a francia szövetségnek sem igen lehetne gyakorlati értéke. Oroszországnak – akár a franciával együttes, akár a francia nélküli – szövetsége azonban feltétlenül a monarchia, (főleg Magyarországnak és a magyarságnak) a pusztulásával járna, mert hisz annyi árát csak meg kellene adni az orosz szövetségnek, hogy a szláv nemzetségek térnyerésének az akadályait elhárítanák az útból. Az orosz szövetség tehát a monarchia szláv elemeinek a szövetségéhez való vonzását és így a monarchia felszívatódását, a magyar hegemonia megszűntét és a magyarságnak az eliszaposítását eredményezné.

„A magyarok uralmának a feltétele az oroszok legyőzése vagy távoltartása, mert önként érthető, hogy a diadalmas oroszoknak egyik első cselekedete a magyarság megalázása a magyarországi szláv és bizonyára a román nemzetségek javára is. A magyar állam eddigi terjedelmében csak egy nem szláv nagyhatalomra támaszkodva képes önálló faktorkép megmaradni. A magyarok jól tudják, hogy Ausztria egyedül nem képes őket megvédelmezni az orosz: elől”.

E szórói-szóra idézett néhány sor tartalmának a helyességét egyetlen magyar ember sem fogja tagadni.

A Németországgal való szövetség tehát Ausztria-Magyarországra (főleg Magyarországra) nézve a létfenntartás kényszerítő parancsa. Ámde ez a szövetség nem nyugszik elég szilárd alapon, ha csak szerződés szabályozza. Mert a szerződéseket különféleképp lehet magyarázni és Németországnak például lehetetlen volna most is úgy értelmeznie a szerződést, hogy nem köteles kiállni a monarchia segítségére. Németország tehát most is többet tett, mint amire a szerző-

dés kötelezte. Viszont a mi seregeink, mikor az egész orosz armádia erejét magokra vonták, hogy Németországot megvédjék, szintén túmentek a szerződés rendelkezésem. Ha most a vérszövetség után ismét a szerződés alapjára helyezkednénk, a kevesebbet tennők a több helyére. Sokkal bensőségesebb kapcsolat létesítendő tehát, mint amelyet a pusztai szerződés létesíthet. *Testvérek egyetértő népévé kell válnunk.* Új történelmi öntudatot kell szereznünk, abban az irányban kell tovább építeni, mely irányt Bismarck és Andrássy mutatott.

De van a szorosabb együvé csatlakozásnak; más argumentuma is. Minthogy a háború után is és minden lehető új háború esetére is gondolnunk kell arra, hogy Anglia újra elzárhat az óceántól és a többi termelési területtől, e veszedelem ellen már béke idején kell nagy készletek felhalmozásával védekezni. Ez a nagy védekezés azonban pusztán szerződéses alapon nem eszközölhető, mert csak az államszocializmus intézményei útján lehet megvalósítani. Az egész termelésnek az állami szükség szempontjai szerinti irányítás alá kell tehát kerülnie.

Az államszocializmusnak azonos eflvek szerint kell helyet fogni, a különböző országok készleteinek egymást kell kiegészíteniök, közös középeurópai hadellátási központot kell létesíteni.

A védelem közösségből tehát különféle új közös intézményeknek kell kisarjadzani. Mind e célokra nem elegendő a szövetségi szerződés, gazdasági és politikai intézmények és intézkedések szükségesek. Közös vámterület, de az egyes országok védelmére közbenső vámokkal, szindikalizált termeléssel, mely az egyes országok termelését kontingentálja, esetleg kiviteli prémiumokkal a védelemre szorult iparágak oltalmazására.

Közjogilag a vám- és kereskedelmi ügyek rendezését szerződések útján akarja eszközölni egyes tanácskozó külön testületek létesítésével, melyek körülbelül úgy működnének, mint a mai kartellek igazgatóságai. Ugyancsak közös bizottságok a készletek beszerzésére és kezelésére. Végül a katonai konvenció az egyes államok közt. Mindez nem akadályozná és nem tenné fölöslegessé az Ausztria és Magyarország közti külön kiegyezéseket.

A Középeurópa szervezetének alapjául szolgáló szerződések határozott időre köttenének.

Íme nagyjából Nauman terve.

Nem akarom a Nauman könyvét részletesen kritizálni. Inkább csak az egyes belőle sarjadjó kérdéseket fölvetni.

Az első kérdés, ami fölmerülhet: Akarjuk-e Középeurópát?

E kérdésre első feleletem egy másik kérdés: Függe az a mi akaratunktól? Hátha nem annyira akarunk, mint – bocsánat e barbár szóért, – akartatunk?

Mert egyet ne felejtünk el: Ha egy erős, testes, meg egy nyápic, gyenge ember fekszik egy ágyban, hiába fekszik a gyöngébb széltől vagy a falnál, mindig az erősebb fogja a helyet magának kiszorítani és a gyengébbet vagy a falhoz lapítja, vagy az ágy szélére nyomja még akkor is, ha az erősebb egyáltalán nem szándékozta ezt, sőt ha gyöngéden minden áron el is akarja ezt kerülni. Lehetetlen megakadályozni, hogy a nagyobb energiakészlet ne éreztesse túlsúlyát.

Már pedig Középeurópában, akár hozzávesszük Bulgáriát (és Törökországot), akár kihagyjuk, mindenesetre Németországé lesz a túlsúlyban levő energiakészlet.

Ne feledjük el azt sem, hogy nem elég a fölvetett kérdésre azt felelni, nem akarjuk Középeurópát, mert azt is meg kell mondanunk, hogy mit akarunk. Mert úgy lehetetlen, hogy valamiképp ne legyen.

A kérdésre való felelet tehát nem állhat igenben vagy nembben, hanem vagy kritika által megérlelt igenben, vagy valamely más javaslatban.

Nauman érvelése egy ponton gyöngé. Azt mondja, hogy a mai háborúban úgy a monarchia, mint Németország, többet tett egymásért, mint amennyire a szerződés kötelezte. Már most ha a háború után újra visszamennék a szerződés alapjára, a több helyett a kevesebbet nyújtánók egymásnak. Ergo olyan intézményeket kell létesítenünk, melyek ezt a többet állandósítanák.

Ahogy Naumah előadja petitumát, nincs igaza. Mert ha a háborúban önként többet tettünk egymásért, mint amennyire a szerződés kötelezett, úgy teljesen fölösleges többre kötelező szerződéseket kötni, mert hisz a példa azt bizonyítja, hogy mindegy, mit mond a szerződés, a szükség pillanatában úgysis mindent megteszünk egymásért. Minek tehát a többre kötelező szerződés?

A közös védelem szempontjából nem is szükséges szorosabb viszony létesítése. Nem volt köztünk katonai konvenció, hadrendszerünk különbözött egymástól, a célszerűtségen kívül nem volt más parancsoló. De ennek a parancsa elég volt arra, hogy a mi ágyúink törjék Antwerpent, német seregek védjék a Kárpátokat, magyar és osztrák seregek kerüljenek német hadvezér alá, a Hötzendorfi csináljon haditervet, melyet Mackensen hajt végre.

Mindakét hatalom belátta, hogy létünkért harcolunk. Az életveszélyt minden élő organizmus megérzi. A közös veszedelem átérzése megtalálhattál mind a kettővel a célra vezetőt. Egyik se nézte és nézi azt, hogy mire kötelezi a szerződés, hanem csak azt, mire kötelezi a létszükség. Mi odavetettük magunkat az orosz sereg elé, hogy védjük a német hátát, a német idejött, hogy védje a Kárpátokat.

És ahogy most mindent adtunk egymásnak, hogy a magunk életét megvédjük szerződés és kötelezettség kijárt is, ép úgy fogunk jövőre is mindent adni, hogy megvédjük az életünket. Nem kellenek ehhez se többre kötelező szerződések, se új intézmények.

De hátha majd később megváltozik ez a belátásunk és egy új háború esetén nem lennénk hajlandók mindezt megtenni egymásért, az lévén akkor a meggyőződésünk, hogy nem kívánja a létérdekünk?

Tegyük föl, hogy ez az eset valaha beállhatna. Vajjon mit érne akkor akármelyikünknek a szerződések vagy intézmények egész sorozata, mely ellenkezőt rendelne, mint amit belátásunk szerint létérdekünk parancsol?

Semmit.

Azt mondja Nauman, hogy ha az Agadir kérdésben

Németország háborúba sodródott volna, nem bizonyos, hogy a monarchia segítette volna-e Németországot.

Tegyük föl, hogy nem segítette volna, hisz szinte biztosra vehetjük, hogy igazán nem segítette volna. Mit bizonyítana ez? Csak annyit, hogy az Agadir-kérdés igazán nem érintette létünket, sőt Németországét sem, mert hisz Németország se üzente meg a háborút miatta.

Minden kérdés, mely Németország létét fenyegeti, fenyegeti a mienket is, akárhonnán jön is a támadás, mert ha Németország elpusztul, a mi napjaink is meg vannak számlálva.

De nem minden kérdés, mely Németország érdekét vagy nagyságát érinti, fenyegeti a mi létünket is, vagy érdekel annyira, hogy miatta bábomba menjünk. A mostani német császár a béke fentartásáért és állandóságáért harcol. Meggyőződésünk és hitünk, hogy pusztán hódításért, kaland kedvéért nem fog bábomba. Csak akkor, ha létérdeke kényszeríti rá. Együtt mehetünk tehát vele mindig. Ezt legékesebben ép az agadiri eset bizonyítja.

De jöhet majd olyan császár, aki könnyelműen csinálja a háborút. Miért legyünk vazallusokképp annak a kocsijához láncolva? Ha Németország nem akarja velünk hódító háborút megvívati, ahogy Anglia a maga háborút a kontinentális szövetségeseivel megvívati, nem is kívánhat egyebet, mint hogy mindenünket a serpenyőbe csak akkor dobjuk, mikor a kettőnk létérdeke van kockán.

Vajjon két külön, de egy célra küzdő legény küzdelme nem hathatósabb-e, mintha ez a két legény a sziámi ikrek módjára egybenőtt ?

A közös védelem szempontjából tehát nem kell szorosabb viszonyt létesítenünk. Ez azonban nem zárja ki, hogy közösen és egyetértve ne tegyük meg védelmi rendszerünkön azokat a módosításokat, melyek szükségességét a háború tapasztalatai bizonyítják.

Mindekét állam érdeke azt kívánja, hogy lehetőleg erőteljes és hatékony legyen a hozzájárulása. A háború tapasztalata itt is, ott is nyilvánvalóvá tett gyengeségeket, fogyatékokat, csorbákat. Mindeniknek közös érdeke ezeket béke

idején kiköszörülni, a hiányokat pótolni stb. A katonai szövetségszerződés keretébe tehát a két vezérkar részletesebb kikötései is fölvehetők és fölvehető bizonyos dolgok egyforma szabályozása. A felvonulás, a vezérlet és vezénylet, a hadkiegészítés, a szervezet stb. kérdései egyforma elvek szerint intézhető mindakét birodalomban részletes szerződés nyomán. Ez nem új intézmény és nem új kapcsolat létesítése, csak az eddigieknek célszerűbb elintézése. Ezért még nem kell Középeurópát létesíteni.

Bár a gazdasági boldogulás és gazdagodás nem választható el egészen a közös védelem dolgától, mert hisz a gazdaságilag virágzó ország harcképesebb is, mégis a gazdasági érdek dolga más szempontokból is vizsgálat alá vehető. A kérdés tehát így is felvetendő:

Ha a közös védelem nem kényszerít is Középeurópa létesítésére, nem javasolja-e ezt a mi gazdasági érdekünk?

Akik ellenzik a Németországgal való vámunió dolgát, kénytelenek más javaslattal előállani. A legegyszerűbb persze azt felelni, maradjon meg a régi viszony. Emberek, kik restebbek gondolkozni, mint beszélni, természetesen ezt választják. No meg azonfelül azok, akik a jelszavak tökétesítéséből élnek. Az önálló vámterület Ausztriával való küzdelmeinkben sok embernek olyan használható jelszó volt, hogy nem akarják ezt elveszíteni, mert kénytelenek lennének ha nem is új programot, de legalább új jelszavakat kitalálni, ez pedig nehéz dolog olyan emberek számára, kik évtizedek óta ehhez a jelszóhoz alkalmazkodva éltek, ágáltak és talán pohosodtak.

Azok, akik Németországgal szemben a régi állapot fenntartását kívánják, esetleg arra számítanak, hogy e mellett Ausztria ellenében ki kell vívni a külön vámterületet.

Nem akarom ezek ellen azt a különben tán döntő fontosságú érvet felhozni, hogy ez a magyar gazdaságnak még nagyobb elszigeteltségét jelentené akkor, mikor a lehető legteljesebb együttműködésre volna szükség. Hisz a háború után gazdasági válságnak a veszedelme fenyeget, melyet csak az energiák leghatékonyabb egyesítésével és megfelelő, ellenállásra képes szervezettel, elegendő tőkekezlettel lehetne ehárítani, melylyel elszigetelt állapotunkban egyáltalán nem

rendelkezünk. Ha eddig önálló vámterület lettünk volna, a háború utánra legalább Ausztriával kellene, helyesebben lennének kénytelenek vámközösségbe menni, mert mi Ausztriával szemben is tőkeszegények, helyesebben tőkeevők vagyunk és a háború után fokozott mértékben reá fogunk szorulni a hitelre, idegen tőke igénybevételére.

Minderre nem akarok hivatkozni, mert elég lesz megvilágítani az önálló vámterület jelszavainak a tartalmát.

A mai vámközösség veleje az, hogy a rozsnak 6 K, a búzának 6 K 50 fill, a vámja. Minthogy pedig fölöslegünknek Ausztria a fő, szinte egyetlen fogyasztója, Ausztria megdrágíttatja a maga kenyérét – és a mienket is, – mert a gabonavámok folytán a magyar termelő legalább 4 koronával többet kap, mint amennyit anélkül kapna. A közös vámterület tehát a magyar földbirtoknak mázsánsként 4 koronás prémiumot juttat és e prémiumnak egy részét Ausztria fizeti. Ennek ellenértékéül azonban oly autonóm vámtarifát állít fel ipari cikkekre, melyek az osztrák ipar-nak juttatnak prémiumot a mi rovásunkra. Midőn például a bádóg vámját 7 K 65 fillérben állapítja meg, teljesen megvédi a német verseny elől és képesíti arra, hogy nagyobb fejlettsége, tőkegazdagsága révén a vámbiztosította prémium egy részének a feláldozásával a magyar bádoggyártást lehetetlenné tegye. A 7 K 65 fill, vám ugyanis körülbelül 5 korona prémiumot biztosít az osztrák gyártásnak, mert a német ipar körülbelül 2 K 65 fillérrel olcsóbban képes termelni és így ha 5 koronánál nagyobb prémiumot akarna igénybe venni, már szemben találná magát a német verseny nyel.

Nem élvezheti ki tehát az egész 7 K 65 fillért, de egész 5 koronáig kiélvezhetné, ha a magyar ipar versenye nem volna.

Ámde Magyarország körülbelül olyan viszonyban áll Ausztriához, mint ez Németországhoz, vagyis e példát folytatva, Ausztria körülbelül harmadfél koronával képes olcsóbban termelni, mint mi. Magyarország versenye tehát csak akkor lehetne eleven valóság, ha Ausztria egész öt-koronás prémiumát akarná igénybe venni. De elég ebbeli igényét harmadfél koronára leszállítani, hogy minden ha-

sontárgyú magyar vállalatot kiéheztesen. A megölése után ismét emelheti irányunkban a prémiumát.

A vámközösség mai rendszere mellett tehát nem lehet rendelni iparunk igazi felvirágzását. Ez azonban még a kisebb baj. Mert ha így állana a dolog: Magyarország kap búzaprémiomot és fizet iparprémiumot, még jó lenne. De Magyarország tényleg nem kap búzaprémiomot. A magyar földbirtok: ugyan kap évenként vagy 4-500 millió K terményprémiumot, de ennek $\frac{4}{5}$ részét a magyar fogyasztó község fizeti és így a nemzetet ez a rész egy fillérrel sem gazdagítja, sőt kártékonyan hat, mert megdrágítja a kenyeret itthon. Ennek pedig egyik következménye, hogy a népesség nagy részét kivándorlásra kényszeríti, az itthoni munkaerőt megapasztja, az ipari költséget megdrágítja és így közvetlen okai annak, hogy nem vagyunk képesek iparunkat felvirágoztatni. Egy ötödrésznek a prémiumát tényleg Ausztria fizeti ugyan, de ezt a vagy százmillió koronát bőségesen visszafizetjük neki iparprémiumokban.

A vámközösség mai rendszere mellett tehát tőkegazdagságunk nem szaporodik oly mérvben, mint Ausztriáé, állandóan adósi viszonyban maradunk Ausztriával és nem vagyunk képesek iparunkat igazán felvirágoztatni. Ha mégis javulás mutatkozik, az annak tulajdonítható, hogy néhány iparág kifejlődhetett, melyben Ausztria nem volt erősebb soha.

Ha a vámközösség ilyen hatásokkal jár, ránk nézve orvoslásnak látszik az önálló vámterület. De csak látszik, mert hisz a baj nem a közösségben, és így az orvoslás nem az önállóságban fekszik. Önálló vámterület, melynél Ausztria szerződésileg ugyanezt az állapotot tudná kiszorítani, ép oly kedvezőtlen volna ránk nézve, vagy még rosszabb, mint a vámközösség.

Ellenben a vámközösség is rögtön a javunkra szolgálnál, mihelyt szakítana a gabonaprémiumok rendszerével. Le lehetne a búza vámját szállítani például a felére, vagy 2 K 50 fillérre. Ez elegendő lenne arra, hogy nekünk biztosítsa az osztrák fogyasztó piacot. Ennek következtében mi sem fizetnők a földjáradéknak a prémiumot, olcsóbb lenne a kenyérünk és olcsóbb az ipari termelésünk. Ellenben Ausztria kenyerét is olcsóbbá tennők. Ennek ellenér-

tekéül el lehetne érni olyan ipari vámtételeket és kikötéseket, melyek lehetségessé tennék a magyar ipar hathatós fejlesztését és a balkáni piac biztosítását.

Mindezt ép úgy a vámközösség, mint az önálló vámterület alapján el lehet érni és ha egyképen lehet elérni, mindenesetre kívánatosabb a vámközösség alapján, mert ez egyszersmind valutánk rosszabbodását is meg tudná akadályozni, legalább Ausztriával szemben és a hitel igénybevételét könnyebbé teszi.

Az emberek nagy része azt hiszi, hogy önálló vámterület akarathatározásunk szabadságát biztosítja, ellenben a vámközösség földadja ezt.

Ez téves. Mindakettőnél megvan formailag az akarathatározás szabadsága, mert hisz csak olyan vámszerződést kötünk, amelyet akarunk. Nem olyat, amelyenhez kedvünk lenne, mert a viszonyok kényszere alatt sok mindenben engedni vagyunk kénytelenek.

Ámde az önálló vámterületnél sem lehetnénk Ausztriával vámháborúban, sem az egyoldalúlag megállapított autonóm vámtarifa alapjára nem helyezkedhetnénk. Szerződést kellene kötnünk, amelynél megint nem azt állapi tanok meg, amihez kedvünk lenne, hanem a viszonyok kényszere alatt ép annyiban kénytelenek lennénk engedni, mint ma.

A viszonyok eme kényszere pedig más szóval az erőviszonyokat jelenti. A gyöngébb mindig engedni kénytelen í/erősebbnek, ez az energia kijátszhatlan törvénye.

El merem mondani, hogy a mai energiaviszonyok változatlanul megmaradása esetén az önálló vámterület sem lehetne kedvezőbb reánk, vagy velejében más, mint a mai vámközösség. Sőt merem állítani, hogy rosszabb.

Mert nem kell elfelejteni, hogy a vámközösségadta nagyobb fogyasztási terület kiszámíthatatlanul emelőleg hatott iparunkra. A vámközösség mint tanítómester és mint sarkantyú működött. A versenykényszer életerős szervezeteket nagyobb és diadalmasabb szárnyalásra képesít, mint a dédelgetés..

Ezt különben öntudatosan vagy öntudatlanul érzik az önálló vámterület követelői is. Ez magyarázza meg, hogy az önálló vámterületet lehangosabban azok követelik, –

a közjogi ellenzékét értem, – akiket az agráriusokhoz a legtöbb szálak fűznek. Ez a jelszó náluk nem gazdasági, hanem politikai jelszó, mely nagyjából a mai gabnaprémiumok rendszerét akarja fentartani, csak más közjogi formában. Nem gazdasági, hanem politikai sikerekre vágnak tehát. Ezeken kívül nálunk az önálló vámterület hívei főleg a kisiparosság, mely az önálló vámterületről a kézműipar védelmét a gyáripár ellenében reméli. Hogy ez teljesen hiú reménykedés, sőt hogy nem is kívánatos, arról fölösleges beszélni.

A gyáripár és kézműipár versenyének a kérdése eldöntött dolog. A kézműipárnak vannak területei és hódíthat még magának olyan újabb területeket, ahova a gyáripár be nem hatolhatván, nem is versenyezhet vele. Így a kisipárnak is megvan sőt növekedhetik még itt-ott a jelentősége s életképessége, de ahol a gyáripárral kell versenyeznie, ott biztos a veresége. És ha elkerülhetetlen, úgy kívánatos is, mert a gyáripár ott a hódító erejét annak köszönheti, hogy jobban és olcsóbban termel.

Ha egyszer megbarátkoztunk avval a gondolattal, hogy a vámkülönvalóság vagy vámközösség Ausztriával a dolog velejét nem érintő formáság, ha belátjuk, – pedig ezt be kell látnunk, – hogy a kérdés miként való szabályozása az energiaviszonyoktól függ, be kell látnunk azt is, hogy gyökeresen a mi állapotunkon akár önálló vámterülettel, akár vámközösséggel csak akkor lehet segíteni, ha energia-készletünket növeljük úgy, hogy Ausztriával való mérkőzésünkben ta mérleg, legalább valamennyire, a mi javunkra billenjen.

Csak az a kérdés, mikép szaporíthatnók energia-készletünket? A gabonaprémiumok, mint előbbi megjegyzéseimből kitűnik, a tapasztalás szerint erre nem alkalmasak. Milyen úton érhető el tehát?

Ha termelésünket fokoznók és ezáltal tőkekészletünket szaporítanók.

Ha belátásunk és ennek folytán okosságunk és élelmeségünk szaporodnék.

Ha valahonnan külső támogatást kapnánk.

A termelésünk fokozására, amint már előbbi jegyze-

teimben rámutattam, a háború után kényszerítve leszünk. De a fokozott termelésünk megszorított fölöslegének a felvételére az osztrák piac nem lesz elegendő. Új fogyasztási piacokat kell tehát megnyitni.

Erre még egy ok kényszerít. Közvetlen határosak leszünk Bulgáriával és a vele való viszony politikai észszerűsége – mondhatnók kényszerúsége – arra fog szorítani, hogy az ő fölöslegének is utat engedjünk határainkon át. Minthogy pedig Bulgária fölöslege csak a földművelés termékeiből áll, teret kell engednünk Bulgária nyersterményversenyének is. Ezt el lehet ugyan érni a beviteli jegyek rendszerével, mely valójában abban áll, hogy akinek behozatali engedélye van kenyértermésre, annak ugyanannyi terményt vagy lisztet kell exportálni, – de könnyen belátható, hogy ez is csak akkor lehetséges, ha van hova exportálnunk. Annyival inkább kell tehát fölöslegeink számára új fogyasztó piacokat találni.

Ez nemcsak az okosság, hanem az élet kérdése, nem arról van szó, hogy mostani helyzetünkön javíthatunk, hanem hogy az elpusztulás elől védekezzünk. Ezt az új fogyasztó piacot csakis a német birodalomban találhatjuk.

A belátás és okosság növelését a felvilágosítással, a demagóg jelszavak ellen való küzdelem útján érhetjük el. A jelszók ellen harcot kell indítanunk, a nemzeti kicsinyes hiúságoknak, maradi partikularizmusnak a körülhízelgése helyett őszinte, tudományos kritikát kell meggyökeresíteni.

Ezt a küzdelmet javarészt magunknak kell megvív-nunk, de ebben is hathatósan támogathat a németországi elfogulatlan tudomány fegyvertára és harcos serege.

És ha már a mai vámközösségben is meg kell állapítanunk, hogy Ausztria ipara mint tanító és versenye mint sarkantyú hat, be kell látnunk azt is, hogy a német vámunió még fokozottabb mértékben fog tanító és sarkantyúkép hatni. A német verseny nem ölni, hanem éltetni fog, vagy mondjuk így: nemcsak ölni, hanem éltetni is fog. Aki ezt kétségbevonja, egyszerűen tagadja a magyar nemzet életképességét. Aki pedig ezt tagadja, az ne argumentáljon, hanem burkolózzék halotti lepelbe és nyújtóztassa ki magát a terítőn.

Aki haldoklónak erezi magát, hallgasson, ha nem tud az életet szolgáló tanácsot adni.

De én hiszek a magyar nép diadalmas, munkagyőző erejében és képességében, mert ha ebben nem hinnék, – már rég megnémultam volna.

Végül a külső támogatást Ausztria ellen szintén csak Németországtól várhatjuk.

A német piac a mi bevitelünkre jobban rászorul, mint Ausztriáéra, mert Németország elsősorban élelmiszer- és nyerstermék-importra szorul. Exportja, gépei, vegyszerei, vasgyártmányai, gyapoccikkei is nagyobb és hálásabb piacot remélhetnek nálunk mint Ausztriában.

Ha létkérdés reánk nézve, hogy termelésünket fokozzuk, ha ennek következtében létkérdés reánk nézve a német fogyasztó piac megnyerése és a német termelési szervezet egyébnemű támogatása, létkérdés egyszersmind az is, hogy mely utón nyerhetnők el a német fogyasztó piacot és a német termelő szervezet támogatását?

Egyik-másik magyarom talán így gondolkozik: Megmutattuk a Kárpátoknál meg a Moravánál, mit tudunk. Egy kicsit hozzájárultunk ahhoz is, hogy a nagy Németország megmaradt nagynak, sőt még nagyobbra is nőtt. Ha majd sora jön az osztozkodásnak, mi reánk nem juthat semmi, mert nekünk elég ruténunk van, nem kell belőle még több is, elég szerbünk is van, abból se kell több. Mi még egy közös vámterületbe se akarunk bemenni, már a mostaniból is szeretnénk kikerülni. Minket hát csak égy módon lehet jutalmazni. Van búzánk, árpánk, kukoricánk, engedjétek be magatokhoz. Van egy kis iparkánk is, istápoljátok azt is, egy kis balkáni piac is kellene nagyon, – engedjétek azt is nekünk. Mindezt megszolgáltuk becsülettel. Oszt majd ha verekedésre kerül megint, hát jó étvágygyal fogunk verekedni megint. És ha netán az osztrák sógorral megint összetűzünk, elvárjuk, hogy a mi pártunkat fogjátok.

Így a dolgot eligazítani nem lehet. Mert nem nézve azt, hogy Németország erre nem lesz kapható, nekünk nem is lenne kívánatos. Ez amolyan élősdű szerepféle lenne és az nem lenne fejlődésünkre kívánatos. De más-

részt még az elősdi szerepnél is rosszabb lenne, mert valójában nem lenne egyéb, mint a magyarságnak zsoldoskép való alkalmazása. Ez jobban hozzákötne a német imperializmus szekeréhez mint ezer vámközösség. Ez ehhez a kényelmes élethez való olyan alkalmazkodást idézne elő bennünk, hogy elszoknánk az életrealitáságtól.

Kemény fajta vagyunk, úgy kívánja a becsületünk és a jóvöltünk, hogy férfias, kitartó küzdelemmel, verejtékezve keressük és szerezzük meg azt, ami után élünk, csak okosabban mint eddig. Sok nagy lagzihoz voltunk eddig is hivatalosak, de mi csak az ételt hordtuk föl és az edényt mosogattuk.

Nekünk is az asztalhoz kell végre ülnünk.

Úgy patrio more nem lehet hát a kérdést eligazítani, hogy maradjon minden a réginél. Már csak azért sem, mert ez a réginél való maradás rosszabb lenne a réginél. Ilyen állapotban még nem voltunk ezer év óta soha, — körülbelül megnégyszereződik az államadósságunk.

Egyszerűen a réginél tehát nem lehet maradni. Az sem megoldás, hogy Ausztriával szemben az önálló vámterületet létesítjük, egyebekben kívül azért, mert az elszigeteltségünket még fokozná, holott az igazi háború csak a békekötés után fog kezdődni és ebben a háborúban az elszigeteltség még veszedelmesebb lehet, mint a háború idején»

Azt sem kell elfeledni, hogy nemcsak kifelé kezdődik majd a gazdasági háborúnk, hanem bent is. A Balkán előtt nem zárkozhatunk el, be kell eresztetni nyerstermékeiket, állatait. Franciaországban nem lehet majd egyetlen koronájáradékkötvényünket elhelyezni. Francia tőke nemigen jön ide egyhamar dolgozni, hitelt Németországon kívül sehol se kapunk, nyerstermékeink se juthatnak el az el-lenséges területekre.

Nem kell feledni, hogy készleteink megfogytak, milliárdokra menő készleteket kell újra beszerezni és felhalmozni, nemcsak a honvédelem, hanem az ipari termelésünk céljaira is. Ezt arannyal kell megfizetni, mert csak idegenből lehet szerezni. Nekünk idegen népeknél nincsenek künnlevőségeink. De egész aranykészletünket nem lehet világgá bocsátani.

Hitelre szorulunk tehát. Ezt csak Németországtól remélhetjük.

Aztán meg kemény benső háborúnk kezdődik. Míg mi véreztünk, mások hódították el előlünk az üzletet, még itthon is. Tekintélyünk, súlyunk növekedéséért Ausztria kárpótlást vesz átlagának, ha már becsületünk szaporodott, ő ezért az üzletének a szaporodását követeli és sajnos, el is nyeri. Alig ment híre, hogy a berlini egyetemen magyar tanszéket állítanak, már szaladtak és kijárják, hogy osztrák tanszéket is állítsanak. Osztrák nyelvi Fura gondolat, de az osztrák történet se sokkal kevésbé furább.

Már Ausztria felől azt is híresztelik, hogy a háborúban – a szállítások révén – annyira meggazdagodtunk, hogy a kvótát a mi rovásunkra kell emelni.

Ha igaz, hogy mi gazdagodtunk a szállítások révén, Ausztria gazdagodása még aránytalanul nagyobb, egyrészt, mert jóval a kvóta arányán túl szállított, másrészt még a mi szállításainknál is Ausztria szedett hasznot.

Aztán meg a legnehezebb harcot magunkkal kell megvívni. A latifundiummal. Mert könnyű kimondani, hogy a latifundiális gazdálkodásnak át kell a dolgok kényszere folytán változnia. Ez meglesz, de hogyan és mennyi nehéz harc után! Mert a latifundium az elmélet, de sőt a haza kedvéért sem fogja úgy egyszerűen beadni a kulcsot. Nehéz, verejtékes, gyötrelmes harcba fog az kerülni, mert hisz a latifundium egyelőre hatalmon van és erős. Ebben a harcban is csak Németország segíthet.

Nem maradhat a viszonyunk Németországgal szemben a régi. Nem kárhozzatjuk magunkat a régi szerepre, hogy a lakomáknál a cseléd és a vízhordó szerepét játszszuk. Föl kell szelni a kalácsot és ez csak Németország asztalán lehet a számunkra.

De ha nem akarjuk a német vámközösséget, hát csak a (kedvezményes eljárást választhatjuk. A kedvezményes elbánás abban áll, hogy mindkét ország fentartja vámvonalát, de abban állapodnak meg, hogy az egyképen megállapított vámtételekből egymásnak bizonyos kedvezményeket és leengedéseket adnak.

Mi jó érhet minket ezen a nyomon? Erre nézve oksabbat velősebben úgy se mondhatnék el, mint Nauman. Egy rövidke fejezetkójét iktatom hát ide:

„A *kedvezményes* eljárás avval a szemmel látható előnyvel jár, hogy ennél közjogilag minden a régiben marad és minden fél a szerződés keretein belül azt teheti, ami neki tetszik. Ez okból jelenleg úgy az osztrákok mint a magyarok ezt a megoldást kedvelik, mely a legkönnyebbnek látszik. Csakhogy mélyebb betekintésre ez a nézet mégis csak módosulna, mert ép a kedvezményes elbánásban rejlik Ausztria-Magyarországra nézve sok súlyosan aggasztó, amit eddigi érveléseink nyomán könnyű lesz belátni. Mindenekelőtt meggondolandó, hogy Ausztria-Magyarország kivitele Németországba (a német statisztika szerint 827 millió márkányi) sokkal kisebb, mint Németország kivitele Ausztria-Magyarországba. (1105 millió márka érték). Ha tehát egyforma kedvezményes kvótát alkalmazunk, ez bizonyos, hogy nagyobb mértékben szolgálja Németország előnyét, mint Ausztria-Magyarországét. Ehhez járul még az is, hogy a német kivitel inkább azokra a cikkekre vonatkozik, melyek a verseny tárgyát képezik, mint az osztrák-magyar. Ha például bányafa Ausztriából kerül hozzánk és nem Oroszországból, ez előnyös Ausztriára, de nem veszélyezteti, vagy csak nagyon kevésbé a magunk termelését. Ha ellenben német apróvas olcsóbban hozatik be Ausztriába, ezt ott azonnal megérik a vastermelésben, mint a belföldi termelésre gyakorolt nyomást. Pedig ép ez az, amit Ausztria-Magyarország él akar kerülni, tudniillik még csak fejlődésben levő ipárának az elnyomását. Hogy ezt a következményt elhárítsák, megkísértenék persze, hogy az osztrákok és magyarok e nemű bevitelét Németországba megkönnyítsék, de a német versenyző kivitel lehetőleg ne bátorítsák. Ámde ez olyan szerződést eredményezne, mely nem nagyon különböznék a maitól és a mely iránt a német birodalmi érdeklődés csekély lenne, mert politikailag nem nyújt szorosabb összekapcsolódást, azonban az Oroszországgal és más-államokkal való szerződéses állapotot érezhetően zavarja és nem valószínűsíti meg a középeurópai gazdasági területet. Minél határozottabban gondoljuk el a kedvezményes elbánás dolgát, annál veszedelmesebb az Ausztria-Magyarországra nézve,

egyebeken kívül azért, mert semmi biztosítékát a Balkán felé, vagy más államokba való osztrák külkereskedelemnek nem zárja magába. Ha a kettős monarchia a maga egészében még mindig a régi ívású agrár állam lenne, volna mindkét fél részére értelme s előnye a kedvezményes elbánásnak. De minthogy ennek az állapotnak vége és a kettős monarchia a legfontosabb élelmicikkek dolgában nekünk csak keveset nyújthat, minden oly megállapodás, mely szolgáltatás és ellenszolgáltatásra van alapítva, Ausztria állapotát csak súlyosbítná. Ez elbánás mellett igen keveset nyer a német piacon, semmit az idegen piacokon s a mellett veszélyezteteti honi termelését. Tisztán a német előny szempontjából nem lenne szükséges ez állításokat szándékosan oly tisztán hangsúlyozni, de minthogy abban a véleményben vagyok, hogy a középeurópai gondolkodásnak már elejétől fogva abban kell mutatkoznia, hogy a szövetségestárs érdeke a magamagáéval egyforma méltánylásban részesül, kötelességemnek tartóin, hogy a helyzetképet lehetőleg tisztán megérttessem.”

Ha se a régi állapot, sem a kedvezményes elbánás nem elegendő az okvetlenül megvalósítandó célra, mégis csak a vámközösség a boldogulás egyetlen útja.

Komoly argumentumot különben még nem hallottam ia Németországgal való vámközösség ellen. Hogy azonban léteznie kell ennek az idegenkedésnek, abból következtetem, hogy nem fogadták áradó lelkesedéssel ezt a gondolatot.

Abból azonban, hogy komoly érvet még nem hoztak föl ellene, azt következtetem, hogy az idegenkedés alatt közjogi aggodalmak és aspirációk lappanganak. A vámközösségben a rövidlátó nemzeti hiúság a szuverenitás csorbítását látja, holott ez csupán a célszerűség dolga és egyáltalán nem érinti a szuverenitás kérdését. Hisz ha ez érintené, úgy már nemcsak Ausztriával szemben nem volna meg a szuverenitásunk, hanem már Németországgal szemben sem. Mert hisz most is vannak cikkek, pl. a nyersbőr, mely egyik határon sem kerül vám alá. A nyersbőrre nézve tehát már eddig is vámközösségben voltunk.

Pedig bizony megszokhattuk volna a vámközösség gondolatát, 50 év óta benne élünk. A Németországgal való vámközösség pedig mindenesetre, minden egyébtől eltekintve, kedvezőbb már azért is, mert Németország ipara fejlettebb.

Ma ugyanis bizonyos iparcikkekre kiszolgáltatjuk a piacunkat az osztrák iparnak. Az osztrák ipar védvámot követel, hogy ő termelessen; és prémiumot élvezhessen a mi rovásunkra. A német vámközösség azt jelenti, hogy megszűnik legalább a nagyobb védvám, tehát az általa előidézett prémium is apad és így olcsóbban juthatunk az iparcikkekhez.

Lehet-e ám úgy védekezni az oroszán elől, hogy egyenesen a torkába rohanunk?

Vámvédelem nekünk ép Németország ellen kell. Nem öngyilkosság-e egyenesen a német vámunióba belépni?

Mostani vámsorompónk még megvéd annyira amennyire a német ipar elől. Már most is nehéz ez. De ha ezt a sorompót ledöntjük, egészen ránk zúdul a német ipar.

Ez szofizma.

Először is nagy különbség van, hogy mint ellenfelek állunk-e szemben a német iparral, vagy mint szervezetének kiegészítő része. A helyzet körülbelül ugyanaz, mint például Franciaország lenne egy német szövetség gondolatának a mérlegelésénél: Hisz ép Németország az, ki ellen védekezni kell.

De csak addig míg Németország ellensége. Mihelyt szövetségese, époly legyőzhetetlen szövetségese lenne, mint a milyen legyőzhetetlen ellensége ma.

Iparunknak van egy része, melyet a német rázúdulás sem fog elfojtani. Istápolásra szoruló másik részének pedig, mint Nauman mutatja, a német vámunióban is meg lehet szerezni a kívánatos gondozást. Az ipar harmadik része, ahol versenybe se szállunk. E téren a német vámunió olcsóbb fogyasztást jelent. Ez a kérdés különben nem annyira minket éget, mint Ausztriát.

Magyarországra nézve látszólag előnyösebb lenne a német vámunió, mint Ausztriára. Legalább eleinte.

Magyarország ugyanis ebben az esetben még többszö-

rösen fokozott termelése esetén is könnyen bőséges piacot kapna a német birodalomban. Ezt bizonyítani sem kell. A mi összes fölöslegünknek tehát kész piaca lenne Németország, úgyszólván verseny nélkül. Ausztriának azonban nagyon kevés olyan fölöslege van, mi biztos piacot nyerne Németországban, „mert kevés nyersterméket exportál, iparcikkeinek pedig csak kisebb része lelhet piacot Németországban. Ellenben a német vámközösség esetén ipari termelése sok területén még veszedelmes versenytársat is kapna. Magyarország új versenytársat Németországban egyáltalán nem kapna vagy igen elenyésző részben.

De mindez csak az átmeneti időre nézve lehet helyes.

Ha ezek nyomán Ausztriában kevesebb lelkesedéssel fogadják ezt az ideát, értem, de hogy Imiért fogadjuk ezért mi idegenkedéssel, nem értem.

Ausztriában vannak, kik így okoskodnak: Vagy üdvös lesz Magyarországra nézve a német vámunió, vagy nem. Ha az lesz, ugyanolyan mértékben mi leszünk a vesztesek, mert amennyiben a magyar ipar emancipálódik, annyiban ez a mi veszteségünk. Ha pedig a német vámunió azt eredményezné, hogy a magyar ipar elcsenevészik és a magyar nemzet kizsákmányoltatása nagyobb lesz, úgy ennek a hasznát nem mi, hanem Németország fogja élvezni.

Ez szofizma, mert ez a felfogás el sem tudja gondolni, hogy a termelés produktív legyen, ha valakit ki nem uzsorázhat. De bizonyos, hogy e szofizmának Ausztriában sok a híve.

Hát ha egyébert nem, már csak ezért is lelkesedéssel lehetne fogadnunk ezt az eszmét, mert Ausztria elleni gazdasági küzdelmünkben a legerősebb fegyverünk.

Ma így is szólhatunk Ausztriához: Eddig mindig mi húztuk a rövidebbet, mert nem nyílt más ut a számunkra, mint a derekunkat beadni. Mert hova lettünk, volna, ha nem engedünk? Ma ellenben így is argumentálhatunk: Ha nem tudunk veled szépen, kedvünk szerint megyegyezni, inkább bemegyünk a német vámunióba.

Fokozott termelés, legalább *mégegyszer* annyi hozadék ebből a jó magyar televényből és ebből a még drágább magyar verejtékből! És mindennek biztos, jó piac.

Ezt jelenti a német vámunió.

De jelent egyebet is jeletnti, hogy meg is tanuljuk, miként lehet azt a kedvezőbb hozadékot, kivarázsolni a földből.

Jelenti azt is, hogy lesz támogatónk, segítők és tanácsadóink .abban, hogy mikép lehet a latifundiumot megszegni, hogy közép- és kisbirtok legyein belőle.

Jelenti azt is, hogy osztrák túlkövetelések és túlkapások ellen lesz szövetségünk. Mert nemcsak a mi érdekünk lesz, hogy megnyíljk előttünk a démet piac, hanem német érdeke is lesz, hogy ,piaca kenyeret kapjon tőlünk.

A búzáunkkal már csak megvolnánk valahogy így is. A mi vágyunk azonban iparunk fejlesztése ...

Ezt is jobban és szaporábban remélhetjük a német vámunióban, mint most.

Az őstermelés intenzívebbé tótele maga is kapitalizálódás. Kétszerannyi hozadék ugyanabból a darab földből azt jelenti, hogy tőke fektetődött be a földbe, az is termel és számos iparág együtt dolgozik a paraszttal.

A földművelés intenzívebbé tetele a termelés .fokozott kapitalizálása. A német föld kétszeres hozadékát az a föld nem a maga jóvoltából hozza ki, hanem a tudomány , és ipar jóvoltából. A mi öt mázsa rozsunkban, melyet egy hold föld megterem, eladjuk a humust az extenzív művelés mai fokán. A német abban a 10 mázsában, melyet a maga holdján termel, a földbe fektetett vegyszerek és a földet művelő gépek kölcsönadott munkaeredményét adja el.

A fogyasztóképesség növekedése kényszerűleg iparfejlesztéssel jár. A magyar latifundiumok feldarabolása ,egy félmillió lakóház építését vonná maga után, vegyi ipartermékekben a szükségletet 100 millióval szaporítaná, több száz millió koronányi gép szaporítását tenné szükségessé. A házakat nem lehet Németországban felépíteni, a műtrágya, vegyszerek, gépek egy részét is itt kellene és lehetne gyártani. Más szóval a földművelés intenzivitása kényszerűleg iparfejlesztéssel jár.

És a harctéren hűsésnek, a piacon nélkülözhetlenjek bizonyult munkatársaság kényszerűleg előidézné azt, hogy a német tőke nagy mértékben ide gravitálna.

A német ipar csak a nagyobb profit kedvéért fog idejönni, mert a tőkét nem vezetik altruisztikus szempontok.

Ergo – a tőke kizsákmányolási lehetősége még növekszik, mondja többekkel Kunfi.

A német ipar igazán csak a nagyobb profit kedvéért fog idejönni, de ebből nem következik, hogy a kizsákmányolás növekszik. A kamatkvóta például 4% Németországban. Magyarországra nem vándorol ez a tőke, csak ha legalább 5% kamatkvótában részesül. Ez nagyobb, mint eddigi haszna, de mi még így is olcsóbban jutunk hozzá, mint eddig, ha eddig például nálunk 6% volt a kamatkvóta. Abból, hogy a német tőke itt nagyobb profitra fog pályázni, mint amennyit elér otthon, nem következik, hogy mi jobban ki leszünk zsákmányolva. Sőt ellenkezőleg, a tőke nagyobb versenye és növekvő bősége a kamatkvótát és a profitot is leszállítja.

Lehetetlen, hogy a német tőke jobban kizsákmányoljon minket, mint amennyire az osztrák tőke kizsákmányol, mert míg az osztrák tőke olcsóbb lesz, nem vesszük igénybe a németet.

A vámközösség különben, főleg ahogy Nauman magyarázza, nem rideg formula, hanem a szükségletekhez csodálatos lágysággal alkalmazkodó intézmény lehet. Közbenső váموkkal egyes fejlődésnek induló iparágunkat meglehet okos gyöngédséggel a verseny dermesztő fagya elől óvni. Sőt még a Balkán felé irányuló exportunk védelméről is lehet gondoskodni okossággal. Lehet kiviteli prémiumokkal megvédeni egyes féltett exportcikkünket. És ennek a védelemnek még csak nem is magunk adjuk meg az árát, mert ezek az exportprémiumok a közös vám jövedelmekből is fedezhetők.

Elméletileg tehát még iparunkat és exportunkat sem kell félteni, mert a vámunió mellett is megtalálható a hatásos védelmük módja.

A szittyá elme azonban így ágaskodik: Még a fejlettebb osztrákkal sem tudunk megviaskodni. Hogy fogunk megviaskodni a sokkal fejlettebb némettel?

Ez teljesen téves beállítása a kérdésnek. Vámunió

mellett az osztrák is, a német is nemcsak konkurensünk, hanem tanító mesterünk is.

A képzettebb tanítómestertől többet lehet tanulni. A jobb tanítótól könnyebb is tanulni, mint a rosszabbtól.

Különben Nauman az iparvédelemnek még egy más módjára is rámutat. Minthogy a legtöbb nagytermelési ág termelése kényszerűen szindikalizálva lesz, az egyes szindikátusok termelését kontingentálni lehet és így a magyar iparnak is, az osztrák iparnak is lehet e módon a termelését és a kivitelben való arányát is biztosítani, mindaddig, míg annyira fejlődik, hogy erre a kontingentálásra sem szorul reá.

Ez aztán megadja a feleletet azoknak az aggodalmaskodóknak, kik így szólnak: Drága sok vérrrel szenteltük meg Ausztriával való együvévalóságunkat. Nem veszélyeztetjük-e ezt, ha bemegyünk a német vámunióba, mely reánk, magyarokra kedvező lehet, de amely Ausztria romlását idézné elő? Szabad-e egyáltalán olyasmire törekednünk, mi elválhatalan szövetségünk megrontásával jár?

Nem szabad, de ép a szindikalizált termelés és a közbelső vámok módot adnak rá, hogy Ausztria külön érdekei is gondozásban részesüljenek.

Különben a vámvédelem is ép oly mesterséges dédelgetés, mint a többi prémiumok, az állami kedvezmények stb. Egyes lokális gyengeségek és betegségek lokális gyógyítása. Olyanfajta, mintha egy sebes testrészt bekötözünk. De abból, hogy a sebes testrészt meggyógyulását elősegíti a bekötözés, nem szabad azt következtetni, hogy az egész szervezet is csak akkor lesz egészséges, ha mint a műmiát bepólyázzuk. Ez megöli, elsatnyítja a szervezetet. A szabad levegőn, a harcosszabadságban, – minden mozdulatunk harc az akadályok ellen, – fejlődik az életerő.

A nagy fogyasztási terület, a nagy tanítómester és a verseny, a nagy sarkantyú fejlesztőleg fog hatni az osztrák iparra is. A kényelmes viszonyokhoz való alkalmazkodás satnyítólag hatott az osztrák iparra. Ma az osztrák ipar versenyképes lenne a némettel, ha a közös vámterület nem

szolgáltatta volna ki neki könnyű zsákmányul a magyar termelést.

És aztán, magyarok! ne fájjon a mi fejünk az osztrák szomszédért. Mire aláírásra kerül a dolog, mindig ő csinálja a jobb üzletet.

De tegyük föl még egyszer, hogy a vámunió létre nem jön. Hogy fog alakulni a jövőendő?

A közös védelem és hűség rendszerénél fogva Németország bizonyára minden nemzetközi bonyodalomban oldalunk mellett lesz, mely létérdeinket vagy állami integritásunkat veszélyezteti.” Ámde ép úgy mellettünk lesz-e, mikor csekélyebb gazdasági érdekek védelméről van szó, főleg ha a mi érdeink csak az ő érdeke rovására elégíthető ki?

Előreláthatólag nem. Minden kérdésben nem Hédiét kenyértörésre vinni a dolgot. Akárhány ilyen apró vereséget szenvedünk is el, úgy is tudja, ha megint elkövetkezik a létünket fenyegető veszedelem, majd ismét mellette leszünk ingyen is, csupán a létünkért való küzdelem kényszere folytán. Ez volt a sorsunk eddig is – azért voltunk hivatalosak eddig is sok nagy lakzihoz, – de mi csak a teherhordó, meg a cseléd szerepét játszottuk, vagy legjobb esetben az önzetlen áldozatát.

Ha ellenben vámunióban vagyunk, a mi «gazdasági szervezetünk az övével egy vérkeringési rendszerbe kerül és így a saját egészsége érdekében kénytelen lesz a mi egészségünket is védeni. A saját létérdeke lesz, hogy sokat termeljünk, hogy ő világforgalma számára elég fogyasztási cikket kapjon tőlünk, a saját létérdeke lesz, hogy fogyasztási képességünket növelje, mert így annál több iparcikkét helyezheti el nálunk.

Szó sincs róla, ez a mi vegyesházasságunk Ausztriával nem volt ép a zavartalan boldogság frigye. Sok féltékenység gyötört, sok kapzsiság bántott, sokszor visszaélt nagyobb erejével. De egészben véve mégis csak szép az, amit megéltünk és megértünk. Mégis csak van majdnem húszezer kilométer vasutunk, négy magyar egyetemünk, jó országutaink, minden nagy falu végén legalább egy gyárkéményke, mezitláb

már csak a cigány, bocskorban a rutén meg az oláh jár és a gatyá mint felsőruha már csak a népszínművekben szerepel. A közös vámterületben nőttünk meg. Ötven évvel ezelőtt ott álltunk, ahol Románia állott ötven évvel ezelőtt, de ma mégis csak előbbre vagyunk Romániánál néhány évtizeddel, annak dacára, hogy az zavartalanul élvezhette önálló vámterületét.

A gazdasági izoláltság szellemi elszigeteltséget, ez anyagi szegénységet jelent, ahol a szellemi nivókülönbségek is elvesztik hatékonyságukat. Nagy kapitalizált gazdasági területhez való tartozás egymaga a civilizáció iskolája, a kultúra szárnya és a gazdagodás útja.

És végül: nemes nemzet vagyunk, vagy mi! Asszonyaink gerinces embereket, verejtékező, munkaképes férfiakat szülnék. Ahogy éltünk, mégis a magunk emberségéből éltünk. Belékerülve a föld első nemzetével egy vámunióba, ha eleinte gyöngébbek leszünk is, legyűrni nem fognak, eltaposni még kevésbé. Tanulni fogunk, többet dolgozni, okosabban termelni, bölcsebben élni és amit meg lehet tanulni, meg is tudjuk tanulni.

És lesz kitől tanulni és lesz mit tanulni. Devalválódnak a nemzetiségi bajok, elhalványulnak a közjogi gondok,; ellenben előtérbe nyomulnak az élet nagy értékei. A nemzetiségi ellentétek tövissei eltompulnak, a közjogi ideológia ködét a gazdasági érzék világossága oszlatja el. Nem fogjuk legnemesebb energiáinkat e két gubbancra elpocsékolni. És lesz segítőnk és szövetségesünk a középkor egynehány Űt maradt rémecskeje és sárkánykája elleni harcban.

Sok szót vesztegettem, pedig a legfontosabbat még ki nem ejtettem.

Középeurópa szárnyat ad majd a magyar kultúrának.

Ma Ausztria szemüvegén át lát minket Nyugat. A magyar szót nem értik meg, ismertetőnk, tolmácsunk Nyugat felé Ausztria volt. És hamis tolmácsunk. Nemcsak ő látott hamisan, hanem még azt is meghamisította, amit látott. Még Németország is így látott minket.

Most szemtől-szembe kerülnénk, közvetlen érintkezésbe.

És a német kultúra áldásait sem kellene tökéletlen közlekedő csöveken át élvezni.

Tiszteletet vívtunk ki a fegyverrel. Tiszteletet fogunk kivívni munkánkkal, tehetségünkkel, tudományunkkal és tudományra való áhítózásunkkal.

Nem vesznénk bele a német kultúrába. Én nem féltém a magyart, aki félti, az feküdjék le, mert már megszűnt kultúrtényező lenni. Csak csecsemők és telhetetlenek fúlnak be a fürdőkádba, mi megerősödve – magyar voltunkban és magyar kultúránkban megerősödve – kelnénk ki a német kultúra fürdőjéből. És volna tanulni valója a németnek is tőlünk. Aki ezt nem hiszi, az annyira megvet és leki-csinyel minket és ha magyar, magamagát, mi halálos ítélettel fölér. És hogy meri az félteni az életünket, aki maga halálra ítél?

Mióta vénülésemet érzem közeledni, el-elgondolom, mi lenne, ha egyszerre valahonnan új életerő áradna belém és tudnék kacagni, győzni, repülni ólomtalanul, megbírni sokat, vállalkozni mindenre, játszani és küzdeni, imádni a harcot, pazarul adni, ifjú lennék újra; öregedő párom szerelmes hódítója, – mint valaha.

Valami ilyenfélét érzek, mikor arra gondolok, hogy Középeurópa milyen perspektívákat nyit kultúránknak.

Ifjú magyar Herakles, Európa emlőjén hány fel-fel sziszegő kígyót tudnál megfojtani!

Ha már itt tartok, szóvá teszem az Ágoston Péter véleményét, ki Középeurópától a magyarságunkat, a magyar nyelvet félti.

Szerinte „Bauernfängerei”, mikor az orosz veszedelmet a mi falunkra festik. Szerinte Oroszország nem veszedelem a magyarságra, mert primo, Oroszországnak nincs szüksége mezőgazdasági területekre, szekundo, „tudnivaló, hogy semmilyen Oroszországgal határos tengerhez nem visz az ut rajtunk keresztül”. Oroszországtól legfeljebb a zsidóknak van okuk félni. Nauman csak azért pingálja olyan feketén a mi falunkra az orosz ördögöt, hogy a magyar zsidókkal néhány ősmagyar is megijedjen.

Nem kell bővebben bizonyítgatnom, hogy ez az érvelés

nem üti meg a tudományos mértéket. Oroszország bizony szívesen harácsol mezőgazdasági területeket is. Lembergre és a rutén Galíciára még alkudott is, de még Máramarosra is fáj a foga, holott ez még mezőgazdaság szempontjából is gyöngye falat. Aztán meg azok a magyar mezőgazdasági területek Oroszországhoz képest kapitalizált területek.

Az is igaz, hogy a Jegestengerhez nem rajtunk keresztül vezet az út, de a Dardanellákhoz talán igen.

Vagy nem?

De Ágoston Péter még feketébben pingál a mi falunkra: Ha Középeurópa megvalósul, könnyen sikerül neki a magyar nyelv helyére a németet tenni, mert egyrészt sok németet talál itt, aztán meg a zsidók; Vámunió esetében ezeknek nagy gazdasági előnyük származik a német nyelvből. Ámde a paraszt sohasem tanulja meg az idegen nyelvet, így aztán a magyar *és vele a többi nem német nemzetiségek sorsa a sülyedés és gazdasági pusztulás lesz.* Létünk pedig attól függ, hogy magyarok maradunk-e vagy nem.

Egy lélegzetre mokánymagyarkodik és a nemzetiségeket is szítogatni próbálja.

Ez az argumentum sem üti meg különben a tudományos mértéket. Valamint ilyen mondásai sem: „A Magyarország területén élő kultúra csak üvegházi növény, melyet idegenből hoztak és a többnyelvűek utánzása tartott fenn csupán.”

Nem, – ezt a mondását nem boncolom. Ez csak kicsúsztatott a pennájából.

... Minek is van logika a világon!

De azért mégis csak fontos dolog annak a kinyomozása, hogy Középeurópa nem fogja-e igazán veszélyeztetni magyar voltunkat?

Már rámutattam arra, hogy a nyelv egymaga nem méríti ki sem embervoltunk, sem népiségünk teljességét. A bolgár szlávul beszél, de nem vehető egy kalap alá a többi szlávval, az ír csak angolul beszél, de megmaradt írnek, holott a nyelvét elhagyta.

De azért amondó vagyok, hogy én magyarnak akarok maradni és a gazdagság semmi gyönyörűségéért nem ad-

nám oda azt a gyötrelmes boldogságot, hogy magyar vagyok.

Csak az a kérdés, hogy merről fenyegeti veszedelem magyar voltomat.

Ötven év óta vagyunk vámközösségben és sokkal szorosabb együttességben a német Ausztriával, mint amilyen együttességben valaha Középeurópával lehetünk, mégis a magyarság nem hogy tért veszített volna, sőt inkább hódított. Pedig kereskedelmi forgalmunk túlnyomó részét a német Ausztria bonyolítja és bonyolította le és a kétnyelvűségnek eddig is megvolt annyi gazdasági előnye, amennyi lehet Középeurópában.

Mégis hódított a magyarság és csudálatosképen nem is a csak egynyelvűek révén és hatása körében, hanem ép a kereskedelem, az ipar empóriumaiiban, a kétnyelvűek székhelyein, a városokban. Tényképen meg lehet állapítani, hogy a kétnyelvűek, – helyesebben a magyar és német nyelvűek – a kereskedők, zsidók és szocialisták a leg-hatalmasabb, sőt talán kizárólagos magyarosítók. A szocialistákat oly értelemben sorozom a kétnyelvűekhez, hogy egész ideológiájuk javarészt német kultúrhatás.

Tényképen lehet megállapítani, hogy városodás, kapitalizálódás és magyarosodás szinte egyértelműek.

A végeken ellenben tért veszít a magyarság. Abaujban vannak ősmagyar községek, melyekben tótul kell már prédikálni a kálvinista papnak. A tótság és az oláhság felé hebb szorul a magyarság határvonala. Egyre beljebb mossa az idegen hatás.

Az egynyelvűek nemcsak nem magyarosítanak, de ellenállásra is képtelenebbk, mint a kétnyelvűek.

Mikép lehet ezt a tünetet magyarázni?

Pedig egyszerű a magyarázat.

Az őstermelés állapotában csekély kultúrnívó különbség mellett rendszeren a valamivel műveltebb fajta nemzetelenedik el a műveletlenebb javára. Ezen még a jogállapotbeli különbség sem változtat, az uralkodó fajta többször veszi föl a leigázott nyelvét, mint fordítva. Nem az urak térítik a cselédjeiket a magok nyelvére, hanem a cselédek uraikat. A műveletlenebb cselédnek nehezebb ura nyelvét

megtanulni, mint a műveltebb úrnak a cselédjéét. A felső-magyarországi földesurakat és iparosokat tót munkásaik tótosították el a kapitalizálódás korszaka előtt. A kapitalizálódás az öntudat és szervezkedés fokozódásával járván, ép ellenkező áramlatot hoz létre. Főleg az öntudatos propaganda kényszerít a hivatalos és irodalmi, tehát az uralgó nyelv terjesztésére, mert ez az agitáció munkáját megkönnyíti. Ezért lett a szociáldemokrácia a leghatalmasabb magyarosító, annak dacára, hogy harcol a sovinizmus ellen és öntudatosan hirdeti a kozmopolitizmust.

Az országban kétségtelenül a német a legműveltebb nemzetiség. Épen mégis a német magyarosodott el leginkább. Elnémetesített magyar falu nincs, eltótosított és eloláhosított van sok. Valamint van elmagyarosodott német falu is sok. A szepesi németiség javarészt megmagyarosodott. Balmazújváros a Hortobágy közepén javarészt németajkú volt. Ma egészen magyar.

Az a veszedelem ma is fenyegeti a magyarságot, hogy a végéken eltótosodik vagy eloláhosodik, de az nem, hogy elnémetesedik.

Ezt a tapasztalat tanúsítja.

A kétnyelvűség kétségtelenül gazdasági előny, de gazdasági előny minden – több tudás. Ez előnyt biztosít a kétnyelvűnek, és így *evvel* szemben az egynyelvű hátrányban van, de ezen a hátrányon nem segítünk az által, ha a másikat is megfosztjuk előnyétől. Ez okoskodás alapján a tudatlanokat úgy kellene megvédeni, hogy megakadályozzuk a többit a tanulásban.

Ha ez az érvelés megállana, minden idegennel való gazdasági érintkezéstől el kellene zárkózni.

Vagy nem a gazdasági kapcsolat, hanem Németország politikai szövetsége a veszedelem?

Erre sem lehet tudományosan megokolt igenlő választ adni. Ausztria szintén németnyelvű politikai szövetségünk jó ideje már. Csak ötven év óta vagyunk ugyan vele vámközösségben, de ép az idő a magyarság megerősödésének az ideje.

És magyarságunk akkor került veszedelembé, mikor Ausztria megszűnt német lenni és kezdett elszlávosodni.

„A németek az egyetemes kultúrához csak saját nyelvük útján kapcsolódhatnak és nem nyelvök elvetésével.”

Igaz. Mi is csak a saját nyelvünk útján kapcsolódhatunk az egyetemes kultúrához. De ez nem úgy történik, hogy elzárkózunk az idegen nyelv elől, hanem úgy, hogy a kultúra úttörői és tanítómesterei, – bevezető csövei az egyetemes kultúrának, – megtanulnak németül és amit német nyelven megtanulnak, azt magyar nyelven tanítják. *Ez a gondolatok közlésének rendes módja.*

Ágoston Péter azt is mondja, hogy ha az idegen tőke idejön, azok fognak boldogulni, kik németül tudnak, az egynyelvű magyar marad napszámos.

Nem igaz. Lehet szolgabíró és professzor.

Nem kellene hát idecsábítani az idegen tőkét. Legyünk mind szegények.

Legfeljebb Amerikába vándorlunk ki.

Csak egy a bökkenő: Amerikában a magyar paraszt megtanul angolul. Én láttam már szentandrászi magyarokat népgyűlésen a sztrájk felől tárgyalni. Hogy a szolgabíró meg ne értse, mit beszélnek, – angolul tárgyaltak.

Különben nem kell ám ezekért Ágostont sovínisztának tartani. Inkább valamelyes frankofília tétova megnyilatkozása a német elleni horrorja.

Magyar szociáldemokrata ember ajkán kétszeresen idegen, holott a magyar szocializmusnak német elmék és intézmények voltak a tanítómesterei.

A germanofób frankofília valahogy a tehetetlenségre vagy a meddőségre emlékeztet. Mindig dekadencia.

A kérdés veleje mégis csak az, hogy Németország meg akar-é fosztani minket a magyarságunktól, ha Középeurópa kialakulna?

El nem tudom gondolni, mi célja lehetne vele. Azt elhiszem, hogy ki akar minket használni az őt fenyegető veszedelem elhárítására. Az ő halálos veszedelme pedig nyugaton Anglia, keleten a szlávok. Ha ezt sikerül Oroszország-

nak behálózni, mindenfelől szűk tömlőbe van elzárva Németország. Ezt a hálót tépi szét a közepén erős magyarság. Saját létérdeke s a józan ész – józan eszéről pedig bizonyosságot tett már – azt parancsolja, hogy megvédje és erősítse azt a magyarságot, mely egyetlen gát a szláv tengerek összecsapása ellen.

Míg a monarchia ez előtt az alternatíva előtt állott: ha nem lehetek német nagyhatalom, szláv nagyhatalom leszek, veszedelemben lehetett a magyarság, nem a germanizálás, hanem az elszlávosítás veszedelmében.

A dualizmus a német-magyar szövetséget jelentette a szlávosság ellen. A monarchia elszlávosítása veszélyeztetése volt a dualizmusnak is. A magyarság ellenségei már is a dualizmusról meg miről beszéltek. A háború a dualizmust erősítette meg, – elméletben. – Mert gyakorlatban csak úgy erősödik meg, ha Középeurópa kialakul, mert csak a német szövetség fog Ausztriának német jelleget adni.

Németország tehát a magyarságot fogja erősíteni s támogatni a szláv Ausztria ellen. A magyarság elleni törekvés egyenesen öngyilkossági kísérlete lenne Németországnak.

Nem lehet tíz millió magyart elnémetesíteni. A németesítő törekvések csak kárára lehetnének Németországnak. És ostobaságot nem követ el a német stratégia. Pedig a politika nem más, mint a béke stratégiája.

Középeurópától tehát a magyarság megerősödését lehet várni.

Azt mondják, hogy Németország nagy többsége sem akarja Középeurópát.

Lehet.

A nagy dolgokat nem a szűkvelejűek elméje szüli. A szűkvelejűek nem óhajtják a holnapot és nem értik. Azt hiszik, hogy a holnap csak azért hajnalodik, mert ők aludtak egyet és hogy attól lett a verőfényes reggel, mert ők felébredtek.

Középeurópa be talál törni a magyar közjogba!

Nem kell félni. Mindenünk veszedelemben lehet Középeurópában, csak a közjogunkra nem fog ott fájni senkinek a foga.

Középeurópa katonai konvenciót és gazdasági konven-

ciót jelent. A katonai konvenció – lazább talán a kívánatúsnál, – eddig is megvolt. Minden szövetség természetes velejárója. A vámunió esetén s-e fogja a közjogot közelebb érni, mint eddig.

A vámunió is sok mindenféle változást von maga után, de Középeurópa nincs kimerítve a vámunióval. A vámunió együtt jár, akarva akaratlan, gazdasági struktúránk, hitelügyünk, közlekedési rendszerünk átalakulásával, talán pénzügyrendszerünk s közigazgatásunk módosulásával is. Ez az átalakulás nagyobb és gyökeresebb lehet, mint amilyen ez az ország Árpád apánk óta átment, de nem kell hozzá félujjnyi vastag törvénytár. A közjog érintése nélkül el lehet igazítani mindent, állami szuverenitásunk teljességéből fakadó szerződésekkel.

Az első években legalább, gazdaságunk főjellege a készletek felhalmozásában áll. A muníció több gyapotot emésztett föl, mint amennyi ruházódásunkra szükséges. Ércék és ércolvasztáshoz szükséges anyagok, élelmiszerek elfogytak. Az egész termelés a háború szolgálatába állott. A békével újra vissza kell lendíteni azt a régi vágásba. Kétéves háború után nincsenek többé készletek. A hadsereg készleteit is elfogyasztja vagy megemészti a háború. Az állam biztonsága, a jövő bonyodalmak esetére való védekezés, a normális gazdasági élet és termelés visszaállítása, mind elsősorban a készletek felhalmozását fogja parancsolni. Ezt majd egyesek tetszésére bízni nem lehet, az államnak itt irányító, ellenőrző és istápoló hivatást kell teljesíteni. Ezt sem magok az érdekelt termelő tényezők, sem a minisztériumok hivatalnokai néni tudják majd elintézni. A hivatalnokok összefolynak majd a szakérdekeltségek képviselőivel, együtt fogják ellátni az illető ág- közigazgatását és együtt fognak határozni a hozandó törvényeken. A többi érdekeltségek közt a munkások szakszervezetei is. A hivatalnok félig kereskedő lesz, a kereskedő félig hivatalnok. A minisztérium részben érdekeltség, az érdekeltség részben hatóság.

Ideális formája a gazdasági kormányzásnak: a szak-

értők, Plató szavával élve, „a bölcsek” kormányzása. A munkástól a minisztériumig szakszervezetek által igazított ország Mélyrehatóbb átalakulás ez minden eddiginél.

Nem előre elkészített terv szerint fog ez mind kialakulni, ha kialakul, nem is egyszerre. Amit ma alapvető fontosságúnak tartunk, arra tán hederíteni se fognak, amire ma még nem gondolnak, az lesz tán a legfontosabb. A gondolkodó elmék ma igyekeznek megjelölni amaz irányokat, amelyek felé a fejlődésnek indulni kell. Lehet, hogy igaza van az egyiknek, lehet, hogy egyetlen terv se válik be. Az élet, az embernek az okossága, mely folyton arra sarkalja, hogy minden dolgát a lehető legkevesebb energiapocsékolással végezze, mindennap új fejleményeket fog sarjasztani. Ezek együttléve alkotják majd az új Középeurópa alkotmányát.

A szindikalizált termelési mód mellett az egyes termelési szindikátusok meg is fogják valósítani azt, amit célirányosnak tartanak, minden hosszú tételődés és fontolgtás nélkül. Nem várnak sem többségre, sem teljes egyetértésre, végrehajtják, mihelyt a foganatosításra elég erősnek érzik magokat. Az ellennézetűek hadd vívják meg ellene a harcot, ha tudják. Életünket máig is javarészt ezek a tényezők irányították s befolyásolták, csakhogy rendszertelenül és szervezetlenül.

Középeurópában e termelő szindikátusok ténykedése előtt el fog halványulni minden közjogi aggodalmaskodás fontossága. Ezek fogják fölépíteni Középeurópa alkotmányát a liszt, a vas, a hús, a bőr, a fonál árának a szabályozásával.

A közjog nem lesz középeurópai eszmeör, az csak az egyes államok külön specialitása lesz. A parlamenteknek pedig a legfontosabb dolga a termelő csoportok ellenőrzése és fékentartása lesz.

Szegény kis magzatka, még embrió vagy és már annyi rosszat beszélnek felőled!

Azt mondják, bűnben fogantatál, mert a háború a nemzöd és te is örökletessé fogod tenni a háborút.

E könyv első részében talán túlonúl is hosszan vázol-

tam, hogy Európa és a világbéke üszke voltakép Anglia viláгурalma. Ez idézte elő a mai világháborút, ez fog földézni minden koalíciós háborút, míg le nem gyúrik.

Anglia eme játékában Oroszország is, mi is, Franciaország is, a Balkán is, az Unió is. csak sakkfigurák. Az egyetlen ellenfél, ki e sakkjátékban versenyez a győzelemért, Németország.

Le fogjuk-e most, ebben a háborúban győzni Angliát?

Nem. De meggyöngítettük. Nem a vér és pénz és hajóveszteség» nyomán, hanem azért, mert egyik zsoldos serege, Franciaország, elvérzik és lelankadó szárnya soká nem lesz képes új emelkedésre. Másik zsoldos seregét, – Oroszországot, – pedig hátrább szorítottuk Ázsia felé. Harmadik zsoldos seregét pedig – a Balkánt, – elidegenítettük tőle.

Anglia viláгурalma él még, e háború után is készenlétben kell lennünk tehát változott viszonyok között ugyan, de szervezkedve és egyre készen az Anglia által földézhető veszedelem újabb elhárítására.

Okvetlen háborúval kell-e majd ezt a kérdést még egyszer elintézni? Talán lehet békés utón is, vagy legalább Európa veszélyeztetése nélkül, de mindenesetre állandóan készenlétben kell lennünk. Minél erősebben meg tudunk szervezkedni, annál inkább elhárítjuk a háború veszedelmét.

Ennek a szervezkedésnek egyik módja Középeurópa. Nem „Kriegsziel” tehát, hanem szervezkedés újabb világháború veszedelme ellen. Ha most sikerült volna Anglia viláгурalmát megtörni, nem tett volna szükségünk Középeurópára.

Viszont ezt a világháborút se sikerült volna Angliának előidézni, ha olyan erősnek tartottak volna minket, mint amilyenek Középeurópa létesítése esetén leszünk.

Középeurópa pusztá léte tehát esetleg végleges akadály egy új világháborúnak.

Középeurópa lövészárokszövetség. E lövészárók megásására Anglia kényszerítette Európát. De a lövészárokszövetség nem hódító háborúk céljára alakul, hanem hogy megvédelmezze Európát újabb világháborútól. A lövészárók a defenzíva intézménye.

Kunfi attól fél, hogy Középeurópa az orosz imperializmus szövetségesevé fogja tenni Angliát is, holott a háború méltó eredménye csak az lenne, ha Anglia és Franciaország demokráciája kiválna az orosz abszolutizmus karjai közül.

Én úgy tudom, hogy Anglia már a háború előtt is szövetségese volt az orosz imperializmusnak és nem Középeurópa fogja annak karjai közé taszítani.

Még pedig nemcsak Anglia és Franciaország arisztokráciája ölelkezett az orosz imperializmussal, hanem a demokráciája is.

Az ige öl, az ige éltet. Ez a mondás abból a gondolatmenetből fakad, mely isteni varázserőt tulajdonít a szónak. Sok dolog csak akkor lett öntudatosá a primitív ember elméjében, mikor nevét adott neki. A szóval együtt járt a jelölt tárgy képe. Megcsendül a szó és elméje előtt eleven képpé lesz valami. Ezen a nyomon igazán teremtő erőt tulajdonított a szónak.

Ez az ősi gondolatmenet ott lappang még ma is az ideológiákban. Az ideológusok azt hiszik, hogy megoldottak egy problémát, ha egy szót tákolnak. Ezért tákolnak egyre szavakat.

Ilyen szó többi közt a pacifizmus.

Középeurópa vitájában sokat emlegették. Középeurópát ugyanis a pacifizmus veszedelmének nézi egyik-másik.

Békeszeretet lenne az értelme, de a gyakorlatban édeskés békenyafogási.

Van benne képmutatás és van benne egyéb is.

Adjatok békességet, mondják azok is, akik nem akarnak mást részesíteni benne.

Adjatok békességet, mondják azok is, akik jóllaktak, azoknak, akik még éhesek.

Adjatok békességet, mondják azok is, kik gyávák vagy tehetetlenek a küzdelemre.

Adjatok békességet, mondják azok is, akik irigylik a harcolóktól a diadalt.

Adjatok békességet, mondják azok is, akik a mártírkoronával akarnak mártíromság nélkül is díszelni.

A háború ultima ratio. A szélső okosság. Mikor még szűk volt az emberi bölcsesség területe, minden lépésnél belebotlott az ember a szélébe. Mindennap ultima ratiohoz kellett folyamodni. Napirenden volt a háború.

Ahogy bölcseségünk határa terjed, apad az ultima ratiohoz való folyamodás is. A háború ritkább lett.

Egyre ritkább lesz a háború, mert egyre hosszabb ideig tart, míg bölcseségünk végéhez jutunk. De míg végtelen nem lesz a bölcseségünk, ha ritkábban is, de időnkint mégis csak el kell jutnunk az ultima ratiohoz, ahol határa szakad a bölcseségünknek.

Ostobaság tehát a háború?

Ahol nincs más ráció, ott a háború a bölcsesség. A háború, mely létünket védi meg, bölcsesség.

Lesz-e olyan kor, mikor nem lesz háború?

Lesz, mikor a társadalmak és az emberekből képződő szervezetek annyira alkalmazkodnak egymáshoz, hogy valamennyi elérheti a célját a többinek a veszélyeztetése nélkül. Ez a teljes szocializáltság kora lesz, aminek az első feltétele oly nagy termelés, mely mindenki számára fölösleget biztosít és megszűnik a munka kizsákmányolása.

Miképp Tehet a teljes szocializáltság e korát megvalósítani?

Harccal.

És ha a szocialisták nem hisznek nekem, úgy ahelyett, hogy a társadalmi forradalmat és az osztály harcot szerveznék, menjenek pacifizmust prédikálni.

A teljes szocializáltság korszaka előtt a háború elkerülhetetlen, a háború tehát ép úgy etap lehet a szocializálódás országútján, mint bármilyen más kultúrmegnyilatkozás.

Aki ma abszolút pacifizmust hirdet, úgy cselekszik, mint aki arra buzdítana, hogy kenyér helyett mesterséges fehérjével lakjam jól, mikor a tudomány még nem tud ma mesterséges fehérjéi csinálni.

Azzal ma nem lakom jól, hogy holnapután megoldjuk majd a mesterséges fehérje problémáját.

Valamit el ne felejtünk: Aki a béke nevében a karomba kapaszkodik, mikor ütni akarok ellenségemre, az ellenség-

gamnek segít. Aki a béke nevében a karomba kap, mikor védekezni akarok, az ellenségem segíti, hogy agyonüssön.

A XVII. században volt egy 30 éves háború és volt azonkívül vagy 30 háborús év.

A XVIII. században már csak három világháború volt száz év alatt: a spanyol örökösödési, a hétéves és a köztársaság háborúi. Egy emberöltőre jut egy nagy háború.

A XIX. században Napóleontól a mai háborúig már csak három emberöltőre jut egy világháború.

Elég nagy léptekkel haladunk a pacifizmus felé. De ezt nem annak köszönhetjük, hogy rossz békehimnuszokat zengünk, hanem annak, hogy megtanultuk jól megcsinálni a háborút.

Nincs olyan békeszerző a világon, mint egy jól megcsinált háború.

Németország és vele Középeurópa a legnagyobb békeszerző, mert a legjobban megtudta csinálni a háborút.

Kunfi „demokráciánkat” is félti Németországtól.
Jól megértsük: a mi demokráciánkat!

Ez a demokrácia különben is furcsán fest szocialisták ajakán.

A demokrácia voltaképp a harmadik rend, a polgárság uraknat jelenti. A demokrácia a burzsoá-uralom. A szocializmussal ép úgy ellenkezik, mint minden osztályuralom, a szociáldemokráciának a burzsoá ép oly ellensége, mint akár a kiváltságos rendek.

A demokrácia tehát elvileg ép oly messze áll a szocializmustól és a szociáldemokráciától, mint az arisztokrácia.

A gyakorlatban pedig az arisztokratikus Németország és termelő szervezete közelebb áll a szociáldemokráciához, mint a demokrata Franciaország.

Az igaz, hogy Németországban nincs parlamentarizmus.

De aki a szocializmus mesgyéjét és a szociáldemokrácia boldogulását a parlamentarizmusban keresi, vagy a parlamentarizmussal, vagy a szocializmussal, vagy magamagával nincs tisztában.

A szavaknak ma is megvan az igéző erejük. Ahogy a Faust ördöge kénytelen a szó bubájának engedni, azonkép a kritikátlan embereket is jelszókkal igézik meg. Ilyen igéző szó a demokrácia is. De csak a kritikátlanok szemében.

A demokráciának a veleje nem az, hogy a szatócs urak is rá áraszthatják az országra bölcseségük szaruját, hanem az, hogy *a hatalom megosztását eredményezi* vagy, orgánikusabbá teszi. Az abszolút monarchiával szemben a demokrácia tehát a hatalmak megosztását, a rendiséggel korlátozott monarchiával szemben e hatalommegosztás orgánikusabb és okosabb módját jelentette.

Jelentette mindaddig, míg az állam szocialista felfogása ki nem alakult, míg a munkás szervezkedés eleven valóság; nem lett.

Természetes, hogy a demokrácia, mely a polgárságnak a hatalomban való részesedését jelentette, teljes betetőzését a respublikában látta, vagyis abban, hogy a polgárság minden hatalom részesévé lesz.

Minthogy pedig a hatalomban részesedő polgárság: szervezetlen volt, a hatalomban csupán a parlament által vehetett részt.

Demokrácia, parlamentarizmus, köztársaság így tettek szert igéző erejökre.

A helyzet azonban két emberöltő alatt teljesen változott. Körülbelül a múlt század negyvenes éveire kell a demokrácia elméletének a betetőzését tenni. A tapasztalat ugyanis megtanított arra, hogy a demokrácia sok helyütt gyors fejlődése, megfosztotta életképességétől. Minthogy a veleje nem az volt a demokráciának, hogy mások is hozzájutottak a hatalomhoz, hanem az, hogy a hatalom megosztatott, világos, hogy ott, hol a demokrácia minden hatalmat magához tudott ragadni, ott ép oly abszolút hatalmú veszedelem lett, mint előbb az abszolút monarchia, de annak a felelősségérzete híján.

Ahol pedig a demokrácia nem tudta egészen magához ragadni a hatalmat, ahol tehát a hatalom meg van osztva, ott a parlamentarizmus teljesen alkalmatlan eszköznek bizonyult arra, hogy igazán közhatalom részesévé tegye a népet. Ott a parlament játék és formalizmus.

A kapitalizált országokban ina nem a parlament a köz-hatalom igazi részese, hanem a munkás és gazdasági szervezkedés.

Ennek következtében általában és főleg a kritikus elmék előtt nagyon megvedlett a demokrácia, parlamentarizmus, köztársaság szavak igéző ereje.

Főleg megvedlett (azonban a szociáldemokraták előtt, kiknek java tudományos működésük ép abban merült ki, hogy a demokrácia és parlamentarizmus, – egyszóval a burzsoázia – álságait és gyöngéit leleplezték.

Angliában némi részben tán máskép fest a parlamentarizmus és a demokrácia, amit szigetvoltának köszönhet. Velejében azonban a háborút itt sem a nép csinálta. A francia köztársaság velejében azonban ép oly korlátlan autokrácia, mint akár az orosz cárizmus.

A német nép egy akarattal a csatamezőn van, mert *önvédelme* kívánja meg.

A francia nép a csatamezőn van, mert Elzászt akarja *visszahódítani*.

Az angol nép *nem akar harcolni, mégis a csatamezőn van*.

Vajjon melyiknek a szelleme a legdemokratikusabb? A németé, mert az önvédelemből harcol. A francia hódítani akar, az angolt pedig vezető emberei – a demokrácia nagyobb dicsőségére – akarata ellenére belevonszolták a háborúba.

Nem stílszerű tehát a szociáldemokrata vezető emberek ajakán a „demokrácia” eme ünneplése. A komédiázó Shawnál még megjárja az ilyesmi, de nálunk fogyatékos kritikára mutat. Azaz hogy még rosszabbra. Szajkómódra való ismétlése Parisból és Londonból széteregetett demagóg frázisoknak. Az angol pénzzel hizlalt bérsajtó eresztette világgá azt a jelszót, hogy az ántánt a demokráciáért harcol. A demokráciáért: az orosz cár társaságában a ghurkák-kal és emberevőkkel!

És ha már a cár szövetségesei a demokrácia lovag-táborá, természetes, hogy Németország a militarizmus és az arisztokrácia bagolyvára.

Franciának, angolnak muszáj ezt hirdetni és hinni, egyrészt, mert különben belefotják a szót, másrészt meg nem is lehet máskép a lelkiismeretet megnyugtatni.

De nálunk se hinni, se hirdetni nem muszáj az ilyesmit. Ha mégis hiszi valaki, annak csak frankofiliája süghatja.

Ez a palástolt frankofília. pedig – palástolhatatlan fogyatéék.

Vannak, kik Középeurópa eszméje ellen csak azért harcolnak, mert szűkebb vámterületéket akarnak- önálló magyar, vagy legalább önálló osztrák-magyar vámterületet.

De vannak olyanok is, kik azért harcolnak Középeurópa ellen, mert még tágabb vámterületet akarnak. Nekik azért-nem kell *Középeurópa*, mert *Európát* akarnak. Szerintük Középeurópa útjában áll Európának.

Ilyen kátyúkba vezet az ideológia! Szinte az idiotológiához!

Hát már készen van az Európai Államok Szövetsége, vagy csak a Középeurópa eszméje áll útjában?

Hát nem Anglia és Franciaország szövetkeztek a német világforgalom és ipar megsemmisítésére, ami azt a fitymálást is magában foglalja, hogy a monarchia iparát és világforgalmát nem kell megsemmisíteni, mert az úgy sincs?

Azt mondják, hogy ha mi megcsináljuk Középeurópát, meni en megcsinálják ellenségeink Nyugat-Keleteurópa szövetségei.

Hát nem csinálták még meg és nem akarják még szorosabbra kovácsolni?

Különben – csinálják meg. Középeurópából és Kelet-Nyugateurópából könnyen alakul majd ki – Európa.

De hogy ép szocialista találja ki azt az argumentumot: nem kell a kisebb szervezet, mert én a legnagyobb szervezettel le akarom kezdeni!

Mit mondana ilyen argumentumra egy szocialista: Neim kell a szociáldemokrata szervezet, mert abban nincs benne egész Magyarország. És ha én az ország egy részét megszervezem, csak ösztökét adok ellenségemnek, hogy azok ellenszervezetet csináljanak.

A Középeurópa dolgában megindult vitában a szabadkereskedelem rendszere és a védővamos rendszer általánoságai is szóba kerültek.

A tudomány elfogulatlan. Előítéletnélküli szemlélete és mérlegelése a jelenségeknek. A tudományhoz elvekként közeledni neon szabad. Hiába vallom például azt az elvet, hogy az atom megsemmisíthetetlen, – ha egyszer oly jelenséget észlelek, mély az atomi megsemmisülést bizonyítja, akármilyen szilárd jellemű ember vagyok is, azonnal lomtárba keli dobnom az elvet. A meggyőződésnek sohasem szabad hatékonyabbnak lenni a tapasztalat tanításánál. Ezt jelenti az a mondás, hogy a tudomány elfogulatlan.

A politika azonban, hogy úgy mondjam, az elfogultságok tudománya. A meggyőződést fontosabbnak tartja az észlelésnél. A meggyőződés pedig legtöbbször elfogultságot is jelent.

Lehet valaki általában híve a szabad kereskedelemnek vagy a védővamos rendszernek?

Nem, mert mindakettő csak a célszerűség kérdése és ami az egyik helyen s időben célszerű, az másutt és máskor célszerűtlen lehet.

Elvül hirdetik, hogy szocialistának és progresszív embernek általában a szabad kereskedelem hívének kell lenni. Mert a védővám megdrágítja a használati cikkeket, már pedig a munkásság érdeke, hogy létfenntartása olcsóbb legyen. Ez néha lehet igaz, – az élelmicikkek drágítása lehet tényleg csapás vagy igazságtalanság, fokozott kizsákmányolása a munkásnak. De lehet ez az elv nem igaz is. Ha például a védővám iparfejlesztőleg hat és ennek folytán a munkásság kétszerannyi munkabérhez jut, a védővám, mely ezzel szemben csak 20%-kal drágítja életét, üdvös lehet reá nézve.

Minden esetben csakis a célszerűség szempontjából lehet tehát vizsgálat alá venni. Progresszív ember és szocialista lehet tehát itt, vagy most a szabad kereskedelemnek, ott, vagy máskor a védővámnak a pártolója.

Helytelen azt állítani, hogy a szabad kereskedelem rendszerét csak Angliában látjuk és helytelen ezzel Német-

országot, mint a védővamos rendszer Protektorat szembehelyezni Anglia sem volt mindig a szabad kereskedelem híve és nem lesz mindig az, – csak addig, míg ez célszerű volt, még pedig csak neki célszerű és nem a többi népeknek.

Minden nemzet a szabad kereskedelem rendszerének a híve, mihelyt termelése és világforgalma oly fejlődésre jutott, hogy többé nem kell versenytárstól tartani, mert forgalmát egy nép sem csorbíthatja és olcsóbban termel, mint valamennyi más.

Anglia a napóleoni háborúk után jutott ebbe a helyzetbe. Rengeteg gyarmatbirtokai, az a körülmény, hogy hajóparkja nagyobb volt, mint a többi egész világé és ipara a legfejlettebb lett, végül az a körülmény, hogy a kontinens legbenső részeit is megnyitotta előtte a vasúthálózat, oly helyzetbe hozták, hogy túlhaladta minden versenytársát. Hollandia leteperve, Spanyolország megsemmisítve, Franciaország elvértelenedve, Németország széttépve. Anglia a 19-ik század derekán versenytárs nélkül állt. Angliának kellett a világ olcsó nyerstermékei, iparát meg nem kellett félteni senkitől. Ledöntött tehát minden vámsorompót, mert termelésének egyetlen ága sem szorult többé mestereséges védelemre. A szabad kereskedelem tehát nemcsak hogy nem árthatott neki többé, de sőt a leghatékonyabb fegyver volt esetleg keletkező versenytársai ellenében. A szabad kereskedelem rendszerébe lépett hát és többkevesebb erőszakkal alkalmazta egész Európára.

De a német császárság megalakulása minden eddiginél hatalmasabb versenytársat szerzett Angliának. Németország elég hatalmas lett ahhoz, hogy merhette iparát védővámokkal védeni. Meg is volt a láttatja. Egy emberöltőnyi idő alatt a német ipar oly óriási fejlődést vett, hogy verni kezdte minden piacon az angolt. 1911-ben Németország behozott Nagybritanniából 808.8 millióért. Ellenben kivitt Nagybritanniába 1139.7 millióért. Németország már 1910-ben több gyapjút, vasat, rezget dolgozott fel, mint Anglia és több gépet exportált, mint Anglia. Anglia kereskedelmi gőzös flottája 10 év alatt csak 42, Németországé 60%-kal emelkedett. Anglia összes világforgalma – kivitel és be-

vitel – 1891-ben kikerekítve 15 milliárd, 1911-ben 21 milliárdot tett, Németorszáé 1891-ben nem egész 10 milliárdot, 1911-ben 18 milliárdot tett. Vagyis Németország növekedése 20 év alatt ép kétszerannyit tett, mint Angliáé.

Németország oly ijesztő versenytársa kezdett lenni, hogy Angliának kellett a védekezésre gondolni. Csak két út állt tehát előtte: vagy lelép a szabad kereskedelem rendszeréről és vámokkal védekezik a német ipar ellen, vagy megsemmisíti Németországot és kizárja politikai és gazdasági tönkretételével a viláfgorgalomból a világháború útján. Ez utóbbi látszott az olcsóbb és gyökresebb megoldásnak, mert ha ez célra vezet, úgy ismét az övé a megtámadhatatlan, versenytárs nélküli elsőség, ha pedig nem sikerül, még mindig védekezhetik védő vámokkal.

Mikor a háború aztán oly fordulatot vett, mely azt mutatta, hogy Angliának nem sikerül Németországot megsemmisíteni, Anglia fölvetette a Kelet–Nyugat szövetségének „az eszméjét a háború utánra, mely nem egyéb, mint a védővamos rendszer a francia és az orosz piacok teljes lekötésének a ráadásával.

Ezek után Angliát, mint a szabad kereskedelem bajnokát dicsőíteni, legalább is anachronizmus.

Németország a védővámokkal tudta iparát felvirágoztatni, de tévedés lenne Németországot ezért, mint a védővám lovagját szerepeltetni. A védővámokra addig volt szüksége, míg célszerűek voltak. Mihelyt a német ipar diadalmasan veri az angolt, megszűnt a védővámok szükségességessége reá nézve. Meglehet iparvédelem nélkül is. Ha sikerül teljesen megvernie Angliát, Németország bizonyára rögtön a szabadkereskedelem rendszerére megy át.

A háború okozta stagnáció megakadályozza, hogy ezt azonnal megtegye. Egynéhány évi recreációra szorul, mihelyt újra helyreáll rendes vérkeringése, gyarmatait viszszerzi, kereskedelmi flottáját kiépíti, készletbősége; helyreáll, még diadalmasabb lesz az angol iparral széniben és átmegy a szabad kereskedelem rendszerébe, mert nem fog kelleni mesterségesen védekeznie, mint ahogy Angliára

nézve megszűnt ennek a szükségessége a 19-ik század második felében.

Ez nem jóslás, hanem az okfejtés kényszerű következménye.

Ki elől védené az iparát az és mi célra, akinek az ipara túlszárnyalja mindenki másét?

Középeurópát tehát már eleve sem lelhet a védvamos rendszer bástyájának tekinteni. Ez a védővám már elejétől fogva nem annyira Németország érdekét szolgálja, mint a szövetségeseiét. A német földet már ma sem kell, még a háborúnak emez eredményei mellett, sem vámokkal védeni. *Ezekre mi szorulunk.*

Középeurópa kialakulása egymaga sok vámsorompó ledöntése, tehát nagy lépés a szabad kereskedelem felé. Sokan keveselik ezt, mert szabad kereskedelmet akarnának kifelé is, de ugyanakkor – féltik a magyar ipart, ha elveszti a védővám mankóját.

Beteg logika ez.

Mert ha Németország fentartja az eddigi prémiumot biztosító védővámot, nem árt a magyar iparnak, ha pedig fenn nem tartja, úgy a dicsőített szabad kereskedelem rendszeréhez közeledik.

De megteheti Németország, hogy a védővámok mellett is olcsóbban ad el, mert olcsóbban termel, vagy kisebb profittal elégszik meg.

Akkor meg minek neki a védővám, melyet igénybe nem vesz?

Messze kalandoztam. Már úgy írok, mintha bizonyosra venném, hogy Középeurópa meglesz, vagy mintha már holnap kellene szavazni föléle.

Pedig inkább hiszem, hogy nem lesz meg. Olyan rengeteg nagy dolog, hogy csak a legnagyobb kényszerűség fogja megszülni. Az organizmusokat mindig a kényszerűség szüli. A szárnyaló elme csak művésziileg befolyásolja, az előrelátás csak neveli.

De vajjon igazán meglesz-e hamarosan vagy valaha az a nagy kényszerűség, mely világgá szüli?

Vannak vajúdási jelenségek, melyeket nem követ
szülés.

De hátha mégis ...

így is, úgy is érdemes vele foglalkozni.

Aki a jövődőt szereti, miért ne ácsoljon bölcsőt
annak, aki eljövendő?

TARTALOM

	Oldal
Ajánlásféle.....	3
I. A nemes Albion.....	7
II. Németország szárnyalása.....	78
III. A francia kultúra.....	98
IV. A pánszlávizmus és a nemzetiségi kérdés.....	119
V. A szociáldemokrácia és a háború.....	157
VI. A jövő alakulása.....	172
VII. A mi tanulságaink.....	183
VIII. Középeurópa.....	210